

รายงานวิจัย

เรื่อง สถานภาพสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7

โดย

นางฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร

นักวิชาการผู้ชำนาญการ

พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสนอ

สถาบันพระปกเกล้า

กันยายน 2564

บทคัดย่อ

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ขนชั้นผู้ปกครองได้ให้ความสำคัญแก่สถานภาพสตรีเป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้จึงมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมาย ซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานภาพทางกฎหมายของผู้หญิง และสะท้อนให้เห็นแนวความคิดเกี่ยวกับที่มาของกฎหมายเกี่ยวกับสถานภาพสตรีมาโดยลำดับ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏความก้าวหน้าเกี่ยวกับสถานภาพเชิงสติปัญญาของสตรีไทยที่ได้รับการศึกษาอย่างเด่นชัด กล่าวคือ มีการรวมกลุ่มของนักเขียนสตรีเพื่อเรียกร้องสิทธิสตรีและความเสมอภาคผ่านข้อเขียนและนวนิยายในหนังสือพิมพ์อย่างต่อเนื่อง นักประพันธ์เอกสมัยนี้อาทิ ดอกไม้สด หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ แม่อนงค์ และศรีบูรพา ทำให้เกิดการสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องในเวลาต่อมา

ท่ามกลางกระแสเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างพ.ศ. 2468-2475 หลักฐานสื่อสิ่งพิมพ์อันเป็นเอกสารชั้นต้นร่วมสมัยสะท้อนการขับเคลื่อนและแลกเปลี่ยนความคิดของผู้เขียนและผู้อ่านอย่างมีชีวิตชีวาทั้งแนวคิดแบบก้าวหน้าและอนุรักษนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนิตยสารผู้หญิง ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ เปรียบประดุจจุดเริ่มต้นแห่งความแบ่งบานของสถานภาพสตรีไทยอย่างแท้จริงในรัชกาลที่ 7

ABSTRACT

Women Status in Literature During the Reign of King Rama VII (1925~1934)

From the reign of King Mongkut (Rama IV, 1851-1864) to King Prajadhipok (Rama VII, 1925-1934), the Royal Court of Siam had initiative paying attention to the women's right in such a high level meanings. As a result, there were the process of amendment to the law which were not only affected to the legal status of Thai female, but also reflected the beginning of historical development of Thai women status interestingly.

In the reign of King Prajadhipok, it emerged to have the progress of Thai women's intellectual roles on rather bustle and unnoticed level. In other words, There were a gathering of the elite women and writers' clubs to show a concrete role in the society. Especially, Women writers had grouped together to advocate for women's rights and social equality through the essays and novel in newspapers continuously.

Among the current demands for a change of governance in the reign of King Rama VII, Contemporary publications were invaluable resources of social history that are highly worth studying. As a result, the researcher discovered the driving and exchanging of ideas between the authors and the readers on both progressive and conservative newspapers, particularly in the women's magazines. This phenomenon was truly like the first step of Thai women's status blossoming.

บทสรุปผู้บริหาร (Executive Summary Report)
โครงการศึกษาวิจัยสถานภาพสตรีในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7
นางฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร นักวิชาการผู้ชำนาญการ

งานวิจัยสถานภาพสตรีในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 มีทั้งหมด 5 บท

บทที่ 1 ประกอบไปด้วย บทนำ กรอบความคิดและความสำคัญของโครงการวิจัย ว่าด้วยเค้าโครงการวิจัยและความหมายของสถานภาพสตรีและความหมายของวรรณกรรม การเปรียบเทียบสถานภาพสตรีก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ในบริบทต่างประเทศ เปรียบเทียบกับการเลื่อนสถานะของสตรีไทย รวมถึงการปฏิรูปกฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อสถานภาพสตรีก่อนสมัยรัชกาลที่ 7

บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมสถานภาพสตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 ประกอบด้วย ปรากฏการณ์การผลักดันและการบ่มเพาะต่อการเลื่อนสถานภาพสตรีโดยศึกษาจากวรรณกรรมและงานค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์ไทยและนักประวัติศาสตร์ต่างประเทศ

บทที่ 3 วรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้น มีวรรณกรรมหลายประเภท อาทิ เรื่องสั้น นวนิยาย และบทความในหนังสือพิมพ์ วรรณกรรมเหล่านี้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขนานรับกับมโนทัศน์ของชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 7 และมีเนื้อหาให้ความรู้ ความคิดที่ทันสมัย ฉายภาพวิถีชีวิต ค่านิยมและทัศนคติของชนชั้นกลางที่บุกเบิกวรรณกรรมสมัยนิยมที่มีบทบาทขับเคลื่อนสังคมแบบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

บทที่ 4 การวิเคราะห์สถานภาพสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 ประกอบไปด้วย นิยายสารและหนังสือพิมพ์สำหรับสตรี ที่มีผู้แต่งและบรรณาธิการสตรีและบุรุษ โดยใช้กรณีศึกษาจากเรื่อง สงครามชีวิต นวนิยายอมตะของศรีบูรพา ละครแห่งชีวิต ของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง และศัตรูของเจ้าหล่อนและผู้ดี ของดอกไม้นวด นักเขียนสตรีในสมัยรัชกาลที่ 7

บทที่ 5 บทสรุป พื้นที่ของ “ผู้หญิง” ในสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2470 สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ของสังคมไทยทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมทั้งภายในภายนอกในสมัยรัชกาลที่ 7 การขยายตัวทางการศึกษาของสตรีไทยมีผลต่อความคิด ค่านิยม และโลกทัศน์ของคนในยุคสมัย งานวรรณกรรมเองก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยเช่นกัน

บทที่ 1

บทนำ : กรอบความคิดและความสำคัญของโครงการวิจัย

1.1 คำโครงการงานวิจัย

1.1.1 หลักการและเหตุผล

การศึกษาสถานภาพของสตรีของไทยที่ผ่านมา สังเกตพบว่าบทบาทของผู้หญิงในเชิงอำนาจมักจะถูกเพิกเฉยไม่มีการหยิบยกขึ้นมาศึกษาอย่างกว้างขวางเมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทเชิงอำนาจของผู้ชาย สังคมไทยมีทัศนคติและค่านิยมในลักษณะยกย่องผู้ชายเป็นผู้นำครอบครัว เป็นผู้นำชุมชนหรือผู้นำประเทศ

สังคมไทยมีคำเปรียบเปรยเชิงเหยียดหยามสตรีว่า “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” คำกล่าวนี้น่ามาจากพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 4 ที่พระองค์ทรงมีพระราชปรารภว่า กฎหมายเก่าปฏิบัติต่อหญิงชายอย่างไม่เท่าเทียมกัน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี สังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ริเริ่มพยายามสร้างค่านิยมใหม่ด้วยการเชิดชูบทบาทของผู้หญิงดังปรากฏให้เห็นในเรื่องการสวดวีรกรรม ผู้ที่ได้กระทำการรบหรือต่อสู้อย่างกล้าหาญ เช่น กรณีของสมเด็จพระสุริโยทัย หรือท้าวสุรนารี ท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทร และการศึกษาบทบาทของเจ้านายฝ่ายใน เป็นต้น ในปัจจุบันยังไม่พบว่ามีการศึกษาวิเคราะห์สถานภาพสตรีในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 ว่าเป็นเช่นไร จึงเป็นประเด็นที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาในเรื่องดังกล่าว

1.1.2 วัตถุประสงค์

1.2.1.1 เพื่อศึกษาสถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 จากหลักฐานสื่อสิ่งพิมพ์ในรัชสมัย โดยเฉพาะนวนิยายและเรื่องสั้นของไทย

1.2.2.2 ศึกษาถึงสถานภาพของสตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ 7 จากเอกสารชั้นต้น เช่น บทความในหนังสือพิมพ์ กฎหมายที่ออกในรัชสมัย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่องสถานภาพสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 กำหนดขอบเขตจากการเลือกกรณีศึกษาวิจัยจากหลักฐานเอกสารชั้นต้น (Primary Document) เช่น หลักฐานเอกสารที่บันทึกและบอกเล่าโดยผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงร่วมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477) เช่น จดหมายเหตุ บันทึกความทรงจำ วรรณกรรม หนังสือพิมพ์ นิตยสาร เอกสารทางราชการประกอบกับการนำเอกสารชั้นรอง (Secondary Document) หมายถึง หลักฐานที่บันทึกและบอกเล่าโดยผู้ที่เกี่ยวข้อง

รวมทั้งตำรา งานค้นคว้าหรืองานวิจัยทางประวัติศาสตร์มาตรวจสอบและสนับสนุนความน่าเชื่อถือของงานวิจัยชิ้นนี้ด้วย

1.1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1.1.4.1 ผู้วิจัยใช้กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์โดยจะใช้เอกสารวรรณกรรมร่วมสมัยในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น เรื่องสั้นและนวนิยายที่ตีพิมพ์ในนิตยสารกึ่งหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ที่มีประเด็นกล่าวถึงเปลี่ยนแปลงของบทบาทของสตรีไทย

1.1.4.2 ใช้วิธีการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) เอกสารทั้งชั้นต้นและชั้นรองที่เกี่ยวข้อง

1.1.4.3 วิเคราะห์วรรณกรรมโดยเฉพาะเรื่องที่สะท้อนวิถีชีวิตของสตรีไทยในยุคสมัยรัชกาลที่ 7

1.1.5 ระยะเวลาวิจัย 10 เดือน

1.1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัย

1.1.6.1 ความรู้เรื่องบทบาทและสถานภาพของสตรีไทยผ่านวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7

1.1.6.2 องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับสถานภาพสตรีจากวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7

1.1.6.3 รายงานวิจัยถูกนำไปเป็นส่วนหนึ่งของฐานข้อมูลและเอกสารการค้นคว้าวิจัยของทางด้านพระปกเกล้าศึกษาเรื่องสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7

1.2 นิยามศัพท์

1.2.1 ความหมายของสถานภาพ¹

สถานภาพ คือ ฐานะของบุคคลที่ได้รับการยอมรับความนับถือจากสาธารณชน เป็นสิ่งที่สังคมกำหนดขึ้นทำให้บุคคลมีความแตกต่างกัน สถานภาพแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

¹ พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2557) พิมพ์ครั้งที่ 4 โดยกองธรรมศาสตร์และการเมือง.

ก.สถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิด (Ascribed Status) คือ สถานภาพที่ได้มาโดยสังคมเป็นผู้กำหนด หรือเป็นเรื่องของการที่บุคคลได้รับสถานภาพโดยเงื่อนไขทางชีวภาพ (Biological Conditions) เช่น หญิง ชาย เด็ก ผู้ใหญ่ เชื้อสายหัวหน้าเผ่า กษัตริย์ ฯลฯ ตำแหน่งดังกล่าวนี้เกิดขึ้นเองโดยวิธีการทางสังคม

ข.สถานภาพที่ได้มาโดยความสามารถ (Achieved Status) หรือสถานภาพโดยการกระทำ (Marital Status) เช่น หญิงชายเมื่อสมรสแล้ว ฝ่ายชายได้สถานภาพเป็นสามี หญิงได้สถานภาพเป็นภรรยา และเมื่อมีบุตรธิดาก็จะได้สถานภาพเป็นบิดามารดา (Parental Status)

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม สมาชิกของสังคมจึงดำรงชีพออยู่ท่ามกลางสถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้นอย่างหลากหลายตามตำแหน่ง ชั้นยศ และฐานะความแตกต่างของบุคคล ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นในกลุ่มหรือในสังคม บุคคลหนึ่งอาจมีหลายสถานภาพในสังคม เช่น ในครอบครัว ผู้หญิงมีฐานะเป็นลูกสาว เป็นภรรยา หรือเป็นมารดา จึงกล่าวได้ว่าสถานภาพทางสังคม คือ ตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งเกิดขึ้นตามสัมพันธ์ภาพของบุคคล พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอธิบายว่า วิธีชาวบ้านและจารีตประเพณีจะกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลแต่ละสถานภาพจากองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ ภาวะความเป็นผู้นำ การมีอำนาจครอบงำ ความสามารถ ปรารถนาปรารถนา สถานภาพทางอาชีพ (Occupational Status) ยังกำหนดเครื่องหมายการยอมรับนับถือ เช่น บรรดาศักดิ์ วุฒิการศึกษา สมาชิกภาพของกลุ่มเกียรติยศ สถานภาพทางการเมือง (Political Status) เครื่องแต่งกาย กิริยามารยาท หรือกลวิธีอื่น ๆ ที่ใช้ดึงดูดความสนใจ

1.2.2 ความหมายของวรรณกรรม

วรรณกรรม มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า ‘Literature Works’ หรือ ‘General Literature’ และการใช้คำว่าวรรณกรรมมีปรากฏครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองศิลปและวรรณกรรม พ.ศ. 2474 ซึ่งเป็นกฎหมายที่ว่าด้วยการคุ้มครองลิขสิทธิ์ในวรรณกรรมและศิลปกรรมที่มีขอบเขตกว้างขวางและสมบูรณ์ อีกทั้งยังสอดคล้องด้วยหลักสากลฉบับแรกของประเทศไทย

วรรณกรรม คือ หลักฐานประเภทหนึ่งทำให้ผู้ศึกษาทราบถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่และความนึกคิดของคนในสมัยที่วรรณกรรมเล่มนั้นเขียนขึ้น แต่อย่างไรก็ดี การใช้หลักฐานวรรณกรรมก็ควรต้องมีความระมัดระวังเป็นอย่างมาก เพราะแนวคิดบางเรื่องอาจเป็นเรื่องของอุดมคติ หรือความต้องการที่จะให้เป็นเรื่องของความฝันมากกว่าความจริง ผู้หญิงในวรรณกรรมจึงมีความหลากหลายและได้รับการมองผ่านทัศนะของผู้บันทึกเอกสารนั้น

วรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีอยู่หลายประเภท คือ วรรณคดีจากราชสำนักที่พระมหากษัตริย์ นักปราชญ์ และกวีแต่งเพื่อความบันเทิง วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมคำสอน เสภา รวมถึงวรรณกรรมมุขปาฐะ กวีชาวยุค เช่น วรรณกรรมสวดสวดรักษาคำกลอนของสุนทรภู่ และกวีชาวยุคสมัยรัชกาลที่ 3 ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นวรรณกรรมที่ให้ความรู้มีคุณค่า และให้ข้อคิดคติ

ธรรมที่ภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามี รวมถึงการสอนเรื่องกิริยามารยาทที่สตรีโดยทั่วไปพึงปฏิบัติ สตรีมีความสำคัญเป็นศูนย์กลางของครอบครัวและยังเป็นต้นแบบของกวีนิพนธ์ในสมัยต่อมา ส่วนกวีหญิง เช่นคุณพุ่ม หรือบุษบา ท่าเรือจำง ได้เขียนวรรณกรรมสะท้อนทัศนคติของผู้หญิงลูกผู้ดี คือ ตัวตนของคุณพุ่มที่เป็นกวีฝีปากกล้าในกระบวนบอกสักวา

1.2.3 สตรีนิยม (feminism) หมายถึง แนวความคิดเรื่องเพศ ที่เชื่อว่า ความเป็นชาย หญิงนั้นถูกทำให้แตกต่างโดยสังคมของเรา ผู้หญิงเองมักจะถูกกีดกันและจัดระเบียบหรือจัดการไม่ให้มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุกพื้นที่และสถาบันทางสังคม นิยามของ “สตรีนิยม” เป็นระบบคิดและขบวนการทางสังคมที่พยายามเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและสังคมซึ่งตั้งอยู่บนการวิเคราะห์ที่ว่าผู้ชายอยู่ในฐานะได้เปรียบและผู้หญิงอยู่ในสภาพเป็นรอง

ในโลกตะวันตกคำว่า “สตรีนิยม” เป็นที่กล่าวขานกันมาเป็นเวลาช้านานและมีความหมายแตกต่างกันไปตามยุคสมัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงการแสวงหาผลประโยชน์และการกดขี่ทั้งในระดับสาระและอุดมการณ์ของผู้หญิง แต่ทว่า คำว่า “สตรีนิยม” ที่เป็นระบบคิดมีจุดร่วมกันอย่างน้อยสองประการคือ

1. ระบบความคิดที่พยายามอธิบายสถานะความเป็นรองและความเป็นอื่นของสตรี
2. การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองเพื่อการเปลี่ยนแปลงและปลดปล่อยความเหลื่อมล้ำและการไร้ตัวตนของสตรีในความสัมพันธ์บนฐานเพศภาวะ (gender relations) ทั้งในพื้นที่ส่วนตัวหรือโลกในบ้านและในพื้นที่สาธารณะ ฉะนั้นสตรีนิยมจึงมิใช่เพียงระบบความรู้ทางวิชาการที่ได้รับการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องเท่านั้น แต่เพื่อทำความเข้าใจและวิเคราะห์สภาพของสตรีเพื่อทวงคืนความเป็นมนุษย์ให้กับสตรีด้วยความเสมอภาค (equality) กับการถูกกดทับ การเอารัดเอาเปรียบ (oppression) และมีความเป็นรอง (subordination) จากบุรุษเพศ

1.2.4 แนวคิดเรื่องเพศสภาพ (gender) เป็นแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญในการทำความเข้าใจแนวคิดสตรีนิยม ประเด็นสำคัญในการอธิบายเรื่องเพศสภาพ คือ การชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างเพศในทางชีววิทยากับความเป็นเพศที่ปัจเจกบุคคลนั้น รู้สึกว่าตนเองเป็น ซึ่งแนวคิดเรื่องเพศสภาพถูกนำมาใช้ในช่วงทศวรรษที่ 1970

1.2.5 คณะสุภาพบุรุษ หมายถึง กลุ่มนักเขียนหนุ่มซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่เป็นสามัญชนชายที่มาจากผลผลิตของโรงเรียนสมัยใหม่ นักเขียนกลุ่มนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อการเมืองไทย นำโดย กุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งชักชวนกันมาร่วมทำนิตยสารรายปักษ์ “สุภาพบุรุษ” ระยะแรกประกอบด้วยนักเขียนสิบคน ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่ปีพ.ศ. 2472 โดยนักเขียนคณะสุภาพบุรุษในระยะแรกประกอบด้วยนักเขียนประมาณสิบคน รู้จักกันในนามปากกา ดังนี้ ศรีบูรพา (กุหลาบ สายประดิษฐ์) เรียมเอง หรือ แม่อนงค์ หรือ ม.ชอุทัย (มาลัย ชูพินิจ) ฮิวเมอริสต์ (ครูบอ ไชยวสุ) ร. วุฒาติย์ (เจริญ วุฒาติย์) ยาขอบ (โชติ แพร่พันธุ์)

1.3.การเปรียบเทียบสภาพภาพของสตรีในโลกตะวันตกก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

สังคมตะวันตกในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1914-1918) ตามทัศนะของนักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันชื่อ เฟลิกซ์ กิลเบิร์ต (Felix Gilbert, May 21, 1905-February 14, 1991) ในหนังสือชื่อ “The End of the European Era, 1890 to the Present” ระบุว่าสังคมยังคงเป็นพื้นที่ของชนชั้นสูงและชนชั้นนายทุนซึ่งเป็นผู้กุมอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ในยุโรปมีเพียงประเทศฝรั่งเศสและประเทศสวิตเซอร์แลนด์เท่านั้นที่ปกครองด้วยระบอบสาธารณรัฐ ในขณะที่ประเทศอื่นยังปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข² สภาการณ์ดังกล่าวจะเปลี่ยนไปเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 สงครามที่ยืดเยื้อเป็นเวลา 4 ปีสร้างความเสียหายแก่ประเทศต่างๆ รวมถึงปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำและกระทบต่อชีวิตของพลเมืองอย่างรุนแรงในเวลาต่อมาได้เกิดการปฏิวัติในรัสเซีย (February Revolution) ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1917 ซึ่งนำมาสู่การล่มสลายของการปกครองในระบอบกษัตริย์และการสิ้นสุดของราชวงศ์โรมานอฟ (Romanov) ต่อมาเกิดการปฏิวัติเดือนตุลาคม (October Revolution) ในปีเดียวกันซึ่งนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์และการสถาปนาประเทศสหภาพโซเวียต และจากปรากฏการณ์ดังกล่าวได้สร้างแรงบันดาลใจให้กลุ่มการเมืองฝ่ายซ้ายโดยเฉพาะชนชั้นกรรมาชีพที่ออกมา³ เคลื่อนไหวอย่างชัดเจน

เดวิด แคนนาดีน (Sir David Cannadine,) นักเขียนและนักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษที่เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์อังกฤษสมัยใหม่ กล่าวในหนังสือชื่อ “The Decline and Fall of the British Aristocracy” (ค.ศ.1999) ว่าสงครามได้สร้างผลกระทบต่อสถานะของชนชั้นสูงและเป็นสาเหตุที่ทำให้อำนาจที่ชนชั้นนำเคยกุมไว้อย่างมั่นคงต้องถูกสั่นคลอน ความสูญเสียชีวิตประชาชนระหว่างสงครามจากการที่ชนชั้นสูงต้องเป็นผู้นำในการรบ กอปรกับการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องของชนชั้นแรงงานและกลุ่มการเมืองฝ่ายซ้าย เพื่อเรียกร้องการปฏิรูปจากชนชั้นปกครองได้เปลี่ยนโลกตะวันตกไปอย่างสิ้นเชิง⁴ สงครามโลกครั้งที่ 1 จึงเป็นจุดสิ้นสุดของยุคทอง (La Belle Époque) ในยุโรปและนำไปสู่สังคมยุคใหม่ที่ระบบและระเบียบไม่ได้ถูกกำหนดโดยชนชั้นปกครองแต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป

โลกตะวันตกก่อน ค.ศ. 1914 ได้กำหนดให้สตรีมีสถานะทางสังคมเป็นรองบุรุษ ค่านิยมชายเป็นใหญ่ถูกสะท้อนผ่านกฎหมายและกฎระเบียบทางสังคมที่กำหนดให้เพศชายเป็นผู้นำ ในขณะที่สตรีมีสถานะด้อยกว่าบุรุษทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดชัดเจน ได้แก่ ประเทศฝรั่งเศสในรัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ 1 (Napoleon I, 1804–1815) ได้ออกประมวลกฎหมายนโปเลียน (Napoleonic Code) ค.ศ. 1804 ซึ่งมีใจความหนึ่งถึงบทบาทสตรีว่า ผู้หญิงมีสถานะเป็นผู้ใต้ปกครองของผู้ชาย (บิดาและสามี) ไม่มีสิทธิทางการเมืองและสิทธิในฐานะพลเมือง ทั้งยังไม่มีสิทธิประกอบอาชีพหากไม่ได้รับการยินยอม

² Felix Gilbert, *The End of the European Era, 1890 to the Present* (New York: W. W. Norton, 1971), p.2–7.

³ Raymond J Sontag, *A Broken World, 1919-1939* (New York: Harper & Row, 1972), p.172–173.

⁴ David Cannadine, *The Decline and Fall of the British Aristocracy*. (New York: Vintage Books, 1999), p. 37.

จากผู้เป็นบิดาหรือสามี⁵ ในขณะเดียวกันพื้นที่ทางการเมืองและทางสังคมของยุโรปโดยรวมก็ยังสงวนไว้สำหรับผู้ชาย แม้ว่าในเวลาต่อมา แม้อังกฤษจะมีพระมหากษัตริย์เป็นสตรี เช่นในรัชสมัยสมเด็จพระราชินีอลิซาเบท (Queen Elizabeth I) ซึ่งเป็นสตรีองค์แรก ตามด้วย พระราชินีแอนน์ (Queen Anne) และพระราชินีวิกตอเรีย (Queen Victoria, 1837–1901) ที่มีความโดดเด่นก็ตาม แต่สังคมยังคงจำกัดพื้นที่ของ “สตรีในอุดมคติ” ซึ่งส่วนใหญ่คือสตรีที่มีฐานะมั่งคั่งไว้แต่ในเคหสถานเท่านั้น ยกเว้นสตรีที่มีฐานะยากจนซึ่งสังคม “อนุญาต” ให้มีพื้นที่นอกบ้านได้ แต่ “พื้นที่” ของพวกเธอก็ถูกจำกัดไว้แต่เพียงไร่นา โรงงานอุตสาหกรรมและการเป็นคนรับใช้ ไม่มีสถานภาพเท่าเทียมชาย ไม่สามารถรับตำแหน่งทางราชการหรือประกอบอาชีพอื่นใดได้⁶

อย่างไรก็ดี แม้นิยามของสังคมตะวันตกยังกำหนดให้สตรีมีสถานะที่ต่ำกว่าผู้ชาย ทั้งยังจำกัดพื้นที่ของสตรีไว้แต่เพียงในบ้านเท่านั้น แต่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (ร่วมสมัยรัชกาลที่ 5) วิถีชีวิตของสตรีตะวันตกเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการได้รับพื้นที่นอกบ้านมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการได้รับโอกาสทางการศึกษา การทำงานหรือแม้แต่การสนทนา การพักผ่อนหย่อนใจนอกบ้าน ซึ่งขัดแย้งกับค่านิยมและแบบแผนทางสังคมที่สืบทอดกันมา ใน ค.ศ. 1870 รัฐบาลอังกฤษได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการครอบครองทรัพย์สินของสตรีที่สมรสแล้ว (Married Women's Property Act of 1870) ซึ่งเป็นการ “ปฏิวัติ” ทางสังคมในแง่หนึ่ง เพราะเป็นการยอมรับสถานะของสตรีในฐานะผู้ถือครองทรัพย์สินแม้จะสมรสแล้ว แตกต่างจากเดิมที่ผู้หญิงต้องสละการครอบครองทรัพย์สินรวมถึงรายได้ให้แก่สามี⁷

ใน ค.ศ. 1910 สตรีชาวตะวันตก (รวมไปถึงสตรีในสหรัฐอเมริกา) กว่า 7,500,000 ราย มีงานทำนอกบ้าน ในขณะที่ขบวนการสตรีนิยมได้เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเท่าเทียมกันทั้งในทางสวัสดิการการทำงานและการเมืองเทียบเท่ากับผู้ชายอย่างต่อเนื่อง ในประเทศสหราชอาณาจักรมีการจัดตั้งสหภาพสังคมและการเมืองสตรี (Women's Social and Political Union) ใน ค.ศ. 1903 เพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในการเลือกตั้งของสตรีที่ยังไม่ได้รับสิทธิทางการเมืองเท่าเทียมกับบุรุษ แม้ว่าสตรีในขณะนั้นจะมีหน้าที่การงานนอกบ้านแล้วและสามารถสร้างรายได้ให้ครอบครัวเช่นเดียวกัน ในสหรัฐอเมริกามีการจัดตั้งสหภาพแรงงานสตรีโรงงานทอผ้าสากล (International Ladies' Garment Workers' Union) ใน ค.ศ. 1900 นับเป็นสหภาพแรงงานสตรีแห่งแรกของสหรัฐฯ และมีบทบาทสำคัญในการเรียกร้องสิทธิและสวัสดิการในการทำงานของแรงงานสตรีในโรงงานทอผ้าซึ่งเป็นอุตสาหกรรมหลักที่มีการว่าจ้างแรงงานสตรี⁸

เมื่อสงครามโลกเริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1914 (พ.ศ. 2457 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6) ทำให้สตรีกลายเป็นแรงงานสำคัญของแต่ละประเทศที่จำต้องขับเคลื่อนระบบรัฐ เศรษฐกิจและอุตสาหกรรมต่อไป อาชีพที่เคยสงวนไว้สำหรับผู้ชายเท่านั้น อาทิตำรวจ คนขับรถราง หรือแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมผลิตอาวุธจำเป็นต้อง

⁵ ประมวลกฎหมายนโปเลียน กำหนดให้ผู้ชายทุกคนในฝรั่งเศสมีความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย ทั้งยังยกสถานะของผู้ชายในฐานะผู้ปกครองและผู้ดูแลครอบครัวให้สูงขึ้น

⁶ Eugene Charlton Black, ed., *Victorian Culture and Society* (New York: Harper & Row, 1973), p.186.

⁷ Black, *Victorian Culture and Society*, p.190–191.

⁸ Presley, “Fifty Years of Change,” p. 310.

เปิดพื้นที่ให้แก่สตรี เพื่อรักษาความต่อเนื่องของงานและเพื่อรักษาความมั่นคงของระบบเศรษฐกิจ รวมถึงยุทธศาสตร์ของประเทศในภาวะสงคราม สงครามจึงทำให้สตรีตะวันตกมี “พื้นที่นอกบ้าน” มากขึ้นในฐานะกำลังแรงงานแทนบุรุษที่ถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร ค่านิยมเดิมของสังคมตะวันตกที่จำกัดให้สตรีเป็นผู้ดูแลบ้าน มีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและลูกเท่านั้นจึงไม่อาจใช้อีกต่อไป แม้พื้นที่นอกบ้านเช่นนี้จะหมดไปเมื่อเหล่าทหารผ่านศึกกลับจากการรบหลังสงครามสิ้นสุดลงในปีค.ศ. 1918 (พ.ศ. 2461) แต่รัฐบาลในโลกตะวันตกก็ไม่สามารถนำค่านิยมทางสังคมก่อน ค.ศ. 1914 (พ.ศ. 2457) มาบังคับใช้ได้อีก กระแสเรียกร้องสิทธิทางการเมืองของแรงงานสตรีและการต่อต้านจารีตทางสังคมที่กำหนดโดยชนชั้นสูงกลายเป็นพลวัตสำคัญทางการเมืองและสังคมยุโรปหลังมหาสงคราม และกลายเป็นรากฐานสำคัญของขบวนการสตรีนิยมในทศวรรษ 1920 ซึ่งเครื่องแต่งกายสตรีเป็นตัวอย่างสำคัญของการปฏิวัติค่านิยมทางสังคมที่มีต่อบทบาทและพื้นที่นอกบ้านของสตรี

ในปีค.ศ. 1974 (พ.ศ. 2517) นิตยสารไทม์เคยมีการสำรวจสถานภาพที่แท้จริงของสตรีชาวยุโรป ปรากฏว่าสตรีส่วนใหญ่มีความกดดันเรื่องสถานภาพ บทบาท และโอกาสที่ไม่เท่าเทียมชายหลายด้าน เช่น สตรีชาวสวิสเซอร์แลนด์เพิ่งได้รับสิทธิในการเลือกตั้งเมื่อ ค.ศ. 1971 (พ.ศ. 2514) สตรีชาวรัสเซียได้ความเสมอภาคกับชายด้วยการทำงานหนักเท่าชายแต่หาได้มีปากเสียงในสังคมเท่าชายไม่ หญิงชาวฝรั่งเศสไม่มีสิทธิในการจัดการทรัพย์สินของตนเองเท่าชาย หญิงชาวอังกฤษถูกกีดกันตลอดมาจนไม่มีความมั่นใจในตนเองมาจนบัดนี้ หญิงชาวอิตาลีไม่สามารถร่วมวงสนทนากับชายได้ หญิงชาวเยอรมนีต้องออกจากงานทันทีที่มีบุตร เพราะกำลังคนและสถานที่เลี้ยงดูเด็กไม่เพียงพอ⁹ เป็นต้น เท่าที่มีการศึกษาโดยนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา ปรากฏว่าไม่มีสังคมใดในโลกที่ไม่กำหนดความแตกต่างระหว่างหญิงกับชาย แต่ความแตกต่างดังกล่าว เป็นการเน้นถึง “ความเหนือกว่าของชาย” มีสังคมดั้งเดิมเพียงไม่กี่กลุ่มที่ยอมรับ “ความเหนือกว่าของหญิง”¹⁰ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจค้นคว้าหาคำตอบว่าทำไมชายจึงรักษาความเหนือกว่าหญิงได้ในสังคมได้อย่างสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ อาจจะกล่าวได้ว่านักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาเชื่อกันว่า สถานภาพของสตรีมีจุดตั้งต้นและคลี่คลายมาจากสถานภาพทางครอบครัว หรือสถานภาพทางการสมรส¹¹ จากการที่ชายมีอำนาจเหนือกว่าหญิง เพราะชายมีบทบาทเป็นหัวหน้าครอบครัว

1.4 ความเคลื่อนไหวของกระแสความคิดในการเปลี่ยนสถานะของสตรีไทย

สังคมและวัฒนธรรมของไทยในอดีตนั้น เรื่องความคิดทางการเมืองการปกครองมิได้เปิดโอกาสให้สตรีเข้ามามีบทบาทได้เท่าเทียมบุรุษ ดังนั้นสตรีไทยส่วนใหญ่จึงไม่มีประสบการณ์ทางการเมืองและบทบาทโดยตรง หากแต่สตรีมีบทบาทหน้าที่เป็นแม่บ้านการเรือน จนหยั่งรากลึกเป็นวัฒนธรรมที่พึงปฏิบัติของกุลสตรีไทย

สถานภาพและบทบาทของสตรีไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไป หลังจากการเข้ามาของชาติตะวันตก กล่าวคือ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้บรรดาหมอสอนศาสนาชาวตะวันตกเข้าไปสอน

⁹ Times Magazine. 28 (October, 1974) p.16-23.

¹⁰ Margaret Mead, *Male and Female* (England : Penguin book, 1962), p.30.

¹¹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, *ประวัติศาสตร์สตรีไทย* (กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, 2519) หน้า 7.

หนังสือให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง ในขณะที่เดียวกันพระองค์ทรงอนุญาตให้พวกเขาเปิดโรงเรียนสอนสตรีสามัญทั้งในพระนครและนอกพระนครได้ อีกทั้งพระองค์ยังทรงปฏิรูปกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสตรีเพื่อให้มีโอกาส และมีสถานภาพทางสังคมมากขึ้น ผลที่ตามมาในเวลาต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2431-2475 คือ ทำให้มีการตีพิมพ์นิตยสารสตรีมากถึง 18 ฉบับ¹²

1.5 การปฏิรูปกฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อสถานภาพสตรีไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 7

ย้อนหลังไปประมาณสองร้อยกว่าปี เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งพระราชจักรีวงศ์ พระองค์ทรงเห็นว่ากฎหมายที่ใช้มาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาไม่เหมาะสมแก่กาลสมัยแล้ว สาเหตุมาจากคตินี้ระหว่างอำแดงป้อมกับสามี โดยนายบุญศรีซึ่งเป็นช่างตีเหล็กได้ทุกละถั่วขว้างลูกว่า อำแดงป้อมภรรยาของตนมีชู้กับนายราชาอรรดแล้วมาฟ้องขอหย่า คณะลูกขุนได้ตัดสินว่าเป็นกรณีหญิงหย่าชายให้หย่าได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงมีพระราชวินิจฉัยให้แก่ไขกฎหมายให้ทันสมัยขึ้น โดยทรงตั้งคณะราชบัณฑิตยสถานขึ้นชำระคดี นายบุญศรีกล่าวหาว่าคณะลูกขุนตัดสินคดีไม่เป็นธรรม เนื่องจากผิวใหม่ของอำแดงป้อมเป็นข้าราชการสำนัก แต่เมื่อสอบสวนแล้วไม่พบว่ามีผิดเพราะเอกตำราหลวงยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น รัชกาลที่ 1 จึงทรงเห็นว่าตำรากฎหมายที่หลงเหลือมาจากตอนเสียกรุงศรีอยุธยาไม่มีความล้าสมัย ดังนั้นจึงควรมีการแก้ไขปรับปรุงตำราเก่า และโปรดเกล้าให้ตั้งคณะกรรมการชำระแก้ไขกฎหมายแล้วประทับตราสามดวงให้เรียกว่า กฎหมายตราสามดวง อันมีตราราชสีห์เป็นเครื่องหมายแทนกระทรวงมหาดไทย ตราราชสีห์เป็นเครื่องหมายแทนกระทรวงกลาโหม และตราบัวแก้วเป็นเครื่องหมายแทนกระทรวงต่างประเทศ แล้วให้ใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นต้นฉบับในการตัดสินคดีความ ซึ่งในกฎหมายตราสามดวงนี้ประกอบด้วยกฎหมายลักษณะผัวเมียที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดูอันมีลักษณะถือ "ระบบชายเป็นใหญ่" หรือปิตาธิปไตย (Patriarchy) ซึ่งเป็นระบบสังคมอาศัยที่อำนาจของบิดาเป็นรากฐานของอำนาจเพศชายโดยรวมซึ่งแฝงเร้นอยู่กับการเมือง เศรษฐกิจและกฎหมายครอบคลุมไปถึงบทบาท พฤติกรรมและวิถีคิดของผู้คนในสังคมทั้งเพศหญิงและเพศชาย¹³ กฎหมายผัวเมียฉบับดังกล่าวถือว่า ผู้ชายเป็นใหญ่ในครอบครัวสามารถมีภรรยาได้หลายคน และมีสิทธิเยี่ยงตีภรรยาได้เพื่อสั่งสอน หากภรรยาคนใดดื้อด่าสามีต้องเอาข้าวตอกดอกไม้มาขอขมาสามีอีกด้วย เนื่องจากกฎหมายลักษณะดังกล่าวทำให้ผู้หญิงมีความลำบากมาก เพราะบิดามารดาสามารถนำลูกสาวไปขายให้เป็นทาสหรือจำนำได้และสามีก็สามารถนำภรรยาไปขายหรือจำนำได้เช่นกัน ในกฎหมายลักษณะภูหนี่ถ้าหากพ่อแม่ นำลูกมาขายให้เป็นทาสแล้วเจ้าหนี่รักใคร่ได้เสียเป็นภรรยาต้องลดดอกเบี้ยยให้ คือ ลูกสาวใช้ได้แค่ซัดดอก แต่ถ้าเจ้าหนี่ได้ทาสเป็นสามีต้องปลดหนี่ให้ทั้งต้นและดอก

¹² อุบลวรรณ ปิติพัฒน์และไมซ์ และอวยพร พานิช (2532) 100 ปี ของนิตยสารสตรีไทย (พ.ศ. 2431-2531) กรุงเทพฯ : คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,ในบทความของนางวิจิตร.

¹³ เสนาะ เจริญพร (2548) "ผู้หญิงกับสังคมในวรรณกรรมไทยยุคทอง" ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ กรุงเทพฯ : มติชน หน้า 298-299.

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เกิดกรณีอำแดงเหมือนได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาว่าถูกพ่อแม่บังคับให้แต่งงานกับนายภู อำแดงเหมือนไม่ยอมนั่งตากุ้งถากน้ำค้างที่นอกชานบ้าน ตลอดทั้งคืน จนรุ่งเช้ากลับบ้านก็ถูกพ่อแม่ทุบตีขู่จะฆ่าหากไม่ยอมแต่งงานกับนายภู ทำให้อำแดงเหมือนหนีไปหานายริดคนรักของตน และให้นายริดแต่งขันหมากมาขอขมาพ่อแม่ แต่เมื่อถึงเวลาจัดขันหมากมาขอขมากลับถูกนายภูแจ้งจับตัว รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่าถ้าลูกสาวมีอายุที่จะมีสามีนั้น การแต่งงานต้องเป็นไปตามสมัครใจ ทั้งของชายและหญิง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศพระราชบัญญัติลักพา พ.ศ. 2408¹⁴ โดยทรงสั่งห้ามพ่อแม่ขายลูก และทรงยกเลิกประเพณีคลุมถุงชน อีกกรณีหนึ่งคือ อำแดงจั่นได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาว่าถูกนายเอี่ยม สามีลักเอาซื้อตนไปขายโดยที่อำแดงจั่นไม่รู้เรื่องด้วย รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริว่า “กฎหมายนี้พิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน หาเป็นยุติธรรมไม่ไห้ยกเสีย” แล้วจึงประกาศพระราชบัญญัติผู้ขายเมีย พ.ศ. 2410¹⁵ กฎหมายห้ามผู้ขายขายเมีย ถ้ากรณีต้องขายต้องให้เมียยินยอมก่อนจึงจะขายได้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าจะไม่มีการออกกฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อสตรีโดยตรง อาจจะมีสาเหตุมาจากการที่ทรงมีพระมเหสีและเจ้าจอมจำนวนมาก อย่างไรก็ตามในสมัยนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีและพระบรมวงศานุวงศ์อีกหลายพระองค์ทรงมีบทบาทในการจัดตั้งสถานศึกษาสำหรับสตรีรวมถึงสถานพยาบาลอันส่งผลให้สตรีชนชั้นนำได้รับโอกาสทางการศึกษาและมีบทบาทต่อสังคมภายนอกมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่ทาสเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนวิถีชีวิต การยกเลิกระบบทาสทำให้หญิงจำนวนมากถูกปล่อยเป็นอิสระ การขาดแหล่งพักพิงทำให้มีการรวบรวมทาสหญิงแล้วตั้งเป็นช่องโสเภณี นำไปสู่การออกพระราชบัญญัติสัญญาโรค รศ. 127 (พ.ศ. 2451) ซึ่งอนุญาตให้มีการค้าประเวณีในช่องโสเภณีที่จดทะเบียนไว้กับทางราชการ

ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้เล็กน้อย ศ.ดร.แคเธอรีน โบวี่ (Katherine Bowie) ศาสตราจารย์ด้านมานุษยวิทยา และผู้อำนวยการศูนย์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน เมดิสัน สหรัฐอเมริกา ได้พบหลักฐานเอกสารสำคัญ “พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ในมาตรา 9 ที่ระบุแสดงให้เห็นว่า สตรีไทยได้สิทธิการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านมาพร้อมกับบุรุษอย่างน้อยตั้งแต่ พ.ศ. 2440 ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งเร็วกว่าประเทศในโลกตะวันตกที่ต้องผ่านการต่อสู้ของขบวนการสตรีอย่างยาวนานราว 30-40 ปี¹⁶

¹⁴ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, *รวมพระราชกฤษฎีกาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 , หน้า 458-460.

¹⁵ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, *เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*.

¹⁶ แคเธอรีน โบวี่, *การอภิปรายข้อท้าทายของประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยสิทธิการเลือกตั้งสตรีไทย (Thailand's Unique Challenge to Historiography of Women's Suffrage)* ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 8 สิงหาคม 2556. สืบค้นจากเว็บไซต์ ประชาไท โดย สลักชน หล้าอุบล รายงาน.

การศึกษาจำนวนมากจะอ้างว่าผู้หญิงในสมัยนี้มีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น จากวรรณคดีที่ว่า "ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน" หรือจากประกาศพระราชบัญญัติลักพาที่ให้ออกาสผู้หญิงได้เลือกแต่งงานกับ ผู้ชายที่พึงพอใจกันตัวเอง และประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผัวชายเมีย บิดามารดาขายบุตร แต่นี่ก็จำกัดอยู่เพียงอิสรภาพของผู้หญิงชนชั้นล่างและผู้หญิงที่ไม่ได้อยู่ ในวงจรการเชื่อมโยงของกลุ่มชนชั้นสูงเท่านั้น สิทธิเสรีภาพที่ผู้หญิงกลุ่มนี้ได้รับจึงแทบจะไม่ได้สร้างความแตกต่างอย่าง ใดกับสถานภาพที่เคยมีมาก่อนหน้านี้เลย เพราะผู้หญิงชนชั้นล่างนั้นเป็นตัวค้ำจุนทางเศรษฐกิจของครอบครัวที่ต้องออกไปค้าขายในสังคมและมีอิสระที่จะตัดสินใจตัวเอง อยู่แล้ว

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานภาพของผู้หญิงได้รับการเน้นให้สำคัญ ยิ่งขึ้นในฐานะของเพื่อนคู่คิดและ ภรรยาที่สามารถช่วยเหลือสามีได้ ดังที่เห็นได้ชัดในกรณีของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถที่ได้เป็นผู้ สำเร็จราชการแทนพระองค์รัชกาลที่ 5 เมื่อคราวที่เสด็จประพาสยุโรป เช่นเดียวกับในหนังสือที่นิพนธ์โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง "คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก" ชีวิตประวัติของผู้หญิงทุกคนล้วนแล้วแต่ได้รับการเน้นในฐานะของภรรยาและมารดา และผู้หญิงที่อุทิศตนเพื่อชาติทั้งสิ้นจนแทบจะไม่แตกต่างกัน นอกจากนี้โรงเรียนที่เปิดสอนให้กับผู้หญิงก็ได้ถูกริเริ่มขึ้นในสมัยนี้เช่น กัน โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะฝึกฝนผู้หญิงให้มีความรู้ในการออกมารับแขก เข้าสมาคม และการเป็นแม่บ้านแม่เรือน

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) ทรงมีบทบาทสำคัญในการช่วยเปลี่ยนแปลงและส่งเสริมสถานภาพสตรีไทยให้สูงกว่าแต่ก่อนมาก คือ นอกจากการตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้นในปี พ.ศ. 2464 เป็นการศึกษาภาคบังคับให้ทั้งเด็กชายหญิงอายุตั้งแต่ 7-14 ปี เข้าศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนประชาบาล แล้วยังทรงสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นเป็นสถาบันอุดมศึกษา ที่ให้การศึกษแก่ชายและหญิงโดยทั่วหน้ากันแล้ว พระองค์ยังทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับสตรีไทยอีกหลายประการ คือ ทรงตั้งพระราชประสงค์ที่จะมีพระมเหสีเพียงพระองค์เดียว และให้ข้าราชการบริพารมีภรรยาคนเดียวเช่นกัน

“มีผู้พูดกันอยู่หลายคนว่า ถึงเวลาแล้วที่คนไทยควรจะใช้ธรรมเนียมมีเมียคนเดียว แต่ก็ดูไม่มีใครเต็มใจจะเป็นผู้เริ่มธรรมเนียมนั้นโดยเคร่งครัดเลย แม้ผู้ไปเรียนยุโรปกลับมาก็มีเมียมากมายเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจะหวังความเปลี่ยนแปลงจากคนพวกที่เรียกว่า “หัวนอก” อย่างไรก็ได้ ใครมีเมียคนเดียวออกจะถูกหาว่าเป็นคนโกงซ้ำ การมีเมียหลายๆคนไม่ทำให้ต้องรับความเสื่อมเสียอย่างไรเลย ฉะนั้นจะมีหวังอยู่ก็แต่ที่ตัวผู้หญิงเองเท่านั้น ถ้าเมื่อไรผู้หญิงไทยดีๆ พร้อมใจกันตั้งกติกาไม่ยอมเป็นเมียคนที่เลียดผู้หญิงไว้อย่างเลียดไก่เป็นฝูงๆ เท่านั้นแหละ ผู้ชายพวกมักมากในกาม จึงจะต้องกลับความคิดและเปลี่ยนความประพฤติ”¹⁷

ข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์ต่อการปฏิบัติของบุรุษต่อสตรีในครอบครัวและสังคม อาทิ การใช้ความรุนแรงต่อสตรีอันเนื่องมาจาก

¹⁷ งามจิตติ. (นามแฝง) หัวใจชายหนุ่ม จากหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต หน้า 46-47.

หึงหวง หรือความเชื่อทางศาสนา ทรงมีพระราชดำริว่า การที่ผู้ชายมีภรรยามากกว่าหนึ่งคนเป็นการดูหมิ่นสถานภาพของผู้หญิงอย่างมาก ในบทความเรื่อง “เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือสภาพแห่งสตรี”¹⁸ โดยใช้พระนามแฝง “อัสวพาหุ” กล่าวถึง การที่จะแก้ไขสภาพสตรีดีขึ้น ต้องแก้ทั้งประเพณีและกฎหมายแผ่นดิน

“...ในขณะคนป่าหรือในขณะที่รุ่งเรืองกว่ามันก็ย่อมจะมีความเป็นอยู่เป็นไปเช่นเดียวกัน คือทั้งกฎหมาย แบบธรรมเนียม และประเพณีทั้งปวง ผู้ชายเป็นผู้บัญญัติขึ้น สำหรับความสะดวกของผู้ชายเท่านั้น”

ข้อความข้างต้นแสดงถึงพระราชทัศนะต่อโครงสร้างทางสังคมและการปฏิบัติต่อสตรีในทางกฎหมาย และเรื่องความเป็นธรรมในสังคม ที่เน้นประโยชน์ของบุรุษผู้ถืออำนาจบริหารจัดการและปกครองสังคมเป็นสำคัญ พระองค์ทรงอธิบายโดยใช้ตัวอย่างที่ปรากฏในสังคมจากนานาประเทศ และยังทรงสนับสนุนให้ผู้หญิงลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิของตนเอง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าพระองค์เองก็ไม่อาจปฏิบัติตามพระราชดำรินี้ได้ เพราะพระองค์ทรงมีพระมเหสีมากกว่าหนึ่งองค์เนื่องจากทรงมีพระราชประสงค์จะได้มีพระราชโอรสสืบราชสมบัติ

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 ยังมีการประกาศกฎหมายเพียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการสำนักพระพุทธศักราช 2457 รวมถึงการออกพระราชบัญญัติการแต่งกายสตรีและคุณลักษณะเกี่ยวกับความงามของสตรีอีกด้วย

ผู้หญิงในสมัยนี้จึงมีลักษณะภายนอกที่สอดคล้องกับค่านิยมตะวันตก คือสามารถสมาคมออกมารับแขกได้ มีความรู้พื้นฐานมากพอที่จะรับฟังปัญหาของสามีได้ อันเนื่องมาจากบริบทของสยามเอง ที่ตกอยู่ภายใต้ค่านิยมแบบวิคตอเรียน การแสดงพระองค์ว่ามีความศิวิไลซ์เช่นเดียวกับฝรั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่อาจจะหลีกเลี่ยงการสร้างมาตรฐานของผู้หญิงให้ออก มาในลักษณะดังกล่าวได้ แต่อย่างไรก็ตาม บทบาทของผู้หญิงได้เริ่มถูกจำกัดและลดทอนให้เหลือเพียงสถานะ ของภรรยา มารดา และผู้หญิงที่อุทิศตนเพื่อชาติไปโดยปริยายและในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครอบครัวเดียวที่พระองค์พยายามจะเน้นมาตลอดทั้งรัชสมัยนั้นก็ทำให้ผู้หญิง กับผู้ชายมีหน้าที่ของตนเองทั้งสิ้น และหน้าที่ที่สำคัญที่สุดก็คือหน้าที่ต่อชาตินั่นเอง ในสมัยนี้ผู้หญิงได้รับการสนับสนุนให้ออกนอกบ้านมาทำงานทัดเทียมกับผู้ชาย มากขึ้น แม้ในตอนแรกจะจำกัดอยู่ในอาชีพที่ผู้หญิงมีทักษะมาก่อน เช่น นางพยาบาล ครู ช่างตัดเสื้อ แต่ต่อมาก็ได้เริ่มขยายอาชีพออกไปมากขึ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลก อย่างไรก็ตามคุณลักษณะของผู้หญิงในสมัยนี้ได้ถูกเน้นให้เป็นผู้หญิงในแบบไทย ที่มีความเป็นกุลสตรีและยึดเอาธรรมะจากพุทธศาสนาเป็นที่ตั้ง วัฒนธรรมตะวันตกเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาและไม่น่าเอาเยี่ยงอย่าง พระบรมราโชวาทและพระราชนิพนธ์ต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวล้วนแล้วแต่เน้นหน้าที่ต่อชาติโดย มีคุณธรรมและคุณลักษณะแบบไทยเป็นหลักนั่นเอง

¹⁸ มาลี พุกษ์พงศาวิ. (2551) ย้อนรอยสิทธิของความเป็นคนของผู้หญิง ใน ภาคผนวก 2 “เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี”, หน้า 253-262.

จะเห็นได้ว่าผู้หญิงที่ชาติต้องการจึงเป็นผู้หญิงในสถานะของ "ภรรยา" "มารดา" และผู้หญิงของชาติ ทั้งสิ้น แม้จะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด แต่เนื้อหาหลักล้วนสืบเนื่องต่อกันมา และผู้หญิงที่สามารถปฏิบัติตัวได้ตามนี้ก็จะได้รับการยกย่องมาในทุกสมัย กรอบความคิดเช่นนี้ก็ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ที่แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนไปมากเพียงใดก็ตาม แต่ความคิดเช่นนี้ก็ได้รับการตอกย้ำอยู่เสมอมา ผู้หญิงไทยจำนวนมากจึงมุ่งหวังที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวไม่ว่าจะโดยตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจก็ตาม

ในด้านของการประสบความสำเร็จของผู้หญิงในสถานภาพของภรรยาและมารดานั้น ความเป็นแม่บ้าน แม่เรือนที่สามารถจัดการงานภายในบ้านให้เรียบร้อยที่เคยชื่นชมกันมาในยุคก่อนหน้า ไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ชายที่จะใช้เลือกผู้หญิงมาเป็นคู่ชีวิตได้ อีกต่อไปในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่ผู้ชายและผู้หญิงต่างก็ออกมาทำงานนอกบ้าน ด้วยกันทั้งคู่ "ความสวยความงาม" จึงได้กลายมาเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ผู้หญิงทุกคนพยายามจะไขว่คว้า ไม่ว่าจะต้องผ่านกระบวนการต่างๆมากมายเพียงใดที่เริ่มตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ก็ดูจะไม่มีผู้หญิงคนใดยอมแพ้กับอุปสรรคดังกล่าว จึงไม่เป็นเรื่องน่าแปลกใจที่เราจะเห็นพวกเธอเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงตัวเองไป ตามที่สมัยนิยมตลอดเวลา ทั้งนี้เนื่องจาก "ต้นทุน" ของชนชั้นกลางรุ่นใหม่ต่างจากกลุ่มชนชั้นสูงในอดีต ที่มีทั้งต้นทุนทางสังคม สถานภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด และยังรวมไปถึงทรัพย์สินจำนวนมาก แต่ในปัจจุบัน ชนชั้นกลางที่ปราศจากมรดก สินทรัพย์ที่ดิน และไม่มีสายตระกูลที่สามารถนับขึ้นไปได้หลายสิบหรือหลายร้อยปี จึงมีแต่ต้นทุนทางร่างกายเท่านั้นที่เป็นแรงดึงดูดสำคัญต่อเพศตรงข้าม

กล่าวโดยสรุปแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จนถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อสถานภาพสตรี และสะท้อนที่มาของกฎหมายซึ่งเปลี่ยนไปจากแนวคิดดั้งเดิม ทำให้เห็นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ใช้พระราชอำนาจสูงสุดในการออกกฎหมายเป็นกลไกสำคัญในการปฏิรูปสังคมไทยให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ดังจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไปถึงการรวมกลุ่มของผู้หญิงเพื่อเรียกร้องสิทธิความเสมอภาคผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 อันเป็นจุดหักเหสำคัญจุดหนึ่ง คือการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งสภาพความเป็นจริงในระบอบประชาธิปไตยและความเสมอภาคเท่าเทียมของบุคคลทั้งชายและหญิงในลำดับต่อไป

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมที่อธิบายสถานภาพของสตรีไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 7

2.1 ปรากฏการณ์บ่มเพาะและผลักดันต่อการเลื่อนสถานภาพสตรีไทย

ก่อนจะกล่าวถึงวรรณกรรมที่อธิบายเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีไทยระหว่างสมัยรัชกาลที่ 7 ผู้วิจัยใคร่จะลำดับให้เห็นสิ่งที่จะเปรียบเสมือนปรากฏการณ์ที่บ่มตัวและพัฒนาขึ้นมาต่อยอดสู่การยกระดับของสถานภาพสตรีในประเทศสยามในเวลาต่อมา กล่าวคือ เอกสารประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยระบุว่า ชนชั้นนำไทยและผู้ปกครองได้จุดประกายให้เห็นความสำคัญของสถานภาพสตรีมาโดยลำดับ ประกายดังกล่าวเริ่มก่อตัวมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากกรณีเมื่ออำแดงเหมือน หญิงสามัญชนถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระองค์ท่านเพื่อปฏิเสธประเพณีคลุมถุงชน หรือ การแต่งงานโดยปราศจากการยินยอมพร้อมใจของฝ่ายหญิง ฎีกาสาคัญนี้ส่งผลให้มีการประกาศห้ามบังคับซื้อขายบุตรสาวและภรรยา ดังความในพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร ณ วันเสาร์ เดือน 4 แรม 13 ค่ำ จุลศักราช 1229 ปีเถาะ นพศก เหตุแห่งการตราพระราชบัญญัตินี้จึงปรากฏพระราชปรารภอ้างถึงกฎหมายเดิมซึ่งเปรียบเทียบเอาไว้ว่า “ผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน” นั้น หาเป็นยุติธรรมไม่ ไหยกเลิกเสีย นอกจากนี้ รัชกาลที่ 4 ยังทรงเปิดโอกาสให้นางไม่มีบุตรกับพระองค์เลือกที่จะออกไปใช้ชีวิตอิสระนอกวังได้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นรากฐานของกระบวนการสร้างความเป็นอารยะให้เกิดขึ้นบนผืนแผ่นดินไทย ผนวกกับการปฏิรูปประเทศทางด้านการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อันเกิดจากความจำเป็นในการพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถเพื่อเข้าสู่ระบบการบริหารประเทศสมัยใหม่ การปฏิรูปดังกล่าวจึงเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้รับการศึกษาเป็นครั้งแรก แม้ว่าจะเป็นการเตรียมความพร้อมไปสู่ “การเป็นเมียและแม่ที่ดี” ดังปรากฏหลักฐานในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทานแก่ม่อมเจ้าจงจิตรถนอมดิศกุล พระธิดาองค์ใหญ่ของพระองค์ โดยทรงบรรยายถึงลักษณะการอบรมสั่งสอนเด็กในวังในวังและสิ่งสำคัญที่สตรีในวังต้องเรียนรู้ คือ การบ้านการเรือนอันมีความละเอียดอ่อนและเน้นความประณีตบรรจงมากกว่าสตรีสามัญ ดังนี้

“ ในเบื้องต้นฝึกหัดกิริยามารยาททั้งกิริยาจา และให้รู้จักสัมาคารวะก่อนแล้วให้เรียนหนังสือและการเรือน การฝึกสอนกิริยามารยาทและสัมาคารวะ โดยจะสอนให้เรียนรู้โดยให้เป็นผู้ถือหีบหมากตามหลังเจ้านายผู้ใหญ่ไปในที่ต่างๆเพื่อให้เห็นกิริยามารยาทและการเข้าสมาคม ความสามารถทางฝีมือการช่างและการประกอบอาหารนั้นเป็นคุณสมบัติประจำตัวสตรีไทย” ¹⁹

¹⁹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ถึงหญิงใหญ่* (2508) พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, หน้า 27.

ส่วนสถานภาพของสตรีสามัญ จากการบันทึกของคาร์ล บอค (Carl Bock) ลงในหนังสือของเขา เกี่ยวกับชีวิตคนไทยทางภาคเหนือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นการใช้แรงงานของสตรีชนบทอย่างเด่นชัด ดังนี้

“ พวกผู้หญิงเป็นฝ่ายทำงานหนักต่างๆ ที่ผู้คนในแถบนี้จะต้องกระทำกัน เช่น ปลุกข้าว เกี่ยวข้าว นวดข้าว ตำข้าว...เรื่องนี้เป็นข้อหนึ่งในบรรดาการงานเพียงสองสามอย่างที่คุณหญิงกระทำได้เท่าเทียมผู้ชาย...ในระหว่างที่คุณหญิงทำงานเหล่านี้ หรือทำงานอื่นที่คล้ายคลึงกัน เช่น ตกลา ทอผ้า หรือเย็บเสื้อผ้า พวกผู้ชายก็ถอนวัวต้อนควายและช้างเข้าป่าเป็นครั้งคราว เพื่อตัดไม้ซุงหน่อไม้ หรือเกี่ยวหญ้ามาลงคาน...”²⁰

สำหรับสังคมในเมืองหลวงสถานภาพสตรีมีลักษณะเฉพาะ แต่อย่างไรก็ดีสมาชิกของสังคมมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในแวดวงพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้นจะมีข้าราชการบริพารและครอบครัวของขุนนางใหญ่น้อยอีกด้วย การดำรงชีวิตของสตรีที่มาจากครอบครัวชาวเมืองที่อาจไม่มีโอกาสเข้าไปสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางจึงมีความคล้ายคลึงกับชาวชนบท ดังจะเห็นจากข้อความที่สังฆราชปลเลอกัวซ์ (Mgr. Pallegoix) บรรยายการทำงานของสตรี ซึ่งเขาพบเห็นมาในเมืองหลวงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ว่า

“... เด็กสาว...ทำครัวและตำน้ำพริก...ทำขนม มวนบุหรี่และมวนพลู...ผู้หญิงไปหาฟืน เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำตำข้าว และช่วยมารดาในกิจการบ้านเรือน...หญิงชาวบ้านเป็นคนแข็งแรง นางช่วยบิดามารดาทำนาทำสวน และทำมาค้าขายโดยเรือลำเล็กๆซึ่งนางพายได้อย่างคล่องแคล่วมาก...”²¹

เมื่อกล่าวถึงสตรีไทยในส่วนต่างๆของสังคมทั้งในเมืองหลวงและชนบทมาโดยสังเขปแล้ว ทำให้เห็นชัดเจนว่า กิจการงานของสตรีมีความแตกต่างกันระหว่างสตรีที่อยู่ในครอบครัวเกษตรกรรมและสตรีที่อยู่ในครอบครัวข้าราชการย่อมเข้าใจถึงความรับผิดชอบที่มีต่อครอบครัวของสตรี แม้ว่าสตรีจะมีสถานภาพด้อยกว่าบุรุษเป็นอันมาก แต่สตรีก็มีอำนาจในทางเศรษฐกิจไม่น้อย กล่าวคือมีบทบาทในการควบคุมการใช้จ่ายของครอบครัวและสภาพทางเศรษฐกิจที่ต้องใช้แรงงานร่วมกับบุรุษ ช่วยกันหาเลี้ยงปากท้องของครอบครัวมาแต่อดีตแล้ว ส่วนครอบครัวข้าราชการ ในสมัยก่อนอาชีพรับราชการเป็นอาชีพหลักที่เปิดโอกาสให้แก่เพศชายโดยเฉพาะ ถ้าสตรีมิได้อยู่ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งจะทำหน้าที่รับใช้และจะคอยหาโอกาสแต่งงานกับขุนนางข้าราชการและใช้แรงงานของตนจัดการภารกิจการงานบ้านการเรือนและคอยปรนนิบัติสามีเท่านั้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการริเริ่มยกระดับสถานภาพสตรี และนำความเป็น “หญิง” มาใช้เป็นเครื่องมือส่วนหนึ่งในการสร้างสรรค์และกระชับอำนาจทางการเมือง โดยการตีพิมพ์และเผยแพร่หนังสืออนารีเรื่องนาม อันเป็นหนังสือรวบรวมพระราชนิพนธ์ พระนิพนธ์ และผลงานของกวีหลายท่าน

²⁰ คาร์ล บอค, สมัยพระปิยะมหาราช. แปลจาก Temple and Elephant, แปลโดย เสถียร พันธรังสี และอัมพร จุฬานนท์ (2505) พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, หน้า 431-433.

²¹ สังฆราช ปลเลอกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (2506) พระนคร : ก้าวหน้า , 207-208.

ที่แต่งขึ้นเพื่อสวดสตรียและสอนแนวทางการดำเนินชีวิตแก่บุรุษและสตรี หนังสือเล่มนี้นำเรื่องด้วยโคลงสุภาษิต พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2396-2453) ปีที่พระราชนิพนธ์คือ พ.ศ.2428 เนื้อหาของโคลงพระราชนิพนธ์มีดังนี้

“ เป็นหญิง สัตย์ซื่อด้วย สวามี สิ่งขัดแคลงราศี ห่อนข้อง.....”

ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงสวดสตรียไทยนี้กรบ คือ ท้าวเทพกษัตรี และท้าวศรีสุนทร ในหนังสืออนาริเรื่องนาม ดังนี้

“เกิดเป็นไทยหญิงไม่นั่งตลาด แสนสมัครรักชาติศาสนา

กตัญญูสู้ตายถวายชีวา ต่อเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินสิ้นทุกคน

ยามสบายปล่อยชายเป็นทหาร ครั้นเกิดการศึกเสียเมื่อขัดสน

พวกผู้หญิงใจจะทิ้งนิง้อบจน ออกต่างชวนขวยช่วยม้วยไม่กลัว

เปล็กไกวดาบก็แกว่งแข็งหรือไม่ว

ส่วนสตรีที่มีความสามารถ ท่านอื่น อาทิ ท้าวสุนาริ (ย่าโม) นางนพมาศ พระราชินีวิกตอเรีย นางสาว พลเรือนซ์ ในดิงเกล นางวิสาขา และพระมัทรี เป็นต้น ก็ได้รับการยกย่องสรรเสริญเชิดชูจากงานเขียนของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระศรีสุนทรโวหาร พระยาอุปกิตศิลปสารด้วย

หนังสืออนาริเรื่องนามแบ่งสตรียออกเป็น 3 กลุ่ม คือ สตรียไทย สตรียตะวันตก และสตรียในวรรณคดี หนังสือเล่มนี้จึงนับเป็นผลผลิตของชนชั้นนำสยามที่มีความปรารถนาให้สตรียและบุรุษ “อยู่เย็นเป็นสุข” ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลให้ประชาชนพลเมืองสยามต้องปรับตัวและอยู่ร่วมกันและอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของบ้านเมืองท่ามกลางกระแสจักรวรรดินิยมตะวันตกที่แผ่เข้ามาใน สังคมไทย

แนวคิดสตรียนิยมช่วงแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับความ เจริญทางเทคโนโลยีการพิมพ์ที่เข้ามาสู่สยามโดยมิชชันนาริชาวตะวันตกได้ทำหน้าที่ทำทนาย “ความรู้เก่า” และ เผยแพร่ “ความรู้” และข้อคิดเห็นใหม่ หัวข้อที่ปรากฏในหนังสือสิ่งพิมพ์ คือ เรื่องบทบาทสตรียในฐานะเมียและ แม่ การศึกษาสำหรับผู้หญิง และปัญหาฟัวเดียวหลายเมียเป็นประเด็นสำคัญท่ามกลางแรงกดดันจากตะวันตก และความเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยที่ผลักดันกระแสของวิพากษวิจารณ์ปัญหาเพศสภาพ เพศวิถี และความไม่ เท่าเทียมกันระหว่างชายหญิง หนังสือสตรียเรื่องนามจึงเป็นส่วนสำคัญในการสอดแทรกบรรทัดฐานทางสังคม

หากมิได้ทำงานวิจัยขึ้นนี้อย่างจริงจัง ผู้วิจัยแทบจะไม่เชื่อเลยว่า ในสังคมจารีตก่อนการเปลี่ยนแปลง การปกครองพ.ศ. 2475 ได้เคยมีความพยายามที่จะพัฒนาบทบาทของสตรีย ดังปรากฏหลักฐานการตีพิมพ์

นิตยสารสตรีไทยเล่มแรก คือ นารีรมย์ เมื่อปลายปี พ.ศ. 2431 จัดทำโดย กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย และนับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2431-2531 ช่วงเวลา 100 ปี มีนิตยสารสตรีเกิดขึ้นมากมายถึง 130 ฉบับ ดังจะเห็นว่าภาพของความเป็นผู้หญิงสมัยใหม่มีความสืบเนื่องตลอดมา โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 6 ปรากฏการณ์ที่โดดเด่นว่า ในนิตยสารกึ่งหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ สัปดาห์ละ 2 ฉบับ เช่น ‘สตรีศัพท์’ (พ.ศ.2465) มีนางสาวผะอับ พงศ์ศรีจันทร์ เป็นบรรณาธิการ จากคำปรารภในบทบรรณาธิการว่า “เป็นปากเสียงให้สตรีที่รับทุกข์ สตรีใดได้รับทุกข์หรือมีความเดือดร้อนอันบุรุษเพศได้กระทำให้ด้วยความมิเป็นธรรม เชิญบอกนามและเรื่องจริงไปยังเรา” ซึ่งภายในเล่มมีทั้งข่าวสารความรู้ข้อคิดเห็น พยายามให้ผู้หญิงได้เสมอภาคกับผู้ชายและมีความตื่นตัวในสิทธิสตรี เช่น คอลัมน์ ‘ข่าวศาลเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิง’ อย่างมีนัยสำคัญ

งานวิจัยของอุบลวรรณ ปิติพัฒนะโชติระบุว่า ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องรัชกาลที่ 6 มีการตีพิมพ์นิตยสารเล่มหนึ่งชื่อ นารีรมย์ของนายทูปหรือสมเด็จจากรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย (2409-2450) นิตยสารนี้ถือกำเนิดเมื่อปลายปีพ.ศ. 2431 ครั้นถึงปลายทศวรรษ 2440 ก็มีการบุกเบิกสิ่งพิมพ์และงานวรรณกรรมสตรีเพื่อเป็นแหล่งความรู้และความบันเทิงของสตรีชั้นบ้างแล้ว เช่น นิตยสารกุลสตรี ส่วนนิตยสารสตรีนิพนธ์ออกเผยแพร่ในปีพ.ศ. 2457 และน่าสังเกตว่านิตยสารทั้งสองฉบับมีอายุช่วงสั้นๆ เพียงสองปีเท่านั้น

สำหรับนิตยสารสตรีนิพนธ์ เป็นนิตยสารที่ได้ชื่อว่าทำโดยสตรีและเพื่อสตรี ทั้งนี้การก่อตัวของหนังสือสตรีนิพนธ์เกิดขึ้นด้วยเหตุที่สตรีสมัยก่อนไม่มีโอกาสในการศึกษาเล่าเรียนเช่นบุรุษ จนกระทั่งในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2457 จึงมีกลุ่มนักเรียนสตรีในมณฑลกรุงเทพฯ ประมาณ 1,400 คนที่สำเร็จการศึกษาแล้วเล็งเห็นความสำคัญที่จะให้ลูกหลานสตรีไทยมีหนังสืออ่านเพื่อเพิ่มพูนความรู้และได้แสดงความสามารถในการเขียนเยี่ยงสตรีชาวตะวันตก พวกเธอจึงประกาศตัวทำนิตยสารสตรีนิพนธ์ขึ้น โดยดำเนินงานออกหนังสือกันเอง ความโดดเด่นของการนำเสนอในหนังสือสตรีนิพนธ์ คือ การเรียกร้องกฎหมายฟัวเดียวเมียเดียว ในข้อเขียนขนาดสั้นชิ้นหนึ่ง เรื่อง “เหตุไรสตรีสยามจึงเป็นคนขี้หึงจัด” บทความนี้เรียกร้องขอให้กฎหมายจำกัดจำนวนภรรยาของผู้ชาย นักเขียนนิรนามผู้นี้ระบายความรู้สึกต่อระบบฟัวเดียวหลายเมียว่า เป็นต้นเหตุให้สตรีสยามมีนิสัยขี้หึงเพราะการที่อนุญาตให้ชายสยาม “มีเมียสักกี่คู่ก็ไม่ผิดอะไร นี่จะทั้งกันก็ทั้งตามอำเภอใจ” แต่สำหรับ “สตรีฝรั่ง” จะไม่ต้องเผชิญโชคร้ายเช่นนี้ เพราะได้รับสัญญาต่อหน้าธารกำนัลก่อนแต่งงานจากฝ่ายชายว่า “จะไม่มีเมียน้อย จะรักจะถนอมกลมเกลี้ยงกันโดยน้ำใสใจจริง จะไม่ให้ระคายระเคืองกัน จะรับпенภรรยาสามีโดยแท้” อีกทั้ง “กฎหมายก็มีว่า ถ้าแม่ชายสามีไปมีภรรยาใหม่ โดยไม่ได้หย่ากับเมียเก่า ผิดกฎหมายนับว่าผิดสัญญาต้องถูกปรับลงโทษ” การเปรียบเทียบกรณีนี้เพื่อเป็นการคาดหวังให้สยามเอาเยี่ยงอย่างตะวันตก คำประกาศตอนหนึ่งของนิตยสารสตรีนิพนธ์ ระบุว่า

“...คณะดิฉันจึงได้ออกหนังสือเรื่องนี้ซึ่งให้ชื่อว่าสตรีนิพนธ์ ก็เพราะสตรีแต่ละคนเป็นหนังสือเฉพาะสำหรับสตรีอ่านฝ่ายเดียวโดยไม่หวัง จะให้บุรุษมีส่วนอ่านด้วยเพราะเหตุว่า หนังสือนี้คงเป็นที่พอใจของสตรีแต่ฝ่ายบุรุษคงจะติเตียน เพราะฉะนั้นถ้าสตรีด้วยกันจะอุดหนุนก็พอความประสงค์ของคณะดิฉันแล้ว...”

อย่างไรก็ดี แม้นิตยสารสตรีนิพนธ์จะแสดงให้เห็นถึงพยายามออกมาจากม่านจารีตทางประเพณีของสังคมสยามโดยการนำของกลุ่มที่อาจขนานนามว่าเป็นสตรีปัญญาชนหัวก้าวหน้ายุคบุกเบิก แต่ก็ปรากฏว่า แนวทางการเรียกร้องสถานภาพและสิทธิสตรีให้เท่าเทียมกับสังคมนานาชาติในระยะเวลานั้นกลับถูกท้าทายจากผู้อ่านซึ่งเป็น “สตรีอนุรักษนิยม” ร่วมสมัย หลักฐานดังกล่าวปรากฏอยู่ในจดหมายแสดงความเห็นที่ผู้อ่าน “แจ้งความมายังเอดิเตอร์” ของคอลัมน์ “สนทนาระหว่างสตรี” ในหนังสือสตรีนิพนธ์ โดยผู้อ่านท่านนั้นได้บ่งบอกถึงความอดสูใจที่ได้เห็นความเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมของหญิงสมัยใหม่ ดังนี้

“แจ้งความยังท่านเอดิเตอร์หนังสือสตรีนิพนธ์ทราบ ด้วยฉันได้อ่านหนังสือสตรีนิพนธ์ เล่ม 2 ของหล่อน ติเตียนเพื่อนหญิงด้วยกัน ทำให้ฉันอดสนทนากับหล่อนไม่ได้ การที่หล่อนว่าใส่แว่นตา (ดำ) ขับรถยนต์บาดตาหล่อนนั้นเป็นเพราะเหตุใด? ทำไมหญิงไทยจึงใส่แว่นตาไม่ได้หรือมีข้อขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใด จึงบาดตานัก เมื่อหล่อนพูดถึงข้อกฎหมายต่างประเทศและการแต่งกายตามสมัย ทำไมหล่อนจึงไม่นึกคว้ามั่นเนื่องมาจากใครหรือหล่อนพวกคณะสตรีนิพนธ์ปฏิเสธได้ว่า ไม่ได้ตามอย่างต่างประเทศเขาบ้าง คนที่มีเอ็ดยูเคชั่น (การศึกษา) พอแล้ว เชื่อว่าคงไม่ติเตียนผู้หญิงขับรถยนต์เป็นแน่ เพราะต่างประเทศก็มีผู้หญิงขับรถยนต์เหมือนกัน เขามิคิดตั้งใจจะขับรถสำหรับรับจ้าง เป็นแต่หัดไว้ให้เป็นไว้เท่านั้นเพราะหล่อนยังอาจแต่งหนังสืออ่านเล่นให้ได้อย่างชายได้ ถ้าหล่อนยังไม่เข้าใจถึงเรื่องแว่นตา ขอเชิญหล่อนไปรับคำอธิบายจากแพทย์ที่รักษาจักขุ แล้วหล่อนก็คงได้รับคำชี้แจงของแพทย์ และจะไม่บาดตาหล่อนอีกเมื่อเจอหญิงไทยใส่แว่นตา...ลงท้ายว่าจากพวกหญิงที่ใส่แว่นตาและยังมีข้อความการโต้ตอบวิพากษ์วิจารณ์หญิงที่ใส่แว่นตา ลงชื่อว่าชมภู นอกจากนี้ยังมีความเห็นของเอดิเตอร์ของคณะสตรีนิพนธ์ว่าไม่เห็นพ้องด้วยทั้งสองฝ่าย แต่เพื่อจะมีให้เสียไมตรีจิตร์ จึงได้นำความเห็นของทั้งสองฝ่ายมาตีพิมพ์ให้เต็มตามต้นฉบับ และหวังว่าคู่สนทนาทั้งสอง จะส่งเรื่องอื่นที่มีประโยชน์ยิ่งกว่านี้ไปลง...”

ในข้อเขียนที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า สตรีนั้นเริ่มมีการวิพากษ์แสดงความคิดเห็นที่เป็นเหตุเป็นผลแตกต่างไปจากสมัยก่อน สะท้อนถึงการได้รับการศึกษามากขึ้นของสตรีประการหนึ่งและยังมีสตรีบางคนมีทัศนคติเดิมที่มองว่าการขับรถและการสวมแว่นตาดำเป็นเรื่องของผู้ชายมากกว่าผู้หญิง

ประเด็นที่น่าสนใจอีกเรื่องคือ “ปัญหาเรื่องการศึกษาของสตรี” ว่าควรจะศึกษาวิชาอย่างบุรุษหรือไม่²² ในสตรีนิพนธ์ได้เสนอความเห็นไว้ มี 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งเห็นควร อีกฝ่ายหนึ่งไม่เห็นควร ถึงแม้รัฐบาลในสมัยนั้นยังมีความลังเลมานาน ซึ่งกระทำมาแล้วก็เพียงแต่ทดลองเท่านั้น เพราะฉะนั้นโรงเรียนสตรีจึงค่อยๆ

²² สตรีนิพนธ์, หน้า 152-153.

ทวีขึ้นทีละน้อยๆ แต่บัดนี้สตรีทั้งหลายควรจะเป็นที่ยินดี ที่พระเจ้าองค์ยาเอกรมหมั่นไยนาทนเรนทร ได้มีรับสั่งถึงปัญหาเรื่องนี้โดยพิสดารซึ่งสมควรสตรีทั้งหลายจะทราบไว้ ด้วยพระองค์เวลานี้ทรงอำนาจการศึกษาของประเทศสยามอยู่ มีข้อความดังต่อไปนี้

“...การศึกษาของสตรีนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นสิ่งที่จัดยากมากและเป็นปัญหาที่ยังเกี่ยวกันอยู่เสมอทั่วไปทุกๆประเทศ ความเห็นแยกกันต่างๆ ปัญหาที่เกี่ยวกันนั้นมีอยู่ดังนี้ คือ

- (1) ผู้หญิงสมควรจะเรียนหนังสือหรือไม่
- (2) ผู้หญิงควรจะเรียนวิชาสามัญเท่ากับผู้ชายหรือไม่
- (3) ผู้หญิงควรจะเรียนวิชาชั้นอุดมศึกษาต่อไปหรือไม่ และควรจะเรียนเหมือนผู้ชายหรือไม่

ปัญหาข้อ 1 นั้นในประเทศที่เจริญแล้วเห็นจะไม่มีที่ติเดียว ในเมืองไทยแต่ก่อนมีคนส่วนมากเห็นว่าผู้หญิงไม่ควรจะเรียนหนังสือ แต่เดี๋ยวนี้ความเห็นเช่นนี้เกือบจะไม่มีเลยแล้ว เหตุที่ไม่อยากให้เด็กผู้หญิงเรียนหนังสือ นั้น ก็เพราะกลัวจะเลี้ยวและควบคุมยาก คนที่ได้เล่าเรียนรู้เหตุการณ์ต่างๆ มักจะต้องการใช้ความรู้และความคิดของตน ถ้าทำไม่ได้ตามความประสงค์ก็เกิดความไม่พอใจขึ้น และบางคนก็อดติจนทำให้บิดามารดาได้ความรำคาญ...”²³

จากกระแสรับสั่งของกรมหมื่นชัยนาทนเรนทร (พระอิสริยยศในสมัยรัชกาลที่ 6) ที่กล่าวข้างต้นทำ

ให้เราเห็นสภาพปัญหาของการศึกษาของสตรีที่ด้อยกว่าบุรุษในสมัยนั้นอย่างชัดเจน อย่างไรก็ดี ยังมีข้อความสนับสนุนว่า “สตรีสยามเดินสู่ความศิวิไลซ์” แล้ว ดังนี้

“ เมื่อแรกเริ่มเดิมทีแต่ครั้งโบราณ พวกสตรีสยามก็เหมือนกับตุ๊กกระตาดั่งไว้ในตู้เช่นนั้น หูตามิดเต็มที่จะไปไหนก็ไม่ได้ ถูกกักขังอย่างแน่นหนา ในที่สุดคนดำก็ต้องขาวเพราะไม่ได้ถูกแสงแดดเลย หนังสือหนังสือก็ไม่ได้เรียน ผู้ใหญ่ท่านกลัวว่ารู้ไปแล้วจะไปมีหนังสือหนังสือหาถึงผู้ชาย ถึงจะแต่งงานกับชายใดก็เป็นไม่ต้องได้รู้จัก มักจี๋ หรือเคยผูกรักกันเลย เล่นอย่างคลุ้มคลั่งเช่นนั้น มาสมัยนี้สตรีเราเจริญมาก ได้ร่ำเรียนวิชาเสมอผู้ชาย โดยมากได้เอดยูเกต (เล่าเรียน) นับว่าเจริญสู่ความสว่างมากแล้ว เพราะฉะนั้นชาวเราสตรีควรยินดียิ่งที่จะไม่เบ่งตนเป็นเต่าอีกต่อไป”²⁴

ปัญหาประเด็นคำว่า “อำแดง” ใช้เรียกสตรีคู่กับคำว่า “นาย” ของบุรุษ ซึ่งในสตรีนิพนธ์กล่าวว่าสตรีทั้งหลายพากันรังเกียจไม่ยอมใช้กันเลย “สตรีบางท่านเมื่อถูกผู้ใดเรียกร้องว่า “อำแดง” เมื่อประกาศให้ใช้กฎหมายลักษณะหมั้นประมาทใหม่ๆ ได้มีคดีฟ้องร้องกันขึ้นในศาล โดยหาว่าเรียกภรรยาข้าราชการสัญญา

²³ สตรีนิพนธ์, หน้า 153.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

บัตรผู้หนึ่งว่าอำแดง เป็นคำหมิ่นประมาท แต่ในที่สุดศาลก็ฎีกาพิพากษาว่า คำอำแดงไม่เป็นคำหมิ่นประมาท ตามกฎหมาย จึงให้ยกฎีกาเสีย คดีนี้ได้เกิดขึ้นที่เมืองนครราชสีมา”²⁵

คณะสตรีนินพน์ได้เสนอคำว่า “นารีย” แทนคำว่า “อำแดง” แล้วกล่าวเพิ่มเติมว่า “การที่ดิฉันกล้า ลำแดงความเห็นอันเป็นปัญหานี้เพราะมีเจตนาดีและจะยอมเปลี่ยนความคิดเห็น หากมีท่านผู้ใดแนะนำให้ใช้คำอื่นแทนอำแดง จนกว่าจะมีคำซึ่งดีกว่าคำว่า “นารีย”

จนกระทั่งอีก 3 ปีต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงประกาศ “พระราชกฤษฎีกาให้ใช้คำนำหน้านามสตรีลงวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 กำหนดให้หญิงที่มีสามีแล้วใช้คำนำหน้าชื่อว่า “นาง” ส่วนหญิงที่ยังไม่มีสามีให้ใช้คำนำหน้าชื่อว่า “นางสาว” จึงไม่มีคำว่า “อำแดง” นำหน้าชื่ออีกต่อไป

ในช่วงทศวรรษ 2460 สิ่งพิมพ์เพื่อสตรีมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น นิตยสารที่เป็นกระบอกเสียงให้กับสตรีในระยะเวลา 100 ปีระหว่าง พ.ศ.2431 จนถึงปี 2531 เกิดนิตยสารสตรีจำนวนมากถึง 130 ฉบับ แต่สำหรับในยุคแรกระหว่างพ.ศ. 2431-2475 นั้นเป็นปลูกจิตสำนึกให้สตรีเฝ้าหาความรู้ ให้ความคิดทันสมัยโน้มน้าวให้สตรีเห็นความสำคัญของการศึกษาและสิทธิสตรี เนื้อหาเป็นบทกวีและบทร้อยกรอง รวมทั้งบทความร้อยแก้ว เช่น

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมาย ซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานภาพทางกฎหมายของผู้หญิง การวิพากษ์วิจารณ์ระบบผัวเดียวหลายเมียเกิดขึ้นอย่างดุเดือดเผ็ดร้อนในพระราชนิพนธ์เรื่อง “เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ประกอบกับพระราชจริยวัตรของพระองค์แตกต่างไปจากธรรมเนียมปฏิบัติของบรรพบุรุษ และในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 เริ่มมีวารสารเพื่อสตรีไทยเกิดขึ้นหลายฉบับ ได้แก่ นารีเชวง (พ.ศ. 2455) สตรีนินพน์ (พ.ศ.2457) สตรีศัพท์ (พ.ศ.2465) นารีศัพท์ (พ.ศ.2465) เป็นต้นสตรีไทย (พ.ศ. 2468-2470) มีคำขวัญประจำคือ “ออกเพื่อให้ความสว่างแก่สตรีทั้งปวง” เป็นกระบอกเสียงให้สตรีและประกาศชัดเจนว่า “จะเป่นปากเสียงหูดตาของสตรีโดยไม่เลือกชั้นหรือฐานะ” ทั้งในแง่ “สาธารณประโยชน์ของสตรี” และการเมือง (โพลิติก)” นอกจากนี้มีข้อเขียนในนิตยสารสตรีไทยกล่าวถึงสถานะของผู้หญิงเป็นมูลฐานของความก้าวหน้า เช่น สตรีไทยฉบับพ.ศ. 2469 กล่าวถึงสถานะสตรีผู้เป็นมารดาของโลก เรื่อง “ลักษณะแห่งมารดาของโลก” โดยครูเผือก เปรียบผู้หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดมนุษย์ทั้งโลก เป็นผู้อบรมมนุษย์ให้เป็นพลเมืองดีของโลก และผู้หญิงจะเป็นผู้รับภาระนี้ไปไม่สิ้นสุด

ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความมีตัวตนหรือสถานภาพของสตรีไทยระหว่างสมัยรัชกาลที่5-7 จากงานผลงานซึ่งค้นคว้าเรียบเรียงโดยนักวิชาการชาวต่างชาติและชาวไทย ดังนี้

2.2 วรรณกรรมที่เป็นงานค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ของนักวิชาการต่างชาติ

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

2.2.1 งานค้นคว้าของศาสตราจารย์ หลุยส์ ดูปลาตร์ (Louis Duplatre) นักกฎหมายชาวฝรั่งเศส²⁶ ซึ่งเดินทางเข้ามาใช้ชีวิตในประเทศไทยในระหว่าง พ.ศ. 2467 (ช่วงปลายรัชกาลที่ 6) เขามีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการแผนกวิชาในสถานศึกษา ซึ่งแผนกนี้มีหน้าที่จัดระเบียบและวางหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนกฎหมายในกระทรวงยุติธรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของเขา ซึ่งเสนอต่อมหาวิทยาลัยเกรอนอบล์ ประเทศฝรั่งเศส เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อพ.ศ. 2465 สรุปว่า ถ้าไม่นับระบบผัวเดียวเมียเดียวแล้ว สามารถกล่าวได้ว่า สถานะทางกฎหมายของผู้หญิงไทยในสมัยที่เขาเขียนวิทยานิพนธ์นั้น ดีกว่าหญิงอีกหลายประเทศในเอเชีย เช่น จีน หรืออินเดีย และประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลาม²⁷ และสตรีสยามอยู่ในฐานะที่ดีกว่าสตรีฝรั่งเศสหลายประการ เขาลงความเห็นว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความแตกต่างด้านสถานภาพของผู้หญิงไทยและผู้หญิงต่างวัฒนธรรมน่าจะมาจากอิทธิพลทางพุทธศาสนา ดูปลาตร์ศึกษากฎหมายตราสามดวงหลายลักษณะเพื่อจะประมวลประเภทของภรรยาในกฎหมายลักษณะผัวเมีย ถึงแม้ว่าเขาจะแสดงความชื่นชมต่อสถานภาพทางกฎหมายของสตรีไทย แต่ในขณะเดียวกัน เขายังวิพากษ์วิจารณ์ถึงความไม่เป็นธรรมในการที่หญิงมีสามีแล้วถูกเปรียบเสมือนทรัพย์สินอันเป็นของหวงห้ามของสามี และเป็นของต้องห้ามซึ่งบุคคลภายนอกแม้แต่พ่อแม่ก็ไม่ควรเข้าไปยุ่งด้วย

2.2.2 งานค้นคว้าของศาสตราจารย์ เครก เจ. เรย์โนลด์ส (Craig J. Reynolds) นักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวออสเตรเลีย ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในฐานะนักประวัติศาสตร์สังคม เขามีความสนใจต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทยในระยะแรก เมื่อ พ.ศ. 2520 และได้เสนอบทความเรื่อง A Nineteenth Century Thai Buddhist Defense of Polygamy and some Remarks on the Social History of Woman in Thailand (Reynolds 1977) ต่อมาเขาได้ตั้งข้อสังเกตในการประชุมสัมมนาไทยศึกษาที่กรุงลอนดอน ประเด็นการคาดหมายแนวโน้มของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(Predicaments of Modern Thai History) เมื่อพ.ศ. 2536 เขาระบุว่าในช่วงก่อน พ.ศ. 2475 สังคมไทยเกิดมีนวนิยายและงานเขียนประเภทโรแมนติคที่แสดงออกถึงทัศนคติและรสนิยมของชนชั้นกลางในเมือง ตามหน้าหนังสือพิมพ์และนิตยสาร ยุคนั้นมีคอลัมน์แสดงความคิดเห็นเรื่องความเสมอภาคของสตรีพร้อมกับบริบทที่รัฐได้ออกกฎหมายครอบครัวแสดงถึงความเสมอภาคของสตรีและข้อกำหนดทางกฎหมายที่รองรับการแต่งงานแบบผัวเดียวเมียเดียว แต่ข้อโต้แย้งต่อการเรียกร้องสิทธิสตรีเป็นวาทกรรมหรือชุดปรากฏการณ์ทางความคิดที่ผลิตขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 เพื่อตอบโต้แรงผลักดันของชาติตะวันตกและกระแสความคิดแบบตะวันตก ทำให้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์แก้ไขกฎหมายครอบครัวและมรดกนั้น

²⁶ หลุยส์ ดูปลาตร์ แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ (2550) สถานะของผู้หญิงมีสามีในประเทศสยาม กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า (ก) –(ค) .

²⁷ อ้างแล้ว หน้าคำนำ หน้า (ง) และหน้า 4-5.

ปัจจุบันวาทกรรมดังกล่าวยังคงมีอยู่ ข้อโต้แย้งดังกล่าวยังอธิบายถึงความชอบธรรมเรื่องคติหลายเมียและระบบเมียน้อยที่เป็นอยู่ในสังคมไทย²⁸

2.2.3 ศาสตราจารย์ แคเธอรีน โบว์ (Katherine Bowie) ผู้อำนวยการศูนย์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แห่งมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน เมดิสัน สหรัฐอเมริกา ศึกษาบทบาทของมิชชันนารีหัวก้าวหน้าในไทยโดยพบว่า มิชชันนารีหญิงที่เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาและสอนหนังสือในไทยต่างมาจากกลุ่มที่มีความคิดหัวก้าวหน้า เช่น แมรี เคลเมนต์ ลีฟิตต์ (Mary Clement Leavitt) ที่เดินทางมาไทยในปีพ.ศ. 2430 นั้นเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มสตรีคริสเตียนละเว้นสารเสพติด (Women Christian Temperance Union : WCTU) รณรงค์เรื่องการงดเหล้าและยาเสพติดเป็นหลัก สตรีชาวต่างชาติบางคนก็ให้การสนับสนุนสิทธิการเลือกตั้งแก่สตรีด้วย เช่น ภรรยาของหมอบรัดเลย์ มิชชันนารีผู้มีบทบาทในการบุกเบิกการแพทย์สาธารณสุขและการหนังสือพิมพ์ในไทยก็เป็นสมาชิกของกลุ่มดังกล่าว รวมถึงสตรีที่เข้าไปสอนภาษาอังกฤษในวัง เช่น “หม่อมมัตตูน” (Mary Laurie Mattoon) ภรรยาของ สาธุคุณ สตีเฟ่น แมตตูน (Stephen Mattoon) รวมถึง “หม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์” (Anna Leonowens) ต่างก็เป็นสตรีที่เคยไปรณรงค์เรื่องสิทธิสตรีและสิทธิการเลือกตั้งก่อนเดินทางมาประเทศไทย ศาสตราจารย์แคเธอรีน โบว์ยังได้เสนอความคิดเห็นว่า ด้วยความใกล้ชิดระหว่างมิชชันนารีกลุ่มนี้กับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ขณะนั้นเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย) รวมถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ส่งผลให้ผู้ปกครองของไทยได้รับอิทธิพลเรื่องสิทธิการเลือกตั้งของสตรี โดยเฉพาะข้อถกเถียงในประชาคมโลก ทำให้รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานสิทธิการเลือกตั้งแก่สตรีไปพร้อมกับบุรุษในครั้งนั้นเลย อย่างไรก็ตาม การค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็ได้ปรากฏการถกเถียงเรื่องสิทธิการเลือกตั้งของสตรี จึงคาดว่า สิทธิสตรีเป็นเรื่องสามัญในสังคมไทย รวมทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีประเพณีโบราณให้สตรีเป็นใหญ่ โดยพิจารณาจากการสืบทอดเชื้อสายการส่งต่อมรดกในทรัพย์สินของสตรี และส่วนมากฝ่ายชายก็มักจะย้ายเข้ามาอยู่บ้านฝ่ายหญิงหลักจากแต่งงาน ซึ่งนอกจากขนบธรรมเนียมประเพณีดังกล่าวแล้ว แคเธอรีน โบว์ ศึกษาบทบาทของสตรีที่อยู่ในวัง ทั้งที่เป็นพระมเหสี ราชินี รวมถึงนางในราชสำนักที่รับใช้พระราชวงศ์ พบว่า บทบาทของสตรีไม่ว่าจะระดับใดในวังก็มีความรู้ความสามารถทั้งด้านวิชาการ และทักษะในครัวเรือน นอกจากนี้ ศาสตราจารย์แคเธอรีน โบว์ ยังชี้ว่า รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระมเหสีทรงดำรงพระสถานะเป็นผู้สำเร็จราชการแทน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก 2 ราชนารีที่มีบทบาทในการส่งเสริมสถานภาพสตรี)

2.2.4 โจเซฟ เจ.ไรท์ จูเนียร์ (Joseph J. Wright , Jr.) นักวิชาการอิสระชาวยุโรปได้ประมวลภาพประวัติศาสตร์ของกรุงเทพฯ สมัยใหม่ ในงานเขียนของเขาเมื่อพ.ศ. 2534 (1991) ประเด็นเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีในช่วงทศวรรษ 1920 ว่าหนึ่งในข้อบ่งชี้ความก้าวหน้าทางสังคมก็คือ เสรีภาพ โดยการเปรียบเทียบ

²⁸ วารุณี โอสธารมย์. (2546) “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย”ใน วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 25 : พุทธศักราช 2546, หน้า 82.

จากที่สตรีมีโอกาสนในการเลื่อนสถานภาพขึ้นได้ในสังคมเมืองหลังปีพ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1925) ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โดยมีการขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่สตรีอย่างมาก สตรีเริ่มเข้าศึกษาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและเข้ารับการฝึกหัดเป็นนักวิชาชีพ เช่น ด้านกฎหมาย ซึ่งแต่ก่อนนี้ยังสงวนไว้สำหรับบุรุษ นอกจากนั้นสตรียังสามารถเข้าชิงทุนเล่าเรียนหลวง ซึ่งเปิดโอกาสให้สามารถเดินทางไปศึกษาต่อในต่างประเทศได้ อย่างไรก็ตาม สถานภาพทางสังคมส่งผลให้สตรีชนชั้นสูงกับผู้หญิงชาวบ้านนั้นได้รับโอกาสต่างกัน แม้ว่าจะมีชนชั้นกลางเพิ่มขึ้น คือ สตรีนักวิชาชีพ ทั้งนี้ผู้หญิงที่ตามธรรมเนียมมักจะถูกจัดให้เป็นชนชั้นกลางระดับล่างดูจะมีเสรีภาพมากทีเดียวในการที่จะเลือกวิถีชีวิต (lifestyles) เช่นใด ผู้หญิงสามารถแต่งกายด้วยเสื้อผ้าแบบประเพณีหรือชุดกระโปรงแบบตะวันตก และสำหรับสตรีชั้นสูงขึ้นมา เขาสวมถุงน่องและรองเท้า หญิงชนชั้นกลางระดับล่างเหล่านั้นทำงานในสำนักงาน ร้านค้า โรงพยาบาล ฯลฯ ส่วนที่เป็นชนชั้นสูงขึ้นมา ก็เริ่มเป็นนักวิชาชีพ

โจเซฟ เจ.ไรท์ จูเนียร์ ยังชี้ว่าในช่วงเวลานั้น สตรีไทยทุกสถานภาพทางสังคมมีเสรีภาพมากกว่าที่สตรีทั่วไปในเอเชีย พวกเธอมีเสรีภาพที่จะเลือกการแต่งกาย การเข้ารับการศึกษ และการเข้าสู่อาชีพใดนี้เป็นผลมาจากอิทธิพลตะวันตกเท่ากับเป็นวิวัฒนาการมาจากค่านิยมในสยามแต่เดิมแน่นอนว่า ผู้หญิงไทยยังคงห่างไกลความเสมอภาคกับผู้ชาย อย่างไรก็ตาม เสรีภาพในการเปรียบเทียบลักษณะนี้ หญิงไทยนั้นนับว่าน่าสังเกตในวัฒนธรรมของเอเชียในทศวรรษที่ 1920

หนึ่งในผลเนื่องจากการวิวัฒนาการสู่ความเป็นสมัยใหม่ (Modernization) ก็คือ การให้คุณค่าแก่ค่านิยมตามยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการแต่งงานมีคู่ครอง เมื่อคนไทยรับรู้ว่าตะวันตกเห็นว่าการมีเมียหลายคนเป็นสิ่งล้าหลังป่าเถื่อน ชนชั้นนำของไทยจึงเริ่มเปิดรับวัฒนธรรมการมีภรรยาเพียงคนเดียว²⁹ ต่างจากค่านิยมดั้งเดิมถือว่าการมีเมียมากเป็นสิ่งที่แสดงความมั่งคั่งและอำนาจวาสนา สตรีลูกผู้ดีและลูกสาวขุนนางเองก็ได้รับคำสอนจากรรณกรรมเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของผู้หญิงด้านการปรนนิบัติสามี เช่น ภาษณาสอนน้องสาวศรัทธา จนถึงสุภาษิตสอนหญิงของสุนทรภู่

2.2.5 สกอต บาล์ม (Scot Balme, 1991) นักวิชาการตะวันตก ผู้งานเขียนเรื่องราวทศวรรษกึ่งก่อนสมัยสตรีนิยม (Proto-feminist Discourses in Early Twentieth Century Siam) ³⁰ ได้วิพากษ์วิจารณ์เรื่อง สถานภาพสตรีไทยไว้จากเอกสารสิ่งพิมพ์ 3 เล่ม คือ งานเขียนของเทียนวรรณ ในตุลวิภาคพจนกิจ พ.ศ.

²⁹ Joseph J. Wright Jr. (1991-05-04) *The Balancing Act, A History of Modern Thailand*,. Asia Books, P. 30.

³⁰ Balme, Scot, (1999) Proto-Feminist Discourses in Early Twentieth Century Siam. In *Genders & Sexualities in Modern Thailand*, edited by Peter A. Jackson & Nerida M. Cook, Chiangmai : Silkworm Books. 134-153.

2448 และงานเขียนจากนามปากกาของกลุ่มผู้หญิงในนิตยสารผู้หญิง คือ กุลสตรี ใน พ.ศ. 2449 และสตรีนิพนธ์ ในพ.ศ. 2457 ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มตัวแทนความคิดกึ่งสตรีนิยม (Proto-feminism) ที่สะท้อนจิตสำนึกตัวตนฐานะสตรีที่มีการศึกษาในยุคนั้น ในการแสวงหาความเป็นอิสระเพื่อสร้างขอบเขตเป้าหมายความเป็นผู้หญิง แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นเรียกร้องสิทธิเสมอภาคให้ตัวเอง ขณะเดียวกันได้เกิดการตั้งคำถามเรื่องระบบหลายเมียและการศึกษาของสตรี อย่างไรก็ตามก็ยังยึดติดในกรอบความคิดเก่าในเรื่องการดูถูกสถานภาพโสเภณีและการยอมรับอำนาจที่เหนือกว่าของผู้ชาย จากการศึกษาของเขาได้ชี้ให้เห็นว่าทัศนคติของเทียนวรรณนั้นให้ความสำคัญกับอำนาจของสตรีในบทบาทของภรรยา และมารดา ที่ต้องสัมพันธ์กับหน้าที่การสร้างความเจริญแก่ชาติ ดังนั้นรัฐต้องให้การศึกษามัธยมให้สตรีอย่างเสมอภาคกับบุรุษ โดยเฉพาะเรื่องการเรียนกฎหมายและการเมือง เพื่อให้สตรีมีอำนาจเท่าเทียมผู้ชายนั้นเป็นทัศนคติเปิดกว้างสำหรับสตรีให้มีตัวตนในสังคมระดับชาติ และที่สำคัญคือ เทียนวรรณมีความคิดต่อต้านระบบหลายเมียด้วยการยืนยันถึงระบบผัวเดียวเมียเดียวแบบตะวันตก อย่างไรก็ตาม เทียนวรรณก็ต่อต้านอาชีพโสเภณีตามความเชื่อแบบดั้งเดิม เขาเสนอให้รัฐจัดการศึกษาให้สตรีเพื่อพวกเธอจะได้มีวิชาชีพเลี้ยงตัวได้

ส่วนทัศนคติผู้หญิงจากนิตยสารผู้หญิงทั้งกุลสตรีและสตรีนิพนธ์มีจุดเน้นที่ไม่ลึกซึ้งเท่าของเทียนวรรณ แต่ก็มีทัศนคติกึ่งสตรีนิยมที่ต้องการส่งเสริมผลประโยชน์ให้กลุ่มสตรีชนชั้นนำที่มีการศึกษา กุลสตรีมีแนวคิดอนุรักษนิยมกว่าแต่ก็มีมุมมองที่แสวงหาภาพลักษณ์ให้สตรี ส่วนในสตรีนิพนธ์มีความเป็นชาตินิยมและต้องการรักษาสีผิวของสตรีมากกว่า อย่างไรก็ตามนิตยสารผู้หญิงทั้งสองเล่มพยายามเสนอภาพตัวตนของผู้หญิงในการสงคราม ซึ่งถือว่าเป็นการให้ผู้หญิงมีบทบาทเท่าเทียมผู้ชายในพื้นที่สาธารณะ เรื่องของวีรกรรมของสตรีไทย เช่น สมเด็จพระสุริโยทัย ท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทรและท้าวสุรนารีถูกนำเสนอเพราะต้องการสร้างภาพลักษณ์ความเสมอภาคกับผู้ชายควบคู่ไปกับการเรียกร้องให้รัฐจัดการศึกษาให้กับผู้หญิง แต่ข้อเรียกร้องของนิตยสารทั้งสองเล่มนี้ยังคงจำกัดบทบาทผู้หญิงให้เป็นผู้ตามและให้การสนับสนุนผู้ชายในพื้นที่สาธารณะ อย่างไรก็ตามความคิดเห็นเกี่ยวกับผู้หญิงทั้งหมดนี้เป็นเพียงตัวแทนความคิดของชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาในเมืองที่มีมาตรฐานเดียวกันกับสังคมวิศวะที่ต้องเรียนรู้วิชาการและขนบธรรมเนียมประเพณีแบบตะวันตก แต่ความคิดดังกล่าวเมื่อได้รับการเผยแพร่ออกสู่สาธารณชน ก็สามารถท้าทายอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้

อย่างไรก็ดี กระแสความคิดดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงเรื่องลัทธิชาตินิยมที่ครอบงำความเชื่อในสังคมไทย

2.3 วรรณกรรมที่เป็นงานค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ของนักวิชาการชาวไทย

บทความของวราวุธ โอสธารมย์ อดีตนักวิจัยประจำสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้สำรวจสถานภาพของกระแสความคิดในการพูดและการเขียนถึงอดีตของผู้หญิงในสังคมไทยเกิดขึ้นราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในบทความเรื่อง “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย” กับกระแสและขบวนการ

ปลูกฝังจิตสำนึกชาตินิยม โดยมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงเป็นผู้นำและทรง
นิยามความหมายที่ชัดเจน³¹ เนื่องจากทรงใช้กลไกรัฐและการสื่อสารเผยแพร่แนวความคิดดังกล่าวด้วยพระองค์
เอง งานของวารุณียังชี้ให้เห็นถึงความคลี่คลายของการอธิบายผู้หญิงด้วยแนววิเคราะห์ที่แตกต่างกัน เนื่องจาก
เรื่องของผู้หญิงมีความซับซ้อน นอกจากจะถูกบดบังด้วยอุดมการณ์และทัศนคติอันเป็นค่านิยมของยุคสมัยแล้ว
ยังถูกจำกัดด้วยข้อมูลหลักฐาน นักประวัติศาสตร์ได้ใช้ข้อมูลลายลักษณ์อักษร ประเภทวรรณกรรม
หนังสือพิมพ์ และเอกสารชาวต่างชาติ ในขณะที่เอกสารราชการมีจำนวนไม่มากที่บันทึกเรื่องราวสตรีไทย หลักฐาน
ของทางราชการส่วนใหญ่จึงเป็นกฎหมายคดีความ ซึ่งเป็นเรื่องราวในชีวิตประจำวันของสตรีซึ่งไม่ได้รับ
การศึกษามากนัก ต่อมาจะมีนักวิชาการรุ่นใหม่ให้ความสนใจศึกษาต่อมา อาทิ งานวิทยานิพนธ์ของภาวิณี
บุญนาค เรื่อง “ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จนถึง พ.ศ. 2478 : ศึกษาจากคดีความและฎีกา” ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

2.2.2 งานวิจัยของอัญชลี สุสายัณห์ อดีตอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่อง “สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ³² เน้นเกี่ยวกับเรื่องราว
ของผู้หญิงในสังคมไทยระยะแรกๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 เรื่อง เป็นการศึกษาโดยใช้วิธีการทาง
ประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์หลักฐานประเภท กฎหมาย พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ บันทึกของ
ชาวต่างชาติ และพระราชหัตถเลขา รวมถึงวรรณกรรม ซึ่งอธิบายถึงสถานภาพสตรีตามโครงสร้างสังคมไทย
ประกอบด้วยชนชั้นและกลุ่มคนที่มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันและมีความเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลา พบว่าเป็น
การอธิบายภาพอดีตผู้หญิงในยุคต้นรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่ยังไม่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากตะวันตก
โดยตรง

การศึกษาประวัติศาสตร์สตรีไทยในช่วงดังกล่าว ได้แบ่งสถานภาพสตรีออกเป็น 4 สถานะ คือ ลูก เมีย
แม่ และพลเมืองของราชอาณาจักร โดยอัญชลี สุสายัณห์ได้ใช้หลักพระพุทธศาสนาเข้ามาวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่
กำหนดสถานภาพของสตรีชนชั้นนำ การใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างหน้าที่ทำให้เป็นการโต้แย้งข้อสรุป
เบื้องต้นของการศึกษาผู้หญิงตามแนวคิดมาร์กซิสม์ ที่เคยเสนอว่า ภาพรวมของสถานภาพและอำนาจของผู้
หญิงไทยนั้นต่ำต้อยและถูกกดขี่จากเพศชาย ซึ่งมีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่า แต่งานศึกษาเชิงโครงสร้าง
หน้าที่ของอาจารย์อัญชลีได้ชี้ให้เห็นว่า สถานภาพของผู้หญิงไทยก่อนการรับวัฒนธรรมตะวันตก มีหลากหลาย

³¹ วารุณี โอสธารมย์. “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย” (2546) ใน *วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์*
ฉบับที่ 25 : พุทธศักราช 2546 หน้า 81.

³² “สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ใน *รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์*.
ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ท.ช.,ท.ม., ณ ฌาปนสถานวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันพุธที่
15 พฤษภาคม พุทธศักราช 2545. หน้า 49-92. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) นำเสนอ
ครั้งแรกในการอบรมเรื่องวิธีการทางประวัติศาสตร์แก่ศึกษานิเทศก์ วิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2529.

มิติ ขึ้นอยู่กับสถานภาพที่ดำรงอยู่ เช่น สถานภาพ “ลูก” นั้นเกือบไม่มีความแตกต่างระหว่างเพศ เนื่องจากลูกสาวและลูกชายค่อนข้างจะมีสถานภาพเท่าเทียมกัน เช่นเดียวกันกับสถานภาพ “แม่” ก็มีสิทธิและอำนาจในตัวลูกเสมอกับพ่อในทางกฎหมายเสมอกับพ่อ สถานภาพเดียวที่จะด้อยกว่าชายในยุคต้นรัตนโกสินทร์ คือ สถานภาพความเป็น “ภรรยา” เนื่องจากกฎหมายกำหนดให้สถานะของผู้หญิงที่แต่งงานแล้วให้เป็นเพียงทรัพย์สินของสามี³³ ภาพลักษณ์ของการเป็นภรรยาที่ดีตามกฎหมาย คือ หญิงนั้นต้องมีสามีเพียงคนเดียว การคบชู้ชู้ชายถือเป็นความผิดต้องได้รับโทษ อย่างไรก็ตาม หญิงชาวบ้านผู้เป็นภรณยานั้นมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจมีส่วนในการหาเลี้ยงครอบครัวมีจิตตีมากกว่าหญิงชนชั้นสูงที่ต้องพึ่งพาสามี ต้องยอมรับสภาพความเสียเปรียบ เช่น ยินยอมให้สามีมีภรรยาหลายคน สถานะของภรรยาก็จึงมีความลดหลั่นกันไป เอกสารในแต่ละประเภทที่เกี่ยวข้องจะให้ข้อมูลเรื่องผู้หญิงแตกต่างกันออกไป เช่น กฎหมายบ่งบอกสถานภาพ สิทธิและหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมไทย และสะท้อนบางแง่มุมของปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับผู้หญิง สำหรับภาพของผู้หญิงในราชสำนักมักจะปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารและพระราชหัตถเลขา ส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงสามัญชนจะมีบ้างต่อเมื่อเป็นส่วนประกอบของเหตุการณ์เหล่านั้นในฐานะราษฎรที่ต้องพึ่งบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนเอกสารจดหมายเหตุของชาวต่างชาติ และวรรณกรรมนั้นมีความหลากหลายเป็นการมองผ่านทัศนะของผู้บันทึกเอกสารนั้น³⁴ หรือผู้ประพันธ์วรรณกรรมนั้น การทำความเข้าใจเรื่องผู้หญิงจึงไม่สามารถใช้หลักฐานประเภทเดียวได้ แต่ต้องตรวจสอบความน่าเชื่อถือข้อเท็จจริงจากหลักฐานประเภทอื่นด้วย

2.2.3 วิทยานิพนธ์ เรื่อง “สิทธิและหน้าที่สตรีตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ของ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ”³⁵ ศึกษาถึงบทบาทและการพัฒนาการของสตรีที่ถูกกำหนดไว้ในกฎหมายสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่าการเปลี่ยนแปลงสิทธิสตรีตามกฎหมายมีความเสมอภาคมากขึ้นเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัวและมรดก พ.ศ. 2478 ทำให้ภรรยามีส่วนแบ่งในทรัพย์สินเพิ่มขึ้น และเป็นครั้งแรกที่กฎหมายประกาศให้ชายแต่งงานมีภรรยาได้คนเดียว

2.2.4 วิทยานิพนธ์ของสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา เรื่อง “การศึกษาของสตรีไทย ระหว่าง พ.ศ. 2411-2475”³⁶ ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของการศึกษาแบบจารีตของสตรีไทยที่ถูกกำหนดด้วยค่านิยม และความคาดหวังจากสถานภาพทางสังคมตามหลักพระพุทธศาสนาและกฎหมาย บทบาทการเป็นแม่และภรรยาที่ดี การศึกษาของสตรีชาววังเกี่ยวกับการเป็นแม่บ้านแม่เรือนมีศูนย์กลางอยู่ที่ราชสำนัก ในขณะที่สตรีชาวบ้าน

³³ อัญชลี สุสายัณห์. (2545) , หน้า 52.

³⁴ เรื่องเดิม, หน้า 51.

³⁵ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2519) สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาสังคมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

³⁶ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2527) การศึกษาของสตรีไทย พ.ศ. 2411-2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาสังคมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธรรมดาสามัญเรียนรู้อาจจากครอบครัว ต่อมาแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงจากสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ราวสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้สตรีชนชั้นนำได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชาหนังสือ และมีบทบาทในราชสำนักในฐานะเสมียนและครูถวายอักษรแก่เจ้านายรุ่นเยาว์ แต่ค่านิยมยังคงเน้นความเป็นแม่บ้านแม่เรือน

2.2.5 หนังสือของภาวิณี บุณนาค เรื่อง “รักนวลสงวนสัทธิ” หรือ ชื่อเดิมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง พ.ศ. 2478 : ศึกษาจากคดีความและฎีกา” ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2554 รางวัลวิทยานิพนธ์ดีมาก เนื้อหาสำคัญเล่าถึงเรื่องราวของกลุ่มสตรีที่มีชีวิตโลดแล่นในสังคมไทยแต่ปรากฏน้อยมากในหน้าประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา การศึกษาของภาวิณีจึงเปิดเผยเรื่องราวชีวิตของสตรีที่ปรากฏในคดีความและฎีกา ทั้งสาเหตุและปัญหาในกระบวนการยุติธรรม และการต่อสู้ดิ้นรนของสิทธิสตรีในสังคมไทย งานชิ้นเป็นการศึกษาผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในช่วงระยะเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยไปสู่ความทันสมัย การที่ผู้หญิงต้องเข้าไปต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรมจึงเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ที่ทำให้ผู้หญิงเกิดสำนึกในความเป็นปัจเจกชน

งานชิ้นคว่ำดั่งกล่าวข้างต้นทำให้มองเห็นสภาพของผู้หญิงในอดีตเด่นชัดมากขึ้น ส่วนในด้านชีวิตที่โลดแล่นเคลื่อนไหวในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้น เอกสารประวัติศาสตร์ร่วมสมัยได้สะท้อนภาพการก้าวออกไปเป็นผู้หญิงยุคใหม่อย่างไม่ยอมเหลียวหลัง โดยเฉพาะเมื่อมีการรวมกลุ่มของสตรีที่ได้ชื่อว่า “เป็นผู้มีการศึกษา” ซึ่งได้ใช้สื่อสิ่งพิมพ์และวรรณกรรมเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับผู้หญิงในยุคสมัยของตน จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้ปรากฏความก้าวหน้าด้านสภาพเชิงสถิติปัญหาที่น่าสนใจของนักเขียนสตรี ที่ได้รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาคในสังคมผ่านวรรณกรรมบนหน้าหนังสือพิมพ์อย่างคึกคัก ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์งานประพันธ์ทั้งประเภทร้อยแก้วและร้อยกรองของนักเขียนหญิงหรือเป็นปากเสียงแทนผู้หญิงอย่างกว้างขวาง

2.2.6 งานค้นคว้าของรองศาสตราจารย์ ดร.ตรีศิลป์ บุญขจร ซึ่งได้อธิบายถึงพัฒนาการของนวนิยายไทยตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงก่อนพ.ศ. 2470 ในงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ. 2475-2500) ได้กล่าวถึงพัฒนาการของวรรณกรรมก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นระยะเริ่มต้นที่ไทยรับรูปแบบวรรณกรรมประเภทนวนิยายแปลเข้ามาจากต่างประเทศ โดยมีนักเรียนไทยที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศนำเข้ามาเผยแพร่การรับอิทธิพลจากต่างประเทศเข้ามาจึงเป็นการแปลมาโดยตรง หลังจากนั้นเริ่มมีการดัดแปลงจากต้นฉบับเดิม โดยที่นักเขียนนวนิยายอาจบอกแหล่งที่มาหรือไม่บอกแหล่งที่มาว่ามีการดัดแปลงมาจากนวนิยายเรื่องใด นับว่าระยะนี้เป็นการนำวรรณกรรมรูปแบบใหม่ จนกระทั่งในระยะที่สองที่คนไทยเริ่มคุ้นเคยกับรูปแบบนี้และเริ่มเขียนนวนิยายเอง โดยแบ่งออกเป็นสองช่วง ดังนี้ ช่วงแรก จากนวนิยายแปลสู่นวนิยายแปล ในช่วงนี้ไทยได้รับรูปแบบนวนิยายมาจากตะวันตก ทำให้นวนิยายแพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูงและสามัญชนที่ได้รับการศึกษา ปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้นวนิยายขยายตัวมากขึ้น คือ การเกิดมีหนังสือพิมพ์และวารสารตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 วารสารที่เกิดขึ้นใหม่ก่อตั้งโดยผู้ที่ได้รับการศึกษา

จากต่างประเทศ มีจุดมุ่งหมายส่งเสริมการแปลและแปลงวรรณกรรมจากตะวันตก นวนิยายที่นำมาแปลส่วนมากเป็นนวนิยาย “ขายดี” เรื่องสนุกตื่นเต้น แนวเรื่องของนวนิยายแปลเหล่านี้มักเป็นไปในหลักการ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” และยังเป็นเรื่องที่จับลงด้วยความสุขสมหวังของตัวเอกของเรื่องเป็นส่วนมาก จะพบว่าเรื่องที่จับด้วยความเศร้ามีจำนวนน้อยมาก

ช่วงที่สอง นวนิยายไทยมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง เนื่องจากสภาพบ้านเมืองและสภาวะเศรษฐกิจตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาอยู่ในภาวะไม่ปกติ หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งยุติลงในปีพ.ศ. 2461 ประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 รัฐใช้นโยบายดุลยภาพข้าราชการ มีการเรียกร้องระบบรัฐสภา ทำให้มีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในหนังสือพิมพ์ ทำให้นักเขียนนวนิยายที่มีเนื้อหาสะท้อนสังคม ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับค่านิยม รวมทั้งเรื่องสถานภาพสตรี

2.2.7 ศาสตราจารย์ ดร.รินฤทัย สัจจพันธุ์ เสนอบทความวิจัย เรื่อง “วรรณกรรมและสื่อสิ่งพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 7 : การตอบสนองรสนิยมชนชั้นกลาง” ในการประชุมวิชาการประจำปี เรื่อง “ศิลปะวิทยาการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างวันที่ 16-17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ ห้องประชุมอาคารราไพพรรณี พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กล่าวถึงวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468-2477) ไว้ว่ามีวรรณกรรมหลายเรื่องและหลายประเภทมีลักษณะเด่นพิเศษกว่าวรรณกรรมในยุคก่อนหน้าในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ทั้งนี้เป็นเพราะสมัยนี้เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมอย่างรุนแรงจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง³⁷สะท้อนภาพและแสดงทัศนะต่อสังคมไทยทั้งในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ไว้ที่น่าสนใจ

อาจจะกล่าวได้ว่า วรรณกรรมเชื่อมโยงกับความเป็นจริงของสังคมอย่างแนบแน่น เพราะสังคมเป็นที่อาศัยของมนุษย์ และมนุษย์เป็นผู้ผลิตความคิด การสร้างสรรค์ทางความคิดจึงเคียงคู่ไปกับการพัฒนาทางสังคม รูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมในแต่ละยุคของประวัติศาสตร์จึงแตกต่างกัน แต่มีความสอดคล้องกัน ดังจะเห็นว่า วรรณกรรมที่นักเขียนสร้างสรรค์ขึ้นนั้น มิใช่เพียงต้องการตอบสนองความต้องการทางอารมณ์ส่วนบุคคลเท่านั้น แต่วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนสังคมอีกด้วย

³⁷ รินฤทัย สัจจพันธุ์. “วรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7 : การตอบสนองรสนิยมของชนชั้นกลาง” วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1, หน้า 77-100.

บทที่ 3

ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7

ท่ามกลางกระแสเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างพ.ศ. 2468-2475 นั้น วรรณกรรมร่วมสมัยก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากการนำเสนอด้วยร้อยกรองมาเป็นร้อยแก้วอย่างโดดเด่นมาก สังคมไทยในสมัยนั้นประสบกับสภาวะวิกฤตทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม อิทธิพลของวรรณกรรมจากต่างประเทศจึงส่งผลอย่างมีนัยสำคัญให้เกิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทำให้มีการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมอย่างหลากหลาย ทั้งเรื่องสั้น และนวนิยาย ซึ่งผู้วิจัยจะได้พรรณนาให้เห็นโดยลำดับต่อไป

3.1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์จากหลักฐานสื่อสิ่งพิมพ์อันเป็นเอกสารชั้นต้นในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นแหล่งทรัพยากรเชิงประวัติศาสตร์สังคมร่วมสมัยที่นักศึกษาค้นคว้าและวิจัยเป็นอย่างยิ่ง ความตื่นตัวที่มีต่อระบอบประชาธิปไตยของปัญญาชนสยาม ทำให้ผู้วิจัยได้ค้นพบการปฏิสัมพันธ์อย่างมีชีวิตชีวาของกลุ่มบุคคลร่วมสมัยที่ได้แลกเปลี่ยน ถกเถียง โต้แย้งและขับเคลื่อนโลกแห่งความคิด อันแสดงถึงระดับสติปัญญาของทั้งผู้เขียนและผู้อ่านบนหนังสือพิมพ์แนวเรียกร้องประชาธิปไตย ที่แสดงให้เห็นต้นเค้าของการแบ่งขั้วความคิดทางการเมืองอย่างชัดเจน ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นความโดดเด่นตื่นตัวต่อการให้ความสำคัญแก่สถานภาพของสตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งถือเป็นยุคแรกของการปลุกสำนึกให้สตรีเห็นความสำคัญของการศึกษาหาความรู้และการเรียกร้องสิทธิของสตรี ดังจะเห็นได้จากที่มีการออกนิตยสารสตรีมากถึง 18 ฉบับ (พ.ศ. 2431-2475) โดยในช่วงแรกผู้จัดทำนิตยสารสตรีมักจะเป็นผู้ชาย และนิยมนำเสนอบทประพันธ์ด้วยร้อยกรองหรือบทกวี ดังที่มีการเผยแพร่ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือพิมพ์กึ่งนิตยสาร นารัมย์ บำรุงนารี กุลสตรี สตรีนิพนธ์ สตรีศัพท์ หญิงสาว สตรีไทย สยามยุพดี และนารินาถ เป็นต้น บรรณาธิการของสตรีศัพท์ กล่าวไว้ในคำนำว่า “เป็นเป็นเสียงให้ผู้รับทุกข์ สตรีที่ได้รับทุกข์หรือมีความเดือดร้อนจากบุรุษเจ้ามายังเรา โดยเฉพาะคอลัมน์ ‘สภาพสตรีไทย’ ในหนังสือพิมพ์ ‘หญิงสาว’ (The Young woman Daily News) (พ.ศ. 2469-2471) มีปณิธานว่า “ออกเพื่อความสว่างและผดุงเกียรติของสตรี” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นิตยสารรายสัปดาห์ ‘สตรีไทย’ (ออกระหว่าง พ.ศ. 2468-2470) มีปณิธานบนปกคล้ายๆกันว่า “ออกเพื่อให้ความสว่างแก่สตรีทั้งปวง” และประกาศชัดเจนว่าจะเป็นปากเสียงหูดตาของสตรีโดยไม่เลือกชั้นวรรณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้สื่อสารกับผู้อ่านอย่างภาคภูมิใจว่า คณะผู้จัดทำเป็นผู้หญิงทั้งหมด ทั้งนี้ นางสาวแฉล้ม จีระสุข เจ้าของและบรรณาธิการ มีคอลัมน์ ‘ตอบปัญหาของแม่ไสว’ ‘ขตาของหล่อน’ ‘สตรีกับการเมือง’ ไปจนถึงคอลัมน์วิพากษ์วิจารณ์เสียดสีสังคม มีภิกษุคดีเกี่ยวกับผู้หญิงเสียดสีผู้ชายให้ความรู้ด้านกฎหมายแก่ผู้หญิง อธิบายกฎหมายพัวเมียโฆษณาสินค้าสำหรับผู้หญิงและเด็ก เช่นเดียวกับนิตยสารกึ่งหนังสือพิมพ์ ‘สยามยุพดี’ (พ.ศ.2471) เสนอข่าวที่เกี่ยวกับผู้หญิง เพื่อป้องกันเกียรติยศ

ผู้หญิง ช่วยเหลือเพื่อนผู้หญิงในด้านอาชีพ ความรู้ การเรือนการครัว ความสวยความงาม การเมืองซึ่ง³⁸มีคอลัมน์ ‘สตรีกับการเมือง’ และเป็นปากเป็นเสียงให้กับผู้หญิง การเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมและเสรีภาพของราษฎรผู้หญิงจึงแยกไม่ออกจาก ‘ความเป็นแม่บ้านแม่เรือน’ เหมือนกับที่ นิตยสาร ‘สุภาพนารี’ ฉบับปฐมฤกษ์ปี 2473 ที่ไม่เพียงเน้นย้ำถึง ‘ความเป็นแม่บ้านแม่เรือน’ กำหนดให้เป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่ต้องเป็นแม่บ้านดูแลครัวเรือน และแม่ของมนุษย์ ควบคุมคนรับใช้อยู่ภายใต้การดูแลควบคุมจัดการ เหมือนกับแม่บ้านชนชั้นกลางและชนชั้นสูงยุควิคตอเรียน เหมือนนิตยสารผู้หญิงอื่นๆ ยังมีทั้งบทความรู้รอบตัว บทสัมภาษณ์บุคคล ซึ่งในช่วงปี 2474 ก็เพิ่มคอลัมน์ ‘สตรีกับกฎหมาย’ อีกด้วย นิตยสารเหล่านี้มีความมุ่งหมายเป็นอย่างยิ่งที่จะรื้อโครงสร้างปิตาธิปไตยและสร้างความเท่าเทียมทางเพศระหว่างผัวเมีย เช่น นิตยสารแม่บ้านแม่เรือน นารีนาด ฉบับวันที่ 12 มกราคม พ.ศ 2474 นักเขียนนามปากกาว่า “ป.จ” ได้เขียนเรื่อง เราเรียกคู่ครองของเราอย่างไร? ที่เสนอว่า เราควรเรียก “คู่สามีและภรรยา” แทนเรียก “คุณพี่ กับน้อง”, “ป้า กับหนู” , “แต่ดีกับเบบี” หรือชื่อเจ้าตัวหรือยศศักดิ์ เช่น “คุณหญิงกับเจ้าคุณ” เพราะคู่สามีภรรยาย่อมตรงตามความจริงและเหมาะสมกับสถานะ เช่นเดียวกับลูกเรียกพ่อแม่ว่า “คุณพ่อและคุณแม่”

เป็นที่น่าเสียดายว่า เอกสารดังกล่าวอยู่ในสภาพชำรุดจึงไม่สามารถเข้าถึงเนื้อหาจากหลักฐานดังกล่าวได้โดยตรง แม้จะมีการทำสำเนาเพื่อการศึกษาค้นคว้าบนแผ่นไมโครฟิล์มไว้แล้ว แต่เนื่องด้วยมาตรการป้องกันแพร่กระจายของเชื้อโรคไวรัสโควิด19 ทำให้ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะเดินทางไปเก็บข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติ เหตุนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาโดยเน้นเฉพาะหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนให้เห็นสภาพของสตรีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากกรณีศึกษาวรรณกรรมของนักเขียน 3 ท่าน ซึ่งได้สร้างสรรค์ผลงานขึ้นมาตั้งแต่พ.ศ. 2472 อันถือเป็นจุดเริ่มต้นของนวนิยายไทย³⁹ ได้แก่ ม.จ. อากาศ คำเกิง ในนิยายเรื่องละครแห่งชีวิต ศรีบุรพา ในนิยายเรื่อง สงครามชีวิต และดอกไม้สด ในนิยายเรื่อง ศัตรูของเจ้าหล่อน

3.2 ประกายแห่งการตื่นตัวและเติบโตของวงการวรรณกรรม

สำหรับสภาพการณ์ทั่วไปในแวดวงวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในปีพ.ศ. 2472 นั้น ได้เกิดกลุ่มนักเขียนรุ่นใหม่ คือ นักเขียนคณะสุภาพบุรุษที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์เผยแพร่ผลงานสะท้อนเนื้อหาความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ซึ่งใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยยุคนั้น พวกเขาเป็นกลุ่มนักเขียนซึ่งนักประพันธ์รุ่นหลังต่างยกย่องว่าเป็นส่วนหนึ่งของหมุดหมายสำคัญเชิงอุดมการณ์ประชาธิปไตยของวงการวรรณกรรมไทย การถือกำเนิดของนิตยสารสุภาพบุรุษรายปักษ์ระหว่างพ.ศ. 2472 -2473 เป็นภาพสะท้อนค่านิยมแห่งของความเป็นสมัยใหม่ในวรรณกรรมราษฎร ลักษณะเด่นของวรรณกรรมราษฎรที่กล่าวถึง

³⁸ ป.จ., “เราควรเรียกคู่ครองของเราอย่างไร?” นารีนาด 2,4 (12 มกราคม 2474) หน้า 3-6.

³⁹ วิชา เสนานาญ กงกะนันท์. *กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย* (2540) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า

นี้ คือ เป็นการรวมตัวกันของคนรุ่นหนุ่มสาวอายุราว 20 กว่าๆ อาทิ นายกุลลาบ สายประดิษฐ์ หรือศรีบูรพา บรรณาธิการอายุ 24 ปี นายมาลัย ชูพินิจ หรือแม่อองค์ อายุ 23 ปี นายสนธิ เจริญรัฐ อายุ 22 ปี นายจรัญ วุธาติย์ อายุ 21 ปี และนายโชติ แพร่พันธุ์ หรือยาขอบ ครอบไชยสุ หรือ ฮิวเมอริสต์ อายุมากที่สุด 28 ปี

นิตยสารสุภาพบุรุษรายปักษ์เริ่มตีพิมพ์จำหน่ายฉบับแรกเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2472 และฉบับสุดท้ายปิดตัวลงในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2473 รวมเป็นระยะเวลา 18 เดือน เนื่องจากประสบปัญหาการขาดทุนไม่สามารถเก็บเงินจากสายส่งได้และชาวคณะหลายคนต้องไปดำเนินการออกหนังสือพิมพ์รายวันไทยใหม่ ทำให้ขาดแคลนบุคลากร แต่พลังของคณะสุภาพบุรุษมิได้สูญสลายแต่กลับเจริญงอกงามแตกแขนงความคิดเพื่อมวลชนในเวลาต่อมา

กลุ่มนักเขียนคณะสุภาพบุรุษชูประเด็นหลักในการนำเสนอความคิดเห็นและเผยแพร่ผลงาน 5 ประการ คือ

1. เสรีภาพความรักของหนุ่มสาว ในการต่อต้านการแต่งงานแบบคลุมถุงชน
2. “ผู้หญิง” ต้องตกเป็นเหยื่อของการกดขี่ข่มเหงจากสังคมแบบปิตาธิปไตย
3. “ผู้หญิง” ยอมทิ้งอุดมการณ์ของตนเองเป็นการสะท้อนค่านิยมแบบเก่าที่ต้องพึ่งพิงชาย
4. การให้เกียรติผู้หญิงมีความเสมอภาคกับชายคือเป็นทั้งมารดาผู้ให้กำเนิดและอยู่ในฐานะภรรยาที่เป็นเพื่อนคู่คิดของสามี

5. บทบาทและการตัดสินใจของผู้หญิง เมื่อสตรีมีศึกษาดีสามารถพึ่งพาตนเองได้มีอิสระในการดำเนินชีวิต เช่น การประกอบอาชีพ การเลือกคู่ครอง

คณะสุภาพบุรุษมีเครือข่ายการเชื่อมโยงเพื่อนร่วมวิชาชีพ 2 สาย สายแรก ประกอบด้วย กุลลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ และโชติ แพร่พันธุ์ คือหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ และอีกสายหนึ่งคือ ครอบ ไชยสุ เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามราษฎร์

จำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ว่า คำว่า “สุภาพบุรุษ” มีความใกล้เคียงกับคำว่า “ผู้ดี” ซึ่งมีความหมายว่าเป็นผู้ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมและผู้อื่นเป็นสำคัญ และได้บ่งชี้หัวใจของการเป็นสุภาพบุรุษอยู่ที่การเสียสละ เพราะการเสียสละเป็นบ่อเกิดแห่งความดีทั้งหลาย

ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้นก็มีการเผยแพร่ความเชื่อสมัยใหม่ของชนชั้นกลางผู้มีฐานะที่มีความเชื่อและโลกทัศน์แตกต่างจากทัศนคติในการประพันธ์ของชนชั้นสูงในยุคนั้น เช่น “ดอกไม้มัด” ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทตัวละครสตรีให้มีความสำคัญแตกต่างไปจากสตรีในยุคเก่า ด้วยการมีค่านิยมที่เป็นสตรีที่มีความรู้มีการศึกษา และมีความเชื่อมั่นในตัวเอง นวนิยายเรื่องแรก คือ “ศัตรูของเจ้าหล่อน” ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยเชชม ฉบับวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2472 ต่อมาแต่งนวนิยายอีกหลายเรื่อง เช่น “ความผิดครั้งแรก” ลงตีพิมพ์ในนิตยสารนารีนารถ ในส่วนของเรื่องสั้นสะท้อนแนวคิดทางสังคมของสตรี จากเรื่อง “น้ำใจของนรา” ผลงานของนักเขียนคือ นายสง เทภาสิต นักเรียนนอกจากประเทศอังกฤษ มีตัวละครสตรีในเรื่องนี้แสดงถึง

ประเด็นด้านสตรีนิยมผ่านตัวละครเอกฝ่ายหญิงคือ นรา ได้อย่างน่าสนใจเพราะตัวละครสตรีดังกล่าวมีความเป็นตัวของตัวเอง กล้าตัดสินใจในการเลือกกำหนดชีวิตของตนเอง ในขณะเดียวกันเรื่องสั้น เรื่อง “หม้อแกวบวน” ของหม่อมหลวงต้อย ชุมสาย ณ อยุธยา ใช้นามปากกาว่า “ขุนอารี” ได้เสนอแนวคิดที่ขัดแย้งกัน โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงโดยผ่านบทสนทนาโต้แย้งของตัวละครสองตัว คือ เนียน หลานสาวกับขุนอารี ในประเด็นการศึกษาที่ผู้หญิงควรจะได้รับสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชาย แต่ขุนอารีมีค่านิยมแบบผู้ชายหัวเก่า ที่มีทัศนคติว่าผู้หญิงไม่จำเป็นต้องร่ำเรียนสูงแต่ควรหันมาเป็นแม่ศรีเรือนจะดีกว่า

นอกจากนี้แล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 7 ยังมีการออกวารสารเพื่อเป็นปากเสียงให้สตรี ได้แก่ สตรีไทย (พ.ศ. 2468) นารีเกษม (พ.ศ.2469) นารีนิตะ (พ.ศ.2469) สยามยุพดี (พ.ศ.2471) หญิงสยาม (พ.ศ.2473) สุภาพนารี (พ.ศ. 2473) นารีนารถ (พ.ศ. 2473) เนตรนารี (พ.ศ. 2475) และหญิงไทย (พ.ศ.2475)

ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2474 กลุ่มนักเขียนสตรีได้ใช้พื้นที่ทางสื่อสิ่งพิมพ์ทำทนายอำนาจที่กดขี่พวกเธออยู่ทั้งด้านการเมืองสถานะทางเพศดังปรากฏหลักฐานในนิตยสารต่างๆ เช่น สุภาพนารี สุภาพสตรี หญิงสยาม และหญิงไทย ต่างเสนอบทความเรียกร้องสิทธิครูผู้หญิงให้มีความเท่าเทียมกับครูผู้ชาย เพราะข้าราชการครูผู้หญิงไม่ได้รับบรรดาศักดิ์เหมือนครูผู้ชาย แม้ว่าจะประกอบอาชีพครูมาอย่างยาวนาน ไม่มีบทบาทหน้าที่เท่าครูผู้ชาย ครูผู้หญิงได้รับเงินเดือนเป็นค่าจ้างเท่านั้น ซึ่งมีเงินเดือนต่ำกว่าครูผู้ชาย และไม่มีบำเหน็จบำนาญให้ ข้าราชการครูผู้หญิงไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับครูผู้ชาย

ในเวลาต่อมา มีการรวมกลุ่มกันของกลุ่มสตรีทั่วหัวท้าวหน้าก่อตั้งสมาคมสตรีไทยแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ ชื่อเดิม “สมาคมสตรีแห่งกรุงสยาม” ก่อตั้งเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 และในวันที่ 23 ธันวาคม 2475 พ.ศ. สมาคมได้จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมาย จัดตั้งเพื่อส่งเสริมสนับสนุนนักเรียนที่เรียนดีแต่ขาดทุนทรัพย์ ให้มีความรู้ความสามารถเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีมีจริยธรรม และส่งเสริมสนับสนุนสตรีที่ด้อยโอกาสให้มีความรู้เฉพาะด้าน โดยเปิดอบรมวิชาชีพในชุมชน มีผู้ก่อตั้ง 2 ท่าน คือ แพทย์หญิงใหญ่ กุลดิลก และคุณหญิงแรม พรหมโบล⁴⁰ กรณีของคุณหญิงแรมนั้น ท่านได้สมัครเข้าเรียนวิชากฎหมายรุ่นแรกนั้นมาจากแรงผลักดันของบิดาท่านเอง เพราะพ่อของท่านต้องการให้บุตรสาวเป็นผู้ฉลาด หลังจากคุณหญิงแรมได้รับอนุมัติให้เรียนกฎหมายในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2471 ก็มีผู้หญิงอีกหลายคนไปสมัครเรียนเนติบัณฑิตสตรีประมาณ 10 คน ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนมากทีเดียวสำหรับการเรียนกฎหมายครั้งแรกของผู้หญิงที่จบการศึกษาในปีพ.ศ. 2473 อย่างไรก็ดี ขณะนั้นกฎหมายยังไม่อนุญาตให้สตรีเป็นตุลาการและอัยการ ผู้หญิงที่จบกฎหมายจึงหันมาประกอบอาชีพทนายความ

⁴⁰ คุณหญิงแรม พรหมโบล เนติบัณฑิตคนแรกได้สมัครเข้าเรียนวิชากฎหมายนั้นมาจากแรงผลักดันของบิดาท่านเอง เพราะพ่อของท่านต้องการให้บุตรสาวเป็นผู้ฉลาด คุณหญิงแรมได้รับให้เรียนกฎหมายในปีพ.ศ. 2471 (สมัยรัชกาลที่ 7)

ต่อมาเมื่อแพทย์หญิงใหญ่ กุลติลก เป็นนายกสมาคมสตรีเป็นคนแรก มีการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพสตรีของสมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมาย ทำให้มีการปรับเปลี่ยนและแก้ไขมาตรการทางกฎหมายที่แสดงออกถึงความไม่เสมอภาคระหว่างชายกับหญิง และในปี พ.ศ. 2516 จึงเกิดกลุ่ม “ส่งเสริมสถานภาพสตรี” ขึ้นในประเทศไทย

บทที่ 4

การวิเคราะห์สถานภาพสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7

สถานภาพของสตรีในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 สามารถศึกษาได้จากการสะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมหลายประเภท อาทิ เรื่องสั้น นวนิยาย และบทความ วรรณกรรมเหล่านี้ถือเป็นงานเขียนที่มีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากการบ่มเพาะมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 อันเป็นผลจากการขานรับกับมโนทัศน์ของชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 7 โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์และนิตยสารสตรีในยุคนี้ นับเป็นยุคแห่งการปลุกสำนึกในด้านการเฝ้าหาความรู้และเรียกร้องสิทธิของสตรี เพราะมีเนื้อหาให้ความรู้ ความคิดที่ทันสมัย ฉายภาพวิถีชีวิต ค่านิยม และทัศนคติของชนชั้นกลางที่บุกเบิกแนวทางของวรรณกรรมสังคมนิยมที่มีบทบาทขับเคลื่อนสังคมแบบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

4.1 สื่อสิ่งพิมพ์และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพสตรี

การสำรวจสื่อสิ่งพิมพ์และวรรณกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่ายังไม่มีงานวิจัยเรื่องใดที่ศึกษาสถานภาพสตรีในวรรณกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เป็นการเฉพาะ แม้ว่ามีการเขียนในวารสารรายเดือนสำหรับผู้หญิงฉบับแรกเริ่มขึ้นในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2449 โดยได้รับการสนับสนุนโดยผู้ชาย ซึ่งมีนักเขียนทั้งบุรุษและสตรี⁴¹ ก็เพราะเมื่อสตรีไทยเริ่มเรียนหนังสือกับมิชชันนารีตามโรงเรียนสอนศาสนาไม่เพียงแต่ทำให้ผู้หญิงอ่านออกเขียนได้เท่านั้น ทำให้สตรีเริ่มตระหนักถึงความเท่าเทียมกันทางเพศและชนชั้น การศึกษาวิชาความรู้สมัยใหม่ ทำให้สตรีเริ่มมีบทบาทในการตัดสินใจมากขึ้น นักเขียนสตรีเขียนนวนิยาย เรื่องสั้น และบทความ ส่วนมากมักลงพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์หรือนิตยสารก่อนรวมเล่ม สะท้อนสถานภาพสตรีที่เปลี่ยนแปลงไป ยังนับเป็นช่วงแรกผู้หญิงยังประกอบอาชีพเป็นเจ้าของสำนักพิมพ์ หรือเป็นบรรณาธิการนี้ เช่น นางหยง วีระสัมฤทธิ์ หรือนางอุปธานีดิ เป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์วายาโม (พ.ศ. 2463-2466) หนังสือพิมพ์หญิงสาว (The Young Woman Daily News) (พ.ศ. 2469-2471) มี ทรัพย์ อังกินันท์ เป็นผู้จัดการ นางสาว ดังกุ่ม หลิมมงคล เป็นบรรณาธิการนี้⁴² นับเป็นอาชีพใหม่ของสตรีที่มีการศึกษา

ต้นฉบับสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับนิตยสารผู้หญิงที่เก็บรักษาและให้บริการค้นคว้าภายในหอสมุดแห่งชาติ พบว่าระหว่างทศวรรษ 2460-2470 มีการตีพิมพ์ถึง 14 หัว⁴³ สอดคล้องกับการมีจำนวนนักเรียนสตรีเพิ่มขึ้นอย่าง

⁴¹ Barne Scot. (2006) Woman ,Man ,Bangkok : Love, sex an popular Culture in Thailand. Chimang Mai, Thailand : Silk worm, p. 136.

⁴² นิตยสารหญิงสาว ดำเนินการประมาณ 3 ปี ที่มา : ไมโครฟิล์มหอสมุดแห่งชาติ ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1

⁴³ กอบแก้ว มุดทอง, (2531) “การศึกษาสถานภาพและค่านิยมของสตรีไทยที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ช่วงปี พ.ศ. 2431-พ.ศ. 2476” ปริญญานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, หน้า 7.

ก้าวกระโดดในกลางทศวรรษ 2460 คือ 124,850 คนในพ.ศ. 2465 ขณะที่ปีก่อน มีเพียง 16,819 คน อย่างไรก็ตาม การให้บริการค้นคว้าในรูปแบบไมโครฟิล์มไม่ได้มีให้บริการทั้งหมดเนื่องจากปัญหาการเสื่อมสภาพของหลักฐานเอกสาร

วรรณกรรมประเภท เรื่องสั้น และนวนิยาย เรื่องสั้นของ ส่ง เทภาสิต เขาได้เขียนเรื่องสั้นไว้ประมาณ 10 เรื่อง ⁴⁴ มีตัวอย่างเรื่องสั้นที่น่าสนใจคือ

เรื่องสั้นชื่อ “น้ำใจของนรา” แต่งส่ง เทภาสิตแต่งเมื่อพ.ศ. 2463 ตีพิมพ์ในนิตยสารเรีงมย์ในพ.ศ. 2470 แสดงประเด็นเรื่องเสรีภาพของผู้หญิง ซึ่งเรื่องดังกล่าวแต่งเมื่อกว่า 100 ปีที่แล้ว ตัวละครเอก คือ นรา ได้เดินทางไปหัวหินกับเจ้าคุณลุง การเดินทางไปหัวหินครั้งนั้นเป็นการใช้สิทธิเสรีภาพแห่งชีวิตครั้งแรกและครั้งเดียวของนรา เพราะหลังจากกลับมาจากหัวหินเธอจะต้องเป็นภรรยาของผู้ชายที่พ่อแม่เลือกให้ เพราะการแต่งงานกับผู้ชายที่เธอไม่ได้เลือกเองเพราะเป็นการกีดกันสถานะทางการเงินของครอบครัว ระหว่างการเดินทางบนรถไฟไปหัวหิน เธอพบกับมันส์หนุ่มนักเรียนนอกโก้หรูและมีเสน่ห์ซึ่งเขาและเธอได้เป็นเพื่อนต่อกันอย่างสนิทสนมจนเกิดเป็นความรัก ในที่สุดนราก็มอบกายให้มันส์ด้วยความเต็มใจ หลังจากนั้นเธอได้ตั้งจดหมายลาให้มันส์ทราบว่าเธอต้องกลับไปเป็นภรรยาของชายที่พ่อแม่กำหนด เพื่อความสุขสมบูรณ์ของพ่อแม่พี่น้อง ในจดหมายนรายังมีข้อความบอกมันส์ว่า ความบริสุทธิ์เป็นสมบัติส่วนตัวของเธอ เธอมอบให้มันส์ด้วยความเต็มใจ และเธอต้องมอบตัวโดยปราศจากความรักให้กับชายที่พ่อแม่เลือกให้ เรื่องสั้นเรื่องนี้แสดงให้เห็นการตัดสินใจของนรา ว่าเป็นตัวละครสตรีที่ล้ำยุค เธออยู่ระหว่างรอยต่อของสังคมดั้งเดิมกับสังคมสมัยใหม่ การตัดสินใจของนรานั้นเป็นความกล้าหาญของผู้หญิงที่แข็งขันต่อจารีตประเพณีและค่านิยม แต่ยังทำตามความต้องการของบิดามารดาตามแบบสังคมเดิม ส่ง เทภาสิต ผู้แต่งเรื่องสั้น “น้ำใจของนรา” นอกจากเสรีภาพของบุคคลแล้ว ฉากและบรรยากาศยังสะท้อนอิทธิพลของตะวันตก การโดยสารรถไฟ การอ่านหนังสือพิมพ์รายวัน ภาษาอังกฤษ ซูเปอร์ เทนนิส ฟังดนตรีคลาสสิก และดูละครวันเสาร์แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

⁴⁴ ส่ง เทภาสิต (18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2442 - 5 มีนาคม พ.ศ. 2470) นักเขียนเรื่องสั้นผลงานออกมาในช่วงเวลาสั้นๆ และได้รับการยอมรับว่าเป็นผลงานสร้างสรรค์แนวใหม่ ได้รับความชื่นชม และเป็นแรงบันดาลใจให้กับนักเขียนหลายคน หลังจากจบการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 8 และสอนหนังสือที่โรงเรียนสวนกุหลาบได้ 2 ปี ได้รับทุนการศึกษาจากกระทรวงธรรมการ ซึ่งขณะนั้นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี เขาได้ไปศึกษาเล่าเรียนที่ประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2462 แต่เรียนไม่จบ เพราะเป็นวัณโรค กระทรวงธรรมการจึงเรียกตัวกลับและบรรจุให้เข้ารับราชการเป็นครูสอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ต่อมาย้ายมาทำงานที่กรมตำรวจ เขาเข้ารับราชการไม่นานก็ถึงแก่กรรม ขณะที่ยังอายุยังไม่เต็ม 28 ปี งานเขียนใช้ภาษาไทยอย่างเคร่งครัด ใช้สำนวนกะทัดรัด เข้าใจง่าย มีผลงานทั้งสั้นประมาณ 10 เรื่อง คือ น้ำใจของนรา - ตีพิมพ์ใน "เรีงมย์" ปีที่ 1 เล่ม 14 พ.ศ. 2463.

ที่ไม่เพียงแต่จะรับรูปแบบวิถีชีวิตใหม่เท่านั้นแต่ยังเริ่มเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อไปจากเดิมด้วย⁴⁵

เรื่องสั้น : “หม่อมแกงบวน” แต่งโดยขุนอารี นามปากกาของ หม่อมหลวงต้อย ชุมสาย ณ อยุธยา⁴⁶ เรื่องสั้นนี้เป็นการโต้ตอบกันระหว่างขุนอารี กับ เนียนหลานสาวเพื่อนำเสนอความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมไทย การอุดมศึกษาสำหรับผู้หญิง ความหมายของผู้ดีกับสุภาพบุรุษ ความขัดแย้งระหว่างบุรุษกับสตรี เป็นต้น ในด้านการศึกษาสำหรับผู้หญิงนั้น ขุนอารีมีความเห็นว่า แม้ผู้หญิงจะมีสิทธิและธรรมชาติที่จะได้รับการศึกษาเท่ากับผู้ชาย แต่ก็ยังไม่ถึงเวลาที่ผู้หญิงจะมุ่งเข้าเรียนมหาวิทยาลัย เพราะทำให้ละทิ้งการบ้านการเรือน และผู้หญิงประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ ที่กระตือรือร้นอยากเข้าเรียนมหาวิทยาลัย ก็อาจจะหางานทำไม่ได้ เพราะผู้ชายที่เรียนจบยังคงอยางานอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อย นอกจากนี้ การมีครอบครัวก็เป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพของสตรี ความคิดของขุนอารีจึงเป็นคตินิยมแบบผู้ชายไทยหัวโบราณ ที่เห็นว่าผู้หญิงไม่ต้องเรียนสูง ควรสนใจเรื่องการเป็นแม่บ้านการเรือนมากกว่า

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2472 นักเขียนหนุ่มสาวขณะนั้น คือ ศรีบูรพา หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ และ ดอกไม้สด เสนอ นวนิยายที่มีเนื้อหาสะท้อนความคิดความฝันที่ต่างไปจากเดิม รวมทั้งการสอดแทรกการวิพากษ์วิจารณ์สังคม เช่น “ลูกผู้ชาย” และ “สงครามชีวิต” ของศรีบูรพา นวนิยายอมตะ “ละครแห่งชีวิต” ของ หม่อมเจ้าดำเกิงฯ และ “ศัตรูของเจ้าหล่อน” ของดอกไม้สด ดอกไม้สดเป็นนักเขียนที่มาจากสังคมชั้นสูง ตัวละครชายหญิงส่วนมากจึงเป็นภาพแทนของผู้คนที่อยู่ในแวดวงเดียวกัน กล่าวถึงอิทธิพลตะวันตกที่มีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของชนชั้นสูง อย่างไรก็ตามจะพบว่าการสร้างพัฒนาการให้นวนิยายไทยสมัยนี้เด่นชัดขึ้น เพราะแก่นของนวนิยายทั้งสามเรื่องเน้นการเรียงปัญญามากกว่าการเรียงอารมณ์⁴⁷

นวนิยายเรื่อง “ลูกผู้ชาย” ของศรีบูรพา แต่งเมื่อพ.ศ. 2471 ในสมัยรัชกาลที่ 7 นับเป็นจุดเปลี่ยนแนวการเขียนของศรีบูรพาจากนวนิยายเชิงรณรงค์มาสู่นวนิยายเพื่อชีวิต เสนอความคิดที่ตรงใจกับการไผ่ผ่นของสามัญชนที่ได้รับการศึกษา การวิพากษ์วิจารณ์ชนชั้นสูง โดยสะท้อนให้เห็นว่าชาติตระกูลหรือยศศักดิ์มิใช่เครื่องรับประกันความเป็นคนดีมีคุณธรรม ตัวละครฝ่ายผู้ร้ายในเรื่องคือ คิริ เป็นลูกผู้ดีแต่การกระทำของเขาเองทำให้ชีวิตตกต่ำจนกลายเป็นโจรติดคุกติดตะราง

⁴⁵ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. “วรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7 : การตอบสนองรสนิยมของชนชั้นกลาง”, หน้า 89.

⁴⁶ หม่อมหลวงต้อย ชุมสาย ณ อยุธยา ผู้เป็นทั้งนักเขียนและช่างภาพ ผู้บุกเบิกการถ่ายภาพเปลี่ยนในยุคแรกของไทย เป็นลูกของ ม.ร.ว.ถัด ชุมสายกับคุณหญิงสีหศักดิ์ สนิทวงศ์ เป็นนักเรียนโรงเรียนเทพศิรินทร์รุ่นเดียวกับกุหลาบ สายประดิษฐ์ สด คุรุมาโรหิต อบอุ่น ไขยวสุ และหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ และเคยร่วมกันทำหนังสือดรณสาส์นแจกจ่ายในชั้นเรียน และเป็นผู้ร่วมก่อตั้งคณะสุภาพบุรุษด้วย

⁴⁷ ตรีศิลป์ บุญขจร. (2523) นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ. 2475-2500), หน้า 38.

ไม่กี่เดือนก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ศรีบูรพาได้นำเสนอนวนิยายเรื่อง สงครามชีวิต ได้รับแรงบันดาลใจมาจากนวนิยายของรัสเซีย ชื่อว่า “รักของผู้ยากไร้” (Poor People)⁴⁸เป็นรูปแบบจดหมายโต้ตอบกันระหว่างชายหนุ่มและหญิงสาว

สงครามชีวิต : นวนิยายอมตะของศรีบูรพา

แม้ว่านวนิยายเรื่องสงครามชีวิตจะได้อิทธิพลจากนักเขียนชาวรัสเซีย ชื่อว่า ดอสโตเยฟสกี แต่ศรีบูรพาได้วิพากษ์วิจารณ์สังคมไทยในยุคนั้นไว้หลายประการ เช่น ช่องว่างทางชนชั้น ช่องว่างทางเศรษฐกิจ ประเพณีที่ล้าหลัง รวมทั้งการตัดสินใจของผู้หญิงซึ่งเป็นนางเอกของเรื่องอย่างเด็ดเดี่ยว

นวนิยายเรื่องสงครามชีวิตนี้ให้มุมมองของชีวิตและแง่คิดหลายประเด็น เช่น อานุภาพของเงินตรายังคงเป็นปัจจัยสำคัญในการที่มีชีวิตอยู่รอดปลอดภัย ฐานะทางเศรษฐกิจ และการยอมรับจากสังคมหรือแม้กระทั่งความรัก ประสบการณ์ชีวิตของตัวละครทุกตัว ไม่ว่าจะเป็นตัวละครชื่อ เฟลินหญิงคนรักของระพีพรสะท้อนถึงอำนาจของเงินตราที่สามารถจะแสวงหาสิ่งได้

สงครามชีวิตเป็นนวนิยายที่สร้างปรากฏการณ์ใหม่ของสังคมไทยที่กล่าววิจารณ์ความเสมอภาคของความเป็นมนุษย์ วิจารณ์ประเพณีที่ล้าสมัย นับเป็นก้าวสำคัญของวรรณกรรมไทยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เสนอภาพความเห็นอกเห็นใจผู้ยากไร้กับความอยู่ดีธรรมในสังคม นับเป็นต้นแบบของนวนิยายการเมืองเรื่องแรกของเมืองไทย

เนื้อเรื่องของสงครามชีวิตโดย ศรีบูรพา เล่าถึงชีวิตของระพีพรและเฟลินสองหนุ่มสาวผู้มีฐานะยากจน ซึ่งเดิมฝ่ายหญิงคือ เฟลิน เคยมีฐานะดีมาก่อนแต่ภายหลังยากจนลง ทั้งสองคนเขียนจดหมายโต้ตอบกัน เฟลินเล่าถึงความล้มเหลวทางฐานะครอบครัวของเฟลิน ทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของเฟลินเปลี่ยนจาก "เจ้าหญิงแสนสวย" มาเป็น "นางซิน" ความยากจนทำให้ญาติพี่น้องที่เธอหวังพึ่งพิงหายหน้าไป ชายหนุ่มผู้เป็นคู่หมั้นของเธอก็ตีจากไป สำหรับชายหนุ่มที่ชื่อระพีพรเองแล้ว เฟลินเห็นเขาเป็นแค่เพื่อนยามยากในยามที่เธอไม่มีใคร เฟลินรักระพีพรด้วยหัวใจ แต่การจะเลือกใครเป็นคู่ครองเป็นเรื่องของเหตุผล ดังคำสาบานของเธอว่า "ดิฉันจะไม่ข้องเกี่ยวกับชายคนใดในเรื่องของความรักและการแต่งงาน ดิฉันจะเลือกรักและแต่งงานตามความพอใจ" ความพอใจก็คือการกลับมามีฐานะที่อุดมสมบูรณ์อีกครั้ง ซึ่งเธอมีโอกาסק่แค่กับคู่หมั้นที่ทิ้งเธอไป เพราะนายวินัย บุณเกียรติ ผู้จัดการภาพยนตร์ที่มาขอเธอแต่งงานนั้น มีทั้งรูปสมบัติ คุณสมบัติ และทรัพย์สินเหนือคู่หมั้นของเฟลิน ทำให้ความรู้สึกเจ็บช้ำที่ถูกกระทำเสมือนหญิงไร้ค่าได้ถูกเยียวยา เพราะหากเธอแต่งงานกับระพีพรคงไม่ได้แก้ไขปัญหานี้ได้เพราะว่าระพีพรมีสถานภาพด้อยกว่าคู่หมั้นของเธอในทุกประการ ผู้หญิง

⁴⁸ “Poor People” ฉบับแปลภาษาไทยโดย สิทธิชัย แสงกระจ่าง ใช้ชื่อว่า “รักของผู้ยากไร้” พิมพ์ครั้งแรกโดยสำนักพิมพ์ดวงกมล พ.ศ. 2520.

ที่ถูกผู้ชายทั้งส่วนมากคิดเช่นนี้ ว่าผู้ชายคนใหม่จะต้องดีกว่าคนเก่า เพลินตัดสินใจแต่งงานกับชายอื่นเพราะเลือกความอยู่รอดและความสุข ทั้งให้ระพิณทร์ต้องพ่ายแพ้ชีวิตอย่างสิ้นเชิง จบเรื่องลงด้วยความเศร้า

“ละครแห่งชีวิต” ของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์⁴⁹ เสนอปรัชญาชีวิตและความคิดว่า ความรักเป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตสมรส แต่ฐานะทางเศรษฐกิจและความเหมาะสมด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องค้ำจุนชีวิตแต่งงานให้ราบรื่น และมีแนวคิดคัดค้านค่านิยมเกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคนทำให้เกิดปัญหาในชีวิตครอบครัว ชีวิตของวิสูตรตัวละครเอกของเรื่องต้องขมขื่นในวัยเด็กเพราะบามีภรรยาหลายคนจนทำให้ดูแลไม่ทั่วถึง ความลำเอียงทำให้เด็กมีปมด้อย

หม่อมเจ้าอากาศดำเกิงทรงเป็นนักประพันธ์รุ่นแรกๆที่ถือกำเนิดในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น ดอกไม้สด แม่อนงค์ ยาขอบ และ ศรีบุรพา นักประพันธ์รุ่นดังกล่าวนี้เติบโตในช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมาก คนเหล่านี้ได้รับการศึกษาและเรียนรู้วัฒนธรรมตะวันตก อันเป็นที่นิยมของเจ้านาย ข้าราชการสำนักและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ จึงเติบโตเป็นคนรุ่นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 7 ⁵⁰

งานเขียนของของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง เรื่อง“ละครแห่งชีวิต” เป็นงานสร้างสรรค์เชิงอัตถนิยมกึ่งอัตชีวประวัติของตัวเอกของเรื่อง คือ นายวิสูตร ศุภลักษณ์ ณ อยุธยา อดีตนักเรียนนอกด้านกฎหมายจากประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ผู้ไม่ประสบความสำเร็จทางการศึกษา ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่า วิสูตร เป็นเหมือนเงาสะท้อนของผู้ชีวิตผู้แต่ง คือหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง แต่สมมุติให้วิสูตรเป็นบุตรของพระยาวิเศษศุภลักษณ์ ขุนนางผู้ใหญ่แห่งกระทรวงยุติธรรม ซึ่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง ดังเช่น ในคำนำของงานเขียนเรื่อง ผีเสื้อหรือผีเสื้อขาวของผู้เขียน เมื่อปีพ.ศ. 2473 กล่าวว่า

⁴⁹ พระราชโอรสองค์ที่ 6 ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 5 พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กับหม่อมอ่อน ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2448 ทรงได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากโรงเรียนอัสสัมชัญแล้วมาศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ขณะนั้นทางโรงเรียนได้ตำรอกหนังสือ แดงลงการณ์การศึกษาเทพศิรินทร์ ท่านแปลเรื่อง เอนิมาซิงครีวต์ ลงในหนังสือดังกล่าวในปีพ.ศ. 2466 และมีเรื่องสั้นอีกหลายเรื่องลงในหนังสือ ศัพท์ไทย ซึ่งส่วนมากเป็นเรื่องแปลของต่างประเทศ จนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายแต่ยังไม่ทันจบมัธยมศึกษาปีที่ 8 ได้ลาออกไปศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศอังกฤษ แต่ด้วยปัญหาด้านสุขภาพจึงต้องเสด็จกลับเมืองไทยในปี พ.ศ. 2471 ทรงนิพนธ์ นวนิยาย 4 เรื่อง ได้แก่ “ละครแห่งชีวิต” ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2472 “ผีเสื้อหรือผีเสื้อขาว” พ.ศ. 2473 และ “วิมานหลาย” และครอบครัววาล พ.ศ. 2474 ตรงกับช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อมาได้สิ้นชีพิตักษัย เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2475 ที่ประเทศฮ่องกง

⁵⁰ วรณีย์ พุทธเจริญทอง ศตวรรษชาตกาล นักเขียนสร้างสรรค์ของไทย (วรรณวิทัศน์ ปีที่ 5 พฤศจิกายน 2548) หน้า 68-88.

“...นวนิยายนั้นเป็นเรื่องเร้าอารมณ์ที่แต่งขึ้นด้วยความคิดฝันเท่านั้น หากแต่ข้าพเจ้าได้ทำให้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด อันเป็นสิ่งที่นักอ่านเมืองไทยโดยมากไม่เคยพบเห็น...”⁵¹

4.2 กรณีศึกษาสถานภาพสตรีสมัยรัชกาลที่ 7 ในนวนิยายเรื่อง “ละครแห่งชีวิต”

หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์นำเสนอแนวคิดจากประสบการณ์ในครอบครัวของท่านเองในเรื่องสถานภาพของภรรยาในสังคมไทยมีสองลักษณะ คือ ลักษณะแรก สตรีที่ต้องจำทนระทมทุกข์ที่สามีไปมีภรรยาน้อยหลายคน ด้วยความเจ็บช้ำเพราะไม่มีทางออกที่จะหนีไป ลักษณะที่สอง สตรีที่ไม่ยอมทนต่อความเจ็บช้ำเมื่อมีทางออกก็จะหนีไปอยู่ที่อื่น ดังตัวละครที่เป็นแม่ของตัวละครชื่อ วิสูตร ศุภลักษณ์ ณ อยุธยาในวรรณกรรมเรื่อง “ละครแห่งชีวิต” เนื้อหาแสดงให้เห็นความเห็นอกเห็นใจสตรีเพราะท่านเห็นตัวอย่างจากหม่อมแม่ของท่านเอง

สถานภาพและบุคลิกภาพของหญิงพี่เลี้ยงสูงวัย

หม่อมเจ้าอากาศดำเกิงฯ ทรงบรรยายให้เห็นบุคลิกของพี่เลี้ยงของ วิสูตร ไว้ว่า ยายพร้อมเป็นพี่เลี้ยงในวัยเด็ก แม้ว่าวิสูตรจะมีความผูกพันกับผู้หญิงหลายวัย แต่นางพร้อม “เป็นคนๆเดียวในโลก” ที่รู้จักเขาเป็นอย่างดี แม้แต่นางจะสามารถเล็งเห็นทั้งความทุกข์และความสุขที่จะเกิดขึ้นต่อตัววิสูตร แต่นางก็ไม่สามารถจะทำนายอย่างถูกต้องว่า วิสูตรจะมีโอกาสได้เดินทางไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ⁵²

หญิงพี่เลี้ยงอาจจะมีหลายแบบแต่จากบทประพันธ์เรื่องนี้ ถือได้ว่า แม้ยายพร้อมจะมีคุณลักษณะของคนโบราณอย่างพี่เลี้ยงทั้งหลายในบ้านขุนนาง หน้าตาน่าเกลียด แต่วิสูตรเล่าว่า “นางมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีจนสามารถที่จะเสียสละชีวิตเพื่อปกป้องผู้เป็นนายได้ไม่ว่าเวลาใด” นิสัยของยายพร้อมคือ ชอบกินหมากนานจนปากแดงเปลี่ยนเป็นสีดำแล้วก็ไหม้เกรียมคล้ายถูกไฟเผา นานๆก็สูบบุหรี่แถมกินข้าวจุกมากด้วย⁵³

ในยามทุกข์จากความน้อยใจที่ไม่ได้รับความเมตตาจากบิดา วิสูตรบรรยายว่า “ยายพร้อมได้หอบร่างอันทรุสมาหาข้าพเจ้า มือขวาก็กระโถนใบใหญ่”⁵⁴ แต่ยายพร้อมเป็นเพียงเพื่อนคนเดียวจะคอยปลอบใจให้คลายทุกข์ด้วยการบอกทั้งน้ำตาว่า จะพาวิสูตรนั่งรถเจ๊กไปเล่น “แทงตกเบ็ด” ที่สำเพ็ง ทำให้วิสูตรถึงกับน้ำตาไหลพรากโผล่เข้าไปกอดแก้มด้วยความรักอันสูงสุด ยายพร้อมมีนิสัยชอบเล่นการพนันเช่นเดียวกับคน (รับ)ใช้ทั้งหลายในสมัยนั้นและสมัยนี้ นอกจากการเล่น “แทงตกเบ็ด” ที่สำเพ็งแล้วยังชักนำให้วิสูตรรู้จักการเล่นพนันลูกเต๋า และไพ่ป๊อก จนติดเป็นนิสัยเนื่องด้วยวิสูตรเป็นผู้มีดวงทางการพนัน วิสูตรจึงถือว่ายายพร้อมเป็นเพื่อน

⁵¹ วรณี พุทธเจริญทอง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

⁵² อากาศดำเกิง รพีพัฒน์, หม่อมเจ้า, ละครแห่งชีวิต, ชีวิต ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2541 หน้า 4.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

ตาย⁵⁵ วิสูตรใช้ชีวิตในวัยเด็กส่วนใหญ่อยู่กับยายพร้อม เนื่องจากเขาเกิดในครอบครัวของขุนนางผู้ใหญ่ กระทบมหาดไทยที่มีภรรยาและมีบุตรธิดาจำนวนมาก แต่วิสูตรกลับไม่ได้รับความอบอุ่นจากบิดามารดา อย่างเต็มที่ทำให้เป็นเด็กที่มีความเจ้าคิดเจ้าแค้น แม้ในโอกาสที่บิดาเดินทางไปราชการต่างจังหวัด อาทิ จันทบุรี ลพบุรี เพชรบุรี ราชบุรี ประจวบคีรีขันธ์ และภูเก็ตที่หลายสัปดาห์พร้อมด้วยวงศาคณาญาติทั้งหมด แต่ วิสูตรกลับถูกทอดทิ้งให้อยู่กับยายพร้อมเท่านั้น วิสูตรเคยถกเถียงว่า เป็นเพราะบาปกรรมอะไรที่ทำให้ เขาได้รับการเลี้ยงดูอย่างไม่เป็นธรรม

ความงาม ความรัก และจริยวัตรของสตรี

บรรยายความงามของวัยสาวของมารดาของเขาว่า เมื่อยังเป็นสาวท่านเป็นสตรีสวยที่สุดในเมืองไทย ผิวขาว ใบหน้ารูปไข่ ดวงตาดำคม วาจาอ่อนหวาน จึงเป็นที่นิยมต้องตาบุรุษตระกูลสูงทั้งปวง มีผู้มาสู่ขออยู่เนืองนิตย์ ใบหน้างามอย่างรูปไข่สันนิษฐานว่าคงจะเป็นตัวแทนของทัศนคติเกี่ยวกับความงามของสตรีไทยสมัยรัชกาลที่ 7 เช่นเดียวกันกับตัวละครชื่อ ลำจวน เพื่อนรักในวัยรุ่นของวิสูตรเป็นน้องสาวของประดิษฐ์ บุญญารัตน์ เพื่อนร่วมโรงเรียนอัสสัมชัญ ทั้งสองคนเป็นลูกพระยาบรรลือเดชอำนวย วิสูตรเล่าถึงบุคลิกและความงามบนโครงหน้ารูปไข่ของลำจวนเมื่อแรกพบว่า

“ข้าพเจ้าจ้องดูแม่ลำจวน ด้วยความนิยมอันอุบัติขึ้นโดยปัจจุบันทันด่วน น้ำเสียงอันเย็นหู พร้อมด้วยกิริยาอันสงบเสถียรของหล่อนนั้นน่าชมยิ่ง ลำจวนเป็นสตรีไทยที่สวยงามที่สุดคนหนึ่งที่ข้าพเจ้ารู้จักมา หล่อนมีผิวพรรณ วรรณะขาวนวล ดวงพักตร์งามเป็นรูปไข่ นัยน์ตาใหญ่ขม่อมคม ผมเกล้าเป็นมวยพองาม”⁵⁶

สถานภาพเพื่อนตายจากความรักของหญิงชราผู้เป็นที่เลียด

ยายพร้อมเป็นทั้งเพื่อนและพี่เลี้ยงที่มีทั้งความรักและความห่วงใยอันบริสุทธิ์ต่อวิสูตรผู้เป็นมุลนาย (นาย มุลนาย เจ้านาย นายจ้าง)⁵⁷

ลักษณะพิเศษของนาง คือ นอกจากจะมีสติปัญญาอันเฉลียวฉลาดที่จะปลอบประโลมใจให้วิสูตรคลายเหงาคลายทุกข์แล้ว นางยังรู้จักใช้ความสามารถพิเศษของมุลนายในการแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านการพนันส่วนตัวอย่างค่อนข้างปรีดีเปรมอีกด้วย

⁵⁵ ละครแห่งชีวิต, หน้า 5.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

สถานภาพฉันท์เพื่อนระหว่างชายหญิง

เพื่อนรักที่เป็นสตรีของวิสตรมีอย่างน้อย 3 คน ได้แก่ เพื่อนเล่นเพื่อนรักในวัยเด็ก คือ เด็กหญิงบุญเฮียง เพื่อนรักวัยรุ่น คือ ลำจวน และเพื่อนรักที่เป็นหญิงคนรักต่างชาติ คือ มาเรีย เกรย์ สตรีชาวอังกฤษ

ในทัศนะของคนร่วมสมัยวิสตรระบุว่า ความงามเปรียบเสมือนใบเบิกทางให้หญิงสาวมีชีวิตไม่อัปจน⁵⁸ โดยเฉพาะน้องสาวของเธอ ซึ่งแม้จะไม่มีส่วนในกองมรดกของบิดาส่วนมรดกตกตานั้นกลับมีชะตากรรมน่าสงสาร เพราะเข้าสู่วัยชราแล้วคือสถานภาพเพื่อนร่วมชีวิตอันเกิดจากรักฉันท์สามีภรรยาวิสตรเล่าว่ามารดาของตนได้ตัดสินใจเลือกบิดาเป็นเพื่อนร่วมชีวิต จากนั้นท่านก็ทำหน้าที่ภรรยาอย่างดีที่สุด เป็นทั้งภรรยา เพื่อนยามที่บิดาเจ็บป่วย ที่ใส่ใจในการดูแลและรักษาพยาบาลด้วยคำพูดที่อ่อนหวาน กระนั้นเขาก็ไม่รู้สึกละอายใจ (ไม่คิด) ว่า บิดามารดา (พระวิเศษศุภลักษณ์และคุณหญิงยุพิน) จะมีความรักต่อกันอย่างวิเศษเหนือผู้อื่นใด⁵⁹ ยายของวิสตรจัดเป็นหญิงชราสูงศักดิ์ นางเลี้ยงหลาน เข้าวัดเข้าวาอีตมั่นในศาสนาหลายสิบปี ปราศจากกิเลส อยู่ในศีลในธรรม นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า “ไม่เห็นด้วยกับการมีภรรยาหลายคนของบุรุษ” ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะของ “บาร์บารีเยน”⁶⁰

สถานภาพหลังจากการหย่าร้างและธรรมเนียมการปลดชราการมอบความเข้าใจแก่ภรรยาวัยกลางคนอย่างโหดร้าย

เมื่อมารดาของตัวละครชื่อวิสตรย่างเข้าสู่วัยกลางคนก็มีเหตุให้ต้อง “ปลดชรา”⁶¹ ความหมายของการปลดชราคือการที่สามีแต่งภรรยาคนใหม่เข้าเรือน อันนำมาซึ่งการหย่าร้างในที่สุดวิสตรเล่าว่า “เรื่องคุณแม่จะต้องจากบ้านที่ท่านอยู่มาแล้วตั้ง 20 ปี ไปอยู่บ้านฝั่งธนฯ ก็เป็นเรื่องธรรมดาเหมือนเรื่องราวทั้งหลายในครอบครัวขุนนางใหญ่ๆ โตๆ ในเมืองไทยเมื่อภรรยาเป็นฝ่ายที่ชราหมดกำลังที่จะสนองคุณได้เช่นเคย ก็เป็นอันว่าต้องถูกปลดชราในคราวเดียวกับภรรยา แต่ยังมีกำลังวังชาและโภคะทรัพย์ก็คงแสวงหาสิ่งที่ดีเองไม่มีสิทธิ์ที่จะได้ แต่ก็คงจะได้สมหวัง โดยการชอกช้ำระกำใจของภรรยาเก่าผู้เคยร่วมทุกข์สุขมาด้วยหลายสิบปีถ้าภรรยาคนไหนทนได้เพราะความจำเป็น ก็เลยนั่งทนดูความเป็นอยู่ของสามี ส่วนภายในทรวงของหล่อนเล่า ก็คงมีเลือดหยดอยู่มีขาดสาย อนิจจา! นี่คือภรรยาของคนไทย แม่ยอดหญิง! ...ผลกระทบที่ตามมา ก็คือการสูญเสียโอกาสทางด้านสินสมรสของมารดาตน สะท้อนถึงการที่สังคม ประเพณีและกฎหมายยอมให้สตรีในสมัยนี้ถูกกดขี่และเอาเปรียบอย่างไร้ความปราณีอย่างไม่เป็นธรรม วิสตรเล่าว่า

⁵⁸ ละครแห่งชีวิต, หน้า 29.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

"ถ้าภรรยาคนไหนทนไม่ไหวและพอมองเห็นทางที่จะหลีกเลี่ยงก็ตัดช่องน้อยไปแต่พอตัว ทั้งทรัพย์สมบัติที่ตนได้ช่วยสร้างสมมาแล้ว เป็นเวลาดั้งหลายสิบปีให้อยู่ในอารักขาของบุรุษผู้มีใจโลเลเบื่อเก่าหาใหม่ ส่วนทรัพย์สินนั้นก็ตกไปอยู่กับเด็กหญิงอะไรที่หน้าตาสวยๆ ทั้งให้ภรรยาเก่าและบุตรธิดาของตนก้มหน้ากินเกลือไปตามยถากรรม..."⁶²

สมดังที่วิสูตรกล่าวไว้เบื้องต้น เมื่อพระยาวิเศษศุภลักษณ์ถึงอนิจกรรม ปรากฏว่ามารดา วิสูตรและน้องสาวไม่มีส่วนในกองมรดกของบิดาเลย

4.3 กรณีศึกษาสถานภาพสตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 จากนิยายเรื่อง“ศัตรูของเจ้าหล่อน”

“ศัตรูของเจ้าหล่อน” “บทประพันธ์ของ หม่อมหลวงบุปผา นิมมานเหมินท์ ใช้นามแฝงว่าดอกไม้สด ภาษาในการประพันธ์ใช้ไ้ดั่งดงาม และใช้ฉากยุคสมัยของรัชกาลที่ 7 ซึ่งเขียนเมื่อพ.ศ. 2472 และเคยตีพิมพ์เป็นตอนๆ ลงในหนังสือพิมพ์ไทยเชชมรายเดือนในปีพ.ศ. 2472 จนกระทั่งพ.ศ. 2487 กองอาสาภาษาชาติจึงได้พิมพ์รวมเล่ม จำหน่ายในงานสโมสรสันนิบาต ณ อุทยานสราญรมย์ กรุงเทพฯ เสนอความคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งของคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ กล่าวคือ คนรุ่นใหม่เห็นว่า ประเพณีคลุมถุงชนเป็นเรื่องพ้นสมัยไร้เหตุผล แต่ในตอนจบเรื่องยุติปัญหาว่าในที่สุด คู่ที่ผู้ใหญ่เลือกให้เป็นคู่ที่เหมาะสมที่สุด ⁶³

เรื่องนี้เป็นเรื่องราวของ มยุรี นางเอกของเรื่อง และประสงค์ วิบูลย์ศักดิ์ ผู้เป็นคู่หมั้นคู่หมายกันแต่วัยเด็ก เมื่อประสงค์เติบโตขึ้นก็หลงรักมยุรี แต่มยุรีกลับเห็นว่า การหมั้นหมายเปรียบเสมือนเครื่องผูกมัดหล่อน อีกทั้งเวลาผ่านไปทั้งสองคนไม่ได้ติดต่อกันทำให้มยุรีปฏิเสธการแต่งงานกับประสงค์ ทำให้นายประสงค์ปลอมตัวเป็นนายประสมมาเป็นลูกจ้างเพื่อจะได้เข้าใกล้ชิดกับมยุรี ภายหลังจบลงด้วยความสุขสมหวัง นวนิยายเรื่องนี้จะคล้ายคลึงกับเรื่อง “ปราบพยศ” ของศรีบูรพา ซึ่งเป็นนวนิยายยุคเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีผลงานชิ้นเอกคือ เรื่องผู้ดีของดอกไม้สดเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นในทศวรรษที่ 2470 หลังยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆในสังคมสยามทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมทั้งภายในภายนอก เช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 วิฤตเศรษฐกิจตกต่ำ การขยายตัวทางการศึกษา นำมาซึ่งการปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาดังกล่าวมีผลต่อความคิด ค่านิยมและโลกทัศน์ของคนในยุคสมัย งานวรรณกรรมก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยเช่นกัน ทั้งแนวคิดโครงสร้างของเรื่อง เทคนิคการเขียนและกลวิธีที่ใช้ในการเขียน

⁶² ละครแห่งชีวิต, หน้า 27-28.

⁶³ ดอกไม้สด (นามแฝง) ศัตรูของเจ้าหล่อน (2516) หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร :สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

งานวรรณกรรมที่มีความเป็นสำนึก เป็นเหตุเป็นผล และมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น⁶⁴ เป็นวรรณกรรมของสตรีเสมือนตัวแทนของกลุ่มสตรีชนชั้นนำในสังคมไทยและบุกเบิกนวนิยายชีวิตครอบครัวกลุ่มชนชั้นสูงที่ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ งานนวนิยายหรือวรรณกรรมช่วงนี้จึงสะท้อนโลกทัศน์และแนวคิดของผู้เขียนต่อเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

ในขณะที่สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างโลกยุคเก่าและโลกยุคใหม่ ระหว่างการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และประชาธิปไตย การรับการศึกษาและวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในระบบคิดแบบประเพณีนิยม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปสู่ระบบทุนนิยม ซึ่งภาพการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนี้ได้ปรากฏในงานเขียนของดอกไม้สดอย่างชัดเจน ในความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้รวมถึงเรื่องบทบาทและสถานภาพของสตรีไทยด้วย สรุปตัวอย่างของนวนิยายของนักประพันธ์ทั้งสามคนคือ ชายสองคนและหญิงในช่วงรัชกาลที่ 7 เป็นยุคบุกเบิกของนวนิยายไทยให้มีลักษณะเป็นของไทยเอง และหยิบยกปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยมาเสนอเป็นแก่นแกนและแนวคิดของเรื่อง ให้ภาพสังคม วัฒนธรรม บ้านเมือง การสมาคมและ งานราตรีสโมสรของผู้คนในสมัยนั้นได้อย่างสมจริง

คนสมัยก่อนถือว่าสตรีที่สมรสแล้วเป็นสิทธิขาดเป็นสมบัติของสามี ภรรยาจะต้องรักและเชื่อฟังสามี ดังคำพังเพยที่ว่า ชายหรือสามีเป็นช้างเท้าหน้า และหญิงหรือภรรยาเป็นชายเท้าหลัง แสดงให้เห็นถึงสถานะที่แตกต่างกันระหว่างสามีและภรรยาอย่างเด่นชัด ในวรรณกรรม เรื่องสี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวถึงสถานะของหญิงที่ด้อยกว่าชายไว้ว่า

“...พลอยเคยได้รับการอบรมมาตั้งแต่เล็กว่า ผู้ชายนั้นมีอำนาจสิทธิขาดเหนือตน เมื่อเป็นเด็กก็อยู่ในอำนาจพ่อ มีเรือนก็อยู่ในอำนาจผัว ชีวิตนี้ชั่วตึกที่สุดแต่ผู้ชายจะบันดาลให้เป็นไป ผู้หญิงนั้นดูเหมือนจะเกิดมาเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ชาย ไม่มีวันจะมีอำนาจบังคับบัญชาใครได้ นอกจากบังคับบัญชาตัวเอง อย่างที่ในวังนี้ นอกจากตำแหน่งท้าวนางเจ้าแม่ในวัง ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีผู้หญิงไปรับราชการเมืองที่ไหน ความรู้สึกแต่เดิมจึงมีอยู่ว่า โลกนี้เป็นโลกของผู้ชาย ผู้หญิงเป็นคนอาศัย และในฐานะคนอาศัยจึงต้องนบนาบเชื่อฟังเจ้าของบ้านตลอดไป...”⁶⁵

หน้าที่พื้นฐานสำคัญของสตรีไทย คือ การเป็นภรรยาและเป็นมารดา สำหรับสตรีไทยแล้วการศึกษาดูแบบจากผู้ปกครองตั้งแต่ถือกำเนิดมาก็เพื่อให้ทำหน้าที่ทางครอบครัว แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงบ้างระหว่างสมัยก่อนกับสมัยปัจจุบัน วิธีการเลือกคู่ครองของคนในแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน บางสังคมฝ่ายชายเลือกฝ่ายหญิง บางสังคมฝ่ายหญิงเลือกฝ่ายชาย ตามประเพณีไทยเรานั้นฝ่ายชายเป็นฝ่ายเลือก แต่ในทางปฏิบัติ

⁶⁴ ตรีศิลป์ บุญขจร. *นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500*. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.

⁶⁵ คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สี่แผ่นดิน หน้า 250.

โดยทั่วไปแล้ว ฝ่ายไหนจะเป็นฝ่ายเลือกได้ทั้งสองฝ่าย สตรีไทยที่มีฐานะดีในสมัยก่อนมักจะไม่ได้เลือกคู่ครองเอง บิดามารดาหรือผู้ใหญ่เป็นผู้เลือกให้ สตรีไทยโบราณได้รับการอบรมให้อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ผู้หญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานไม่มีโอกาสไปไหนตามลำพัง และไม่สามารถสมาคมกับชายหนุ่มที่ไม่ใช่พี่น้องได้อย่างอิสระเสรีเหมือนสตรีสาวในสมัยนี้ โอกาสที่จะรู้จักกับชายจนถึงขั้นสนิทสนมก่อนแต่งงานจึงแทบจะไม่มีเลย ดังนั้นโอกาสที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งที่เดียวที่เจ้าสาวไม่เคยเห็นหน้าเจ้าบ่าวมาก่อนเลย จนกระทั่งถึงวันแต่งงาน

การเลือกคู่สมรสของสตรีไทยในปัจจุบันจึงมีอิสระเสรีมากกว่าเดิมมาก เพราะสตรีได้รับการศึกษาเท่าเทียมผู้ชายและออกทำงานนอกบ้าน ทำให้มีโอกาสคบหาทำความรู้จักกับเพื่อนต่างเพศมากขึ้น ดังนั้นเวลาเลือกคู่ครองมักจะเลือกกันเอง พ่อแม่เพียงคอยดูให้คำแนะนำอยู่ห่างๆ เท่านั้น

ชีวิตสมรสและหน้าที่ทางครอบครัวของสตรีไทย

คนสมัยก่อนถือว่าสตรีที่สมรสแล้วเป็นสิทธิขาดเป็นสมบัติของสามี ภรรยาจะต้องรักและเชื่อฟังสามี ดังคำพังเพยที่ว่า ชายหรือสามีเป็นช้างเท้าหน้า และหญิงหรือภรรยาเป็นชายเท้าหลัง แสดงให้เห็นถึงสถานะที่แตกต่างกันระหว่างสามีและภรรยาอย่างเด่นชัด ในวรรณกรรม เรื่องสี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวถึงสถานะของหญิงที่ด้อยกว่าชายไว้ว่า

“...พลอยเคยได้รับการอบรมมาตั้งแต่เล็กว่า ผู้ชายนั้นมีอำนาจสิทธิ์ขาดเหนือตน เมื่อเป็นเด็กก็อยู่ในอำนาจพ่อ มีเรือนก็อยู่ในอำนาจผัว ชีวิตนี้ชั่วดีก็สุดแต่ผู้ชายจะบันดาลให้เป็นไป ผู้หญิงนั้นดูเหมือนจะเกิดมาเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ชาย ไม่มีวันจะมีอำนาจบังคับบัญชาใครได้ นอกจากบังคับบัญชาตัวเอง อย่างที่ในวังนี้ นอกจากตำแหน่งท้าวนางเจ้าแม่ในวัง ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีผู้หญิงไปบริหารการเมืองที่ไหน ความรู้สึกแต่เดิมจึงมีอยู่ว่า โลกนี้เป็นโลกของผู้ชาย ผู้หญิงเป็นคนอาศัย และในฐานะคนอาศัยจึงต้องนบนาบเชื่อฟังเจ้าของบ้านตลอดไป...”⁶⁶

หน้าที่พื้นฐานสำคัญของสตรีไทย คือ การเป็นภรรยาและเป็นมารดา สำหรับสตรีไทยแล้วการศึกษาอบรมจากผู้ปกครองตั้งแต่ถือกำเนิดมาก็เพื่อให้ทำหน้าที่ทางครอบครัว แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงบ้างระหว่างสมัยก่อนกับสมัยปัจจุบัน วิธีการเลือกคู่ครองของคนในแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน บางสังคมฝ่ายชายเลือกฝ่ายหญิง บางสังคมฝ่ายหญิงเลือกฝ่ายชาย ตามประเพณีไทยเรานั้นฝ่ายชายเป็นฝ่ายเลือก แต่ในทางปฏิบัติโดยทั่วไปแล้ว ฝ่ายไหนจะเป็นฝ่ายเลือกได้ทั้งสองฝ่าย สตรีไทยที่มีฐานะดีในสมัยก่อนมักจะไม่ได้เลือกคู่ครองเอง บิดามารดาหรือผู้ใหญ่เป็นผู้เลือกให้ สตรีไทยโบราณได้รับการอบรมให้อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ผู้หญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานไม่มีโอกาสไปไหนตามลำพัง และไม่สามารถสมาคมกับชายหนุ่มที่ไม่ใช่พี่น้องได้อย่างอิสระเสรี

⁶⁶ คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สี่แผ่นดิน หน้า 250.

เหมือนสตรีสาวในสมัยนี้ โอกาสที่จะรู้จักกับชายจนถึงขั้นสนิทสนมก่อนแต่งงานจึงแทบจะไม่มีเลย ดังนั้นโอกาสที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งที่เดียวที่เจ้าสาวไม่เคยเห็นหน้าเจ้าบ่าวมาก่อนเลย จนกระทั่งถึงวันแต่งงาน

การเลือกคู่สมรสของสตรีไทยในปัจจุบันจึงมีอิสระเสรีมากกว่าเดิมมาก เพราะสตรีได้รับการศึกษาเท่าเทียมผู้ชายและออกทำงานนอกบ้าน ทำให้มีโอกาสคบหาทำความรู้จักกับเพื่อนต่างเพศมากขึ้น ดังนั้นเวลาเลือกคู่ครองมักจะเลือกกันเอง พ่อแม่เพียงคอยดูให้คำแนะนำอยู่ห่างๆเท่านั้น

นักเขียนผู้หญิงกับวรรณกรรมสะท้อนสถานภาพสตรี

ดอกไม้สด คือ นามปากกาของ หม่อมหลวง บุปผา นิมมานเหมินท์ (ราชสกุลเดิม กุญชร) เป็นธิดาของ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ หลาน กุญชร) และหม่อมมาลัย เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2448 ที่วังบ้านหม้อ ประสบการณ์ในวัยเด็กเติบโตและได้รับการอบรมในพระบรมมหาราชวังตามแบบอย่างของราชินิกุลลูกเจ้านายในสมัยนั้น จนอายุ 13 ปี จึงกลับมาอยู่บ้านและศึกษาต่อที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ จนจบการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 8

สมรสกับนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2506 ณ บ้านพักสถานทูตไทย ณ กรุงเดลี ซึ่งขณะนั้นนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศอินเดีย ดอกไม้สดนับเป็นนักเขียนสตรีคนแรกก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ผู้สร้างสรรค์นวนิยายเกี่ยวกับผู้หญิงและครอบครัว

การสร้างสรรค์นวนิยายของดอกไม้สด

นวนิยายของดอกไม้สดให้ข้อคิดที่น่าสนใจเนื่องจากท่านมีประสบการณ์ของวังบ้านหม้อที่ท่านเติบโตขึ้นเป็นสภาพครอบครัวใหญ่และมีความวุ่นวายระหว่างหม่อมหลายคน และลูกๆ ตลอดจนเชื้อสายของบรรดาพวกหม่อมที่แบ่งกันเป็นก๊กเป็นเหล่าส่งผลต่อแนวคิดในการประพันธ์ ดอกไม้สดเริ่มงานประพันธ์เมื่ออายุ 20 ปี ผลงานชิ้นแรกคือ นวนิยายเรื่อง “ศัตรูของเจ้าหล่อน” ลงตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์ ไทยเชม ฉบับวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2472 แม้ว่าผลงานเรื่องแรกเป็นงานเขียนแนวโรมานซ์กึ่งพาฝันกึ่งสมจริง แต่จากการศึกษาผลงานส่วนใหญ่จึงสะท้อนให้เห็นเรื่องราวของความรัก การหาคู่ครองของคนหนุ่มสาว โดยมีตัวละครฝ่ายหญิงเป็นตัวดำเนินเรื่อง และใช้ฉากยุคสมัยของรัชกาลที่ 7 จนกระทั่งพ.ศ. 2487 กองอาสาภาคจึงได้พิมพ์รวมเล่ม จำหน่ายในงานสโมสรสันนิบาต ณ อุทยานสราญรมย์ กรุงเทพฯ เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับความขัดแย้งของคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ กล่าวคือ คนรุ่นใหม่เห็นว่า ประเพณีคลุมถุงชนเป็นเรื่องพื้นสมัยไร้เหตุผล แต่ในตอนจบเรื่องยุติปัญหาว่าในที่สุด คู่ที่ผู้ใหญ่เลือกให้เป็นคู่ที่เหมาะสมที่สุด⁶⁷

⁶⁷ ดอกไม้สด (นามแฝง) ศัตรูของเจ้าหล่อน (2516) หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

เรื่องนี้เป็นเรื่องราวของ มยุรี นางเอกของเรื่อง และประสงค์ วิบูลย์ศักดิ์ ผู้เป็นคู่หมั้นคู่หมายกันแต่วัยเด็ก เมื่อประสงค์เติบโตขึ้นก็หลงรักมยุรี แต่มยุรีกลับเห็นว่า การหมั้นหมายเปรียบเสมือนเครื่องผูกมัดหล่อนอีกทั้งเวลาผ่านไปทั้งสองคนไม่ได้ติดต่อกันทำให้มยุรีปฏิเสธการแต่งงานกับประสงค์ ทำให้นายประสงค์ปลอมตัวเป็นนายประสมมาเป็นลูกจ้างเพื่อจะได้เข้าใกล้ชิดกับมยุรี ภายหลังจบลงด้วยความสุขสมหวัง นวนิยายเรื่องนี้จะคล้ายคลึงกับเรื่อง “ปราบพยศ” ของศรีบูรพา ซึ่งเป็นนวนิยายยุคเดียวกัน

“ความผิดครั้งแรก” ลงตีพิมพ์ในนิตยสารนารีนารถ สถานภาพสตรีเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนบ้าง จากการได้รับอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 7 เช่นลักษณะของสตรีที่มีการศึกษาดี การใช้ชีวิตค่อนข้างอิสระในการเลือกคู่ครอง การออกสมาคม งานเลี้ยง และสถานบันเทิง การแต่งกายตามสมัยนิยมที่ดัดแปลงมาจากตะวันตก ตลอดจนการนิยมดื่มสุราต่างประเทศและการสูบบุหรี่ ภาพแห่งความเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดของสตรี คือ การแยกทางกับสามี ซึ่งดอกไม้สดสะท้อนออกมาจากเรื่อง “ความผิดครั้งแรก” ซึ่งมีใช้เรื่องปกตินิยายสำหรับชนบทประเพณีไทยที่ยอมรับการมีภรรยาหลายคน และภรรยาไม่อยู่ในฐานะที่จะตัดสินใจในการกระทำที่สามีไม่เห็นชอบด้วย การที่ดอกไม้สด ให้อำพร ภรรยาผู้หนึ่งชื่อ วไลยก์กับสามีนั้น สะท้อนให้เห็นว่า สตรีในสมัยนั้นเริ่มจะเปลี่ยนแปลง คือไม่เป็นผู้ตามอย่างเดียวและสตรีสามารถตัดสินใจกระทำตามความเห็นชอบของตนโดยไม่ติดอยู่ในกรอบของค่านิยมเดิมอีกต่อไป

ความคิดเกี่ยวกับครอบครัวไทยในสังคมชั้นสูงต่อการมีภรรยามาก ดอกไม้สดนั้นเสนอทัศนะผ่านตัวละครหญิง ชื่อ อมรา ในเรื่อง “ความผิดครั้งแรก” ที่ไม่เห็นด้วยที่จะให้ วไลยก์แต่งงานกับบุรุษที่มีภรรยาอยู่แล้ว การเป็นภรรยาเก็บทำให้เกิดปัญหาในครอบครัว เกิดปัญหาการหย่าร้าง เนื่องจากผู้หญิงมีการศึกษามากขึ้นและมีความรู้สึกทัดเทียมกับผู้ชาย

ประเด็นเรื่องของสถานภาพสตรีและฐานะของการเป็นภรรยาในนวนิยายของดอกไม้สด โดยแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ หากเป็นภรรยาที่จัดพิธีสมรสถูกต้องตามประเพณีจะได้รับยกย่องให้เป็นภรรยาหลวง แต่ในทางตรงกันข้ามหากมิได้เข้าพิธีสมรสก็ถูกจัดให้เป็นภรณาน้อย เช่น ในวรรณกรรมเรื่อง “สามชาย” ดอกไม้สดยังกล่าวถึง “การมีภรรยาเกินกว่าหนึ่งคนเป็นเรื่องปกติในสมัยนั้น ไม่มีผู้ใดติเตียน แต่มีข้อแม้ว่าหากชายผู้นั้นเป็นข้าราชการจะต้องเชิดชูภรรยาเพียงคนเดียวเพื่อนำเข้าเฝ้าฝ่ายในได้” ⁶⁸

นวนิยายของดอกไม้สดภายหลังพ.ศ. 2475 เช่นเรื่อง “ชัยชนะของหลวงนฤบาล” เขียนขึ้นในปีพ.ศ. 2478 เป็นเสมือนภาพต่อของนวนิยายเรื่อง “กรรมเก่า” และ “ความผิดครั้งแรก” โดยนำตัวละครชื่อ อำพร และหลวงนฤบาลบันทึก จากเรื่อง “กรรมเก่า” ซึ่งเป็นตัวละครที่ผิดหวังในเรื่องความรักให้มาพบกันในเรื่อง

⁶⁸ ดอกไม้สด, (นามแฝง) 2529, หน้า 15.

ดังกล่าว วรรณกรรมของดอกไม้สดได้รับยกย่องว่างดงามด้วยภาษาเขียนและเนื้อความ⁶⁹ และนวนิยายของดอกไม้สดทุกเรื่องได้ให้ข้อคิดและข้อเท็จจริงในสังคมที่แทรกด้วยจริยธรรมในการดำเนินชีวิตและการยึดมั่นในคุณงามความดี

นอกจากนี้ยังมีผลงานชิ้นเอกอีกเรื่อง คือ นวนิยายเรื่องผู้ดี ของดอกไม้สด สะท้อนถึงบทบาทและสถานภาพสตรีไทย ในบทบาทของผู้หญิงที่ชื่อ วิมลมีความคิดและการตัดสินใจเด็ดเดี่ยว เรื่องราวของผู้ดี ไม่ใช่เรื่องเลิอกคู่ แต่เป็นเรื่องราวของการต่อสู้ของผู้หญิงคนหนึ่งที่มีปัญหาและอุปสรรคท่ามกลางพายุเศรษฐกิจที่โหมกระหน่ำหลังจากการเสียชีวิตของบิดาอย่างปัจจุบันทันด่วน ทำให้วิมลต้องปรับตัวให้รอดพ้นจากภาวการณืบีบคั้นทางเศรษฐกิจ จาก นางสาววิมลที่เป็นลูกสาวพระยาอมรรัตน์ราชสุภิต ผู้เคยใช้ชีวิตอย่างหรูหราโอ่อ่า กลายเป็น วิมลที่ต้องให้คนเช่าบ้านหลังใหญ่ แล้วย้ายมาอาศัยอยู่เรือนแถวในบริเวณบ้าน ขายรถ ขายเสื้อผ้าหารายได้ด้วยการเย็บเสื้อผ้า การกระทำทั้งหมดนี้ของวิมล ทำด้วยจิตใจที่เด็ดเดี่ยว เข้มแข็งอย่างยิ่ง เพราะการตัดสินใจของเธอขัดแย้งกับคนรอบข้างเสมอ ยกตัวอย่างเช่น วิมลตัดสินใจเปลี่ยนแปลงประเพณีทำศพบิดาด้วยการฝังที่วัด หลังการทำบุญที่บ้านเพียงเจ็ดวัน แทนที่จะทำบุญที่บ้านให้ครบ 100 วัน ตามประเพณีเดิมท่ามกลางเสียงคัดค้านจากญาติผู้ใหญ่ ทั้งนี้เพราะวิมลต้องการประหยัดเงินให้มากที่สุด เป็นการยอมรับสถานภาพที่เปลี่ยนแปลงของตนเองอย่างกล้าหาญ ดังเช่นคำพูดของวิมลกับสุดใจว่า

“...เธอรับเองแล้วนะว่า ฉันเดี๋ยวนี้เป็นคนจน เราพูดกันได้เต็มปากละ แล้วช่วยจำไปบอกคนที่เขาคิดเหมือนอย่างเธอด้วยว่า ไอ้ความจนนี้มันมีสองชนิด จนวนอย่างลั่นคิด กับจนวนอย่างผู้ดี ชนิดที่จนวนอย่างลั่นคิดนะ จนทั้งเงินทั้งความคิด คือ จนแล้วไม่คิดที่จะสู้ความจนในทางที่ถูกที่ควร มัวแต่คอยอิงฉาคนอื่นแล้วก็ตีโพยตีพายว่าจน จนวนอย่างผู้ดีนะ จนแต่เงิน เรื่องความคิดไม่จนเป็นอันขาด ถึงยังงี้ๆไม่ยอมมืองอดตีนให้คนเหยียบหัว แล้วก็ไม่ต้องง้อขอพึ่งอะไรของใครด้วย...”⁷⁰

นับเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นในทศวรรษที่ 2470 หลังยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆในสังคมสยามทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมทั้งภายในภายนอก เช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 วิฤตเศรษฐกิจตกต่ำ การขยายตัวทางการศึกษา นำมาซึ่งการปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาดังกล่าวมีผลต่อความคิด ค่านิยมและโลกทัศน์ของคนในยุคสมัย งานวรรณกรรมก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยเช่นกัน ทั้งแนวคิดโครงสร้างของเรื่อง เทคนิคการเขียนและกลวิธีที่ใช้ในการเขียนงานวรรณกรรมที่มีความเป็นแบบวรรณกรรมสำนิยม เป็น

⁶⁹ กรมศิลปากร, **ประวัตินักเขียนไทย เล่ม 1** (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม 2524) กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ พ.ศ. 2524, หน้า 72-74.

⁷⁰ ดอกไม้สด (นามแฝง) **ผู้ดี** (2514) พระนคร: แพร่พิทยา, หน้า 278.

เหตุเป็นผล และมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น⁷¹ เป็นวรรณกรรมของสตรีเสมือนตัวแทนของกลุ่มสตรีชนชั้นนำในสังคมไทยและบุกเบิกนวนิยายชีวิตครอบครัวกลุ่มชนชั้นสูงที่ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ งานนวนิยายหรือวรรณกรรมช่วงนี้จึงสะท้อนโลกทัศน์และแนวคิดของผู้เขียนต่อเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

ในขณะที่สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างโลกยุคเก่าและโลกยุคใหม่ ระหว่างการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และประชาธิปไตย การรับการศึกษาและวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในระบบคิดแบบประเพณีนิยม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปสู่ระบบทุนนิยม ซึ่งภาพการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนี้ได้ปรากฏในงานเขียนของดอกไม้สดอย่างชัดเจน ในความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้รวมถึงเรื่องบทบาทและสถานภาพของสตรีไทยด้วย สรุปตัวอย่างของนวนิยายของนักประพันธ์ทั้งสามคนคือ ชายสองคนคือศรีบุรพา กับหม่อมเจ้าอากาศดำเกิงและหญิงคือ ดอกไม้สด ถือกำเนิดในช่วงรัชกาลที่ 7 ยุคบุกเบิกของนวนิยายไทยให้มีลักษณะเป็นของไทยเอง และหยิบยกปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยมาเสนอเป็นแก่นและแนวคิดของเรื่อง ให้ภาพสังคม วัฒนธรรม บ้านเมือง การสมาคมและ งานราตรีสโมสรของผู้คนในสมัยนั้นได้อย่างสมจริง

ผลงานนวนิยายของดอกไม้สดได้รับการยกย่องว่าดีเด่นทั้งในด้านที่เป็นนวนิยายซึ่งเสนอภาพสังคมวัฒนธรรมของยุคก่อนและหลังพ.ศ. 2475 ได้อย่างชัดเจน รวมทั้งเป็นต้นแบบของนวนิยายแนวชีวิตครอบครัวแนวสังคมนิยม การกำเนิดของผลงานวรรณกรรมของดอกไม้สด จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญยิ่งในแวดวงวรรณกรรมที่เป็นนักเขียนสตรีแล้ว คุณค่าของงานประพันธ์ยังสร้างบุคลิกของตัวละครสตรีให้มีความเสี่ยงในสังคม เสนอภาพสตรียุคใหม่ที่กล้าแสดงออก กล้าตัดสินใจ รวมทั้งกบฏต่อค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม สถานภาพของผู้หญิงในวรรณกรรมของดอกไม้สดจึงเป็นคำประกาศของผู้หญิงยุคใหม่อย่างแท้จริง

4.4 กรณีศึกษาสถานภาพสตรีสมัยรัชกาลที่ 7 จากนวนิยายเรื่อง สงครามชีวิต ของศรีบุรพา

ภายหลังจากที่ศรีบุรพามีชื่อเสียงโด่งดังจากนวนิยายเรื่อง ลูกผู้ชาย เมื่อพ.ศ. 2471 เป็นเวลาเดียวกับที่หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง กำลังเริ่มบทแรกของเรื่องละครแห่งชีวิตอย่างตั้งใจ ช่วงเวลาดังกล่าว กลุ่มหญิงสาวกลุ่มหนึ่งได้สร้างปฏิบัติการใหม่ในวงวรรณกรรมไทย นั่นคือการออกนิตยสารรายสัปดาห์ “สยามยุพดี” ขึ้นเพื่อยกสถานภาพสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษ นับเป็นปีแห่งอรุณรุ่งของวรรณกรรมไทยมีเป้าหมายจะเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสตรีเพศ และคอยป้องกันเกียรติยศสตรีไทย⁷²

⁷¹ ตรีศิลป์ บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.

⁷² อุบลวรรณ ปิติพัฒนะ, อวยพร พานิช. 100 ปีของนิตยสารไทย (พ.ศ. 2431-2531) กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อ้างแล้ว.

การสื่อสารเรื่องคติสตรีนิยม

จากการศึกษาพบว่าในปีพ.ศ. 2472 ศรีบูรพาหรือกุลหลาบสายประดิษฐ์ จัดตั้งคณะสุภาพบุรุษ ออกหนังสือพิมพ์สุภาพบุรุษรายปักษ์ในสมัยรัชกาลที่ 7 วันหนึ่งหลังจาก นายอบ ไชยวสุ ซึ่งเป็นนักเขียนตลกประจำฉบับ ส่งต้นฉบับไม่ทัน นายกุลหลาบจึงให้ นายโชติ แพร่พันธุ์⁷³เขียนแทน โดยตั้งนามปากกาว่า ยาขอบ เลียนแบบนักเขียนเรื่องตลกชาวอังกฤษ ชื่อเจ.ดับบลิว.ยาค็อบ (J.W. Jacob) ทำให้เกิดงานประพันธ์ชิ้นแรกในนามของยาขอบ ชื่อ “จดหมายเจ้าแก้ว” พ.ศ. 2474 และผลงานที่เป็นที่รู้จัก คือ เรื่อง “ผู้ชนะสิบทิศ”

คณะนักเขียนกลุ่มสุภาพบุรุษทุกคนล้วนมีทัศนคติต่อการให้เกียรติสตรีและเห็นอกเห็นใจในสถานภาพของหญิงที่ต่ำต้อยกว่าชาย ซึ่งสะท้อนปัญหาหลากหลายที่ผู้หญิงเผชิญ ดังนั้น ตัวละครหญิงที่โดดเด่นในนวนิยายมีคุณสมบัติของกุลสตรีขณะเดียวกันก็มีบทบาทท้าทายผู้ชาย เป็นการสื่อสารเชิงอุดมคติ และสตรีเป็นผู้รับหน้าที่หนักทั้งในด้านครอบครัวและสังคม ปรากฏในเรื่องสั้นของยาขอบ เช่น มารหัวใจ อารมณ์ กามวาสี รอยไครรอยเกวียน รักแท้ หลังกาก ผู้ชาย เพื่อนแพง สรรค์คนยาก และหล่อนชั่วเพราะชาย ได้บ่งชี้ การยึดความรักเป็นศรัทธาสูงสุดในชีวิตของตัวละคร มักจะปรากฏในตัวละครฝ่ายหญิง เช่น ยาขอบ ได้เขียนสรุปดีความดีของผู้หญิงชื่อ ประคอง ในเรื่อง “หล่อนชั่วเพราะชาย” ไว้ว่า

“...ประคองไม่ได้ชั่วได้ผิดเพราะน้ำเนื้อเชื้อแท้ของตัวเองเลย ผัวของหล่อน ชายคนแรกของหล่อนหรือมิใช่ ที่ตั้งหล่อนมาสู่ก้าวแรกวิถีทางที่ผิดไปชั่วไปสำหรับชีวิตหญิง โอ้ นี่ใครจะรู้ว่าในโลกนี้ยังมีแม่หญิง ซึ่งที่แท้ควรจะได้แสนดี อีกทั้งแสนกล้านคนและมาเสียไปเพราะชายคนแรกเป็นคนทำ”⁷⁴

ศ.ดร.พรทิพย์ ดีสมโชค แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กล่าวชื่นชม ยาขอบว่า เขาไม่เคยเขียนหนังสือล่วงเกินของคำว่าผู้หญิง ยาขอบเขียนเรื่องราวจากความเห็นใจผู้หญิงและด้วยความเข้าใจผู้ชายอย่างแท้จริง⁷⁵

⁷³ โชติ แพร่พันธุ์ เกิดเมื่อ วันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2450 และถึงแก่กรรมเมื่อ 5 เมษายน พ.ศ. 2499 ขณะอายุ 48 ปี เป็นบุตรของเจ้าอินแปลงเทพวงศ์ กับจ้อย (มารดาเป็นต้นห้องของหม่อมเจ้าน้อยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) และเป็นราชนัดดาในเจ้าพิริยเทพวงศ์ เจ้าผู้ครองนครแพร่องค์สุดท้าย โชติ แพร่พันธุ์ เข้าเรียนที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ตั้งแต่อายุ 6 ขวบได้รับการอุปถัมภ์จากพระยาพิทักษ์ภูบาลอยู่ระยะหนึ่งจนกระทั่งเศรษฐกิจตกต่ำ เขาจึงกลับมาเร่ร่อนและเข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ เริ่มจากสยามรีวิว และธงไทย

⁷⁴ โชติ แพร่พันธุ์ (2476) หล่อนชั่วเพราะชาย ,หน้า76. อ้างใน พรทิพย์ ดีสมโชค.

⁷⁵ พรทิพย์ ดีสมโชค. หน้า 295-297.

บทที่ 5

บทสรุป

พื้นที่ของ “ผู้หญิง” ในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2470

การศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพสตรีจำนวนมากมักจะอ้างว่าผู้หญิงในสมัยนี้มีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น จากวรรณคดีที่ว่า “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” หรือจากประกาศพระราชบัญญัติลักพาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ให้โอกาสผู้หญิงได้เลือกแต่งงานกับ ผู้ชายที่พึงพอใจกันตัวเอง และประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผัวชายเมีย บิดามารดาขายบุตร แต่นี้ก็จำกัดอยู่เพียงอิสรภาพของผู้หญิงชนชั้นล่างและผู้หญิงที่ไม่ได้อยู่ ในวงจรการเชื่อมโยงของกลุ่มชนชั้นสูงเท่านั้น สิทธิเสรีภาพที่ผู้หญิงกลุ่มนี้ได้รับจึงแทบจะไม่ได้สร้างความแตกต่างอย่าง ใดกับสถานภาพที่เคยมีมาก่อนหน้านี้เลย เพราะผู้หญิงชนชั้นล่างนั้นเป็น ตัวค้ำจุนทางเศรษฐกิจของครอบครัวที่ต้องออกไปค้าขายในสังคมและมีอิสระที่จะตัดสินใจตัวเองอยู่แล้ว

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานภาพของผู้หญิงได้รับการเน้นให้สำคัญยิ่งขึ้นในฐานะของเพื่อนคู่คิดและ ภรรยาที่สามารถช่วยเหลือสามีได้ ดังที่เห็นได้ชัดในกรณีของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถที่ได้เป็นผู้ สำเร็จราชการแทนพระองค์รัชกาลที่ 5 เมื่อคราวที่เสด็จประพาสยุโรป เช่นเดียวกับในหนังสือที่นิพนธ์โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง “คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก” ชีวิตประวัติของผู้หญิงทุกคนล้วนแล้วแต่ได้รับการเน้นในฐานะของภรรยาและมารดา และผู้หญิงที่อุทิศตนเพื่อชาติทั้งสิ้นจนแทบจะไม่แตกต่างกัน นอกจากนี้โรงเรียนที่เปิดสอนให้กับผู้หญิงก็ได้ถูกริเริ่มขึ้นในสมัยนี้เช่น กัน โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะฝึกฝนผู้หญิงให้มีความรู้ในการออกมารับแขก เข้าสมาคม และการเป็นแม่บ้านแม่เรือน

ผู้หญิงในสมัยนี้จึงมีลักษณะภายนอกที่สอดคล้องกับค่านิยมตะวันตก คือสามารถสมาคมออกมารับแขก ได้ มีความรู้พื้นฐานมากพอที่จะรับฟังปัญหาของสามีได้ อันเนื่องมาจากบริบทของสยามเอง ที่ตกอยู่ภายใต้ ค่านิยมแบบวิคตอเรียน การแสดงพระองค์ว่ามีความศิวิไลซ์เช่นเดียวกับฝรั่งของพระบาทสมเด็จพระจุล จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่อาจจะหลีกเลี่ยงการสร้างมาตรฐานของผู้หญิงให้ออก มาในลักษณะดังกล่าวได้ แต่อย่างไรก็ตามบทบาทของผู้หญิงได้เริ่มถูกจำกัดและลดทอนให้เหลือเพียงสถานะ ของภรรยา มารดา และผู้หญิงที่อุทิศตนเพื่อชาติไปโดยปริยายและในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครอบครัวเดียวที่พระองค์

พยายามจะเน้นมาตลอดทั้งรัชสมัยนั้นก็ทำให้ผู้หญิง กับผู้ชายมีหน้าที่ของตนเองทั้งสิ้น และหน้าที่ที่สำคัญที่สุดก็คือหน้าที่ต่อชาตินั่นเอง ในสมัยนี้ผู้หญิงได้รับการสนับสนุนให้ออกนอกบ้านมาทำงานทัดเทียมกับผู้ชาย มากขึ้น แม้ในตอนแรกจะจำกัดอยู่ในอาชีพที่ผู้หญิงมีทักษะมาก่อน เช่น นางพยาบาล ครู ช่างตัดเสื้อ แต่ต่อมาก็ได้เริ่มขยายอาชีพออกไปมากขึ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลก อย่างไรก็ตามคุณลักษณะของผู้หญิงในสมัยนี้ได้ถูกเน้นให้เป็นผู้หญิงในแบบไทย ที่มีความเป็นกุลสตรีและยึดเอาธรรมะจากพุทธศาสนาเป็นที่ตั้ง วัฒนธรรมตะวันตกเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาและไม่เอาเยี่ยงอย่าง พระบรมราชโองการและพระราชนิพนธ์ต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวล้วนแล้วแต่เน้นหน้าที่ต่อชาติโดย มีคุณธรรมและคุณลักษณะแบบไทยเป็นหลักนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าผู้หญิงที่ชาติต้องการจึงเป็นผู้หญิงในสถานะของ "ภรรยา" "มารดา" และผู้หญิงของชาติทั้งสิ้น แม้จะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด แต่เนื้อหาหลักล้วนสืบเนื่องต่อกันมา และผู้หญิงที่สามารถปฏิบัติตัวได้ตามนี้ก็จะได้รับการยกย่องมาในทุกสมัย กรอบความคิดเช่นนี้ก็ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ที่แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนไปมากเพียงใดก็ตาม แต่ความคิดเช่นนี้ก็ได้รับการตอกย้ำอยู่เสมอมา ผู้หญิงไทยจำนวนมากจึงมุ่งหวังที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวไม่ว่าจะโดยตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจก็ตาม

ในด้านของการประสบความสำเร็จของผู้หญิงในสถานภาพของภรรยาและมารดานั้น ความเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่สามารถจัดการงานภายในบ้านให้เรียบร้อยที่เคยชื่นชมกันมาในยุคก่อนหน้า ไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ชายที่จะใช้เลือกผู้หญิงมาเป็นคู่ชีวิตได้ อีกต่อไปในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่ผู้ชายและผู้หญิงต่างก็ออกมาทำงานนอกบ้าน ด้วยกันทั้งคู่ "ความสวยความงาม" จึงได้กลายมาเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ผู้หญิงทุกคนพยายามจะไขว่คว้า ไม่ว่าจะต้องผ่านกระบวนการต่างๆ มากมายเพียงใดที่เริ่มตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ก็จะไม่มีการมีผู้หญิงคนใดยอมแพ้กบฏอุปสรรคดังกล่าว จึงไม่เป็นเรื่องน่าแปลกใจที่เราจะเห็นพวกเธอเหล่านี้เปลี่ยนแปลงตัวเองไป ตามที่สมัยนิยมตลอดเวลา ทั้งนี้เนื่องมาจาก "ต้นทุน" ของชนชั้นกลางรุ่นใหม่ต่างจากกลุ่มชนชั้นสูงในอดีต ที่มีทั้งต้นทุนทางสังคม สถานภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด และยังรวมไปถึงทรัพย์สินจำนวนมาก แต่ในปัจจุบัน ชนชั้นกลางที่ปราศจากมรดก สิ้นทรัพย์สินที่ดิน และไม่มีสายตระกูลที่สามารถนับขึ้นไปได้หลายสิบหรือหลายร้อยปี จึงมีแต่ต้นทุนทางร่างกายเท่านั้นที่เป็นแรงดึงดูดสำคัญต่อเพศตรงข้าม

การศึกษาสถานภาพสตรีในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 โดยการวิเคราะห์จากเอกสารและวรรณกรรมหลายประเภทแต่เจาะลึกวรรณกรรมประเภท นวนิยาย เรื่องสั้น กวีนิพนธ์และรวมทั้งบทความวิจัยทำให้เห็นลักษณะเฉพาะหรือแนวคิดร่วมของบทบาททางเพศของตัวละครเอกสตรีที่สะท้อนภาพลักษณ์ของผู้หญิงในช่วงเปลี่ยนผ่านได้ชัดเจน

การวิเคราะห์สถานภาพสตรีในวรรณกรรม อย่างรอบด้านโดยตรวจสอบกับเอกสารบันทึกทางประวัติศาสตร์แล้ว จึงอาจจะกล่าวได้ว่า นิติสารผู้หญิงฉบับแรกยุคบุกเบิกที่แท้จริงแล้วเกิดในปลายรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 คือ กุลสตรีหรือคติพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2449 แม้ว่าผู้จัดทำนิติสารจะเป็นผู้ชายรวมอยู่ด้วย แต่หลังจากนั้นไม่นานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ก็มีผู้จัดทำล้วนมีผู้หญิงเป็นเจ้าของและ

บรรณาธิการิณี เช่น สตรีศัพท์ พ.ศ. 2465 มีนางสาวผะอบ พงศ์ศรีจันทร์ สตรีไทย พ.ศ. 2469 มีนางสาว แฉล้ม จิระสุข นารีเชชม พ.ศ. 2469 มีหม่อมหลวงศิริสวัสดิ์ ชุมสาย และสยามยุพดี พ.ศ. 2471 มีนางสาว ตังก้วย หลิมมงคล เป็นเจ้าของและบรรณาธิการิณี นิตยสารเหล่านี้มีสถานะเป็นนิตยสารเพื่อผู้หญิงและผู้หญิง เป็นผู้จัดทำขึ้น และมีเนื้อหาความรู้เฉพาะสตรี เช่น บทบาทหน้าที่ของสตรีในการดูแลครอบครัว ปัญหาความรักของสตรีและปัญหาเรื่องสิทธิและความไม่เท่าเทียมที่สตรีต้องประสบในชีวิต

งานเขียนที่มีลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นใหม่สมัยรัชกาลที่ 7 คือนวนิยายเชิงสังคมนิยม มีเนื้อหาเป็นเรื่องแต่ง ขึ้นให้เสมือนเรื่องจริง มีแนวเรื่องสะท้อนความอยุติธรรมต่างๆในสังคมออกมาในรูปของตัวอักษร โดยความจริง แล้วจะเป็นเรื่องสมมติก็ตาม แต่ก็มีความสมจริงพอที่จะทำให้ผู้อ่านมีความคิดเห็นคล้อยตามไปว่า ผู้เขียนหรือ ตัวละครได้รับความอยุติธรรมเป็นลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากวรรณกรรมเรีงมยโดยทั่วไปจัดเป็นวรรณกรรม การเมือง

นวนิยาย ศัตรูของเจ้าหล่อน และ ผู้ดี ของดอกไม้สดเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นในทศวรรษที่ 2470 ยุค สมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆในสังคมสยามทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมทั้งภายในภายนอก เช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 วิฤตเศรษฐกิจตกต่ำ การขยายตัวทางการศึกษา นำมาซึ่งการปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาดังกล่าวมี ผลต่อความคิด ค่านิยมและโลกทัศน์ของคนในยุคสมัย งานวรรณกรรมก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวด้วยเช่นกัน ทั้งแนวคิดโครงสร้างของเรื่อง เทคนิคการเขียนและกลวิธีที่ใช้ในการเขียนงานวรรณกรรมที่ มีความเป็นสังคมนิยม เป็นเหตุเป็นผล และมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น⁷⁶ จากบทประพันธ์ของ “ดอกไม้สด” ซึ่งเป็นนามปากกาของ หม่อมหลวงบุปผา นิมานเหมินท์ เป็นวรรณกรรมเสมือนตัวแทนของกลุ่มสตรีชนชั้นนำใน สังคมไทยและบุกเบิกนวนิยายชีวิตครอบครัวกลุ่มชนชั้นสูงที่ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ งานนวนิยายหรือวรรณกรรมช่วงนี้จึงสะท้อนโลกทัศน์และแนวคิดของผู้เขียนต่อเหตุการณ์การ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี นวนิยายเรื่องผู้ดีจึงเสนอภาพของผู้หญิงที่แตกต่างจากยุคสมัยที่ผ่านมา กล่าวคือ “ผู้หญิง” เริ่มมีพื้นที่ทั้งทางสังคมและทางความคิดมากขึ้น ⁷⁷

การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆในสังคมสยามทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมทั้งภายในภายนอก เช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 วิฤตเศรษฐกิจตกต่ำ การขยายตัวทางการศึกษา นำมาซึ่งการปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาดังกล่าวมี ผลต่อความคิด ค่านิยมและโลกทัศน์ของคนในยุคสมัย งานวรรณกรรมก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลง

⁷⁶ ตรีศิลป์ บุญขจร.นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.2542.

⁷⁷ อรรถพล คงสืบ. พลวัตของ “ผู้หญิง” ในนวนิยาย “ผู้ดี” ของดอกไม้สดช่วงปีทศวรรษ 2470

ดังกล่าวด้วยเช่นกัน ทั้งแนวคิดโครงสร้างของเรื่อง เทคนิคการเขียนและกลวิธีที่ใช้ในการเขียนงานวรรณกรรมที่มีความเป็นสำนึกนิยม เป็นเหตุเป็นผล และมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น⁷⁸ “ดอกไม้สด” ซึ่งเป็นนามปากกาของ หม่อมหลวงบุปผา นิมานเหมินท์ เป็นวรรณกรรมเสมือนตัวแทนของกลุ่มสตรีชนชั้นนำในสังคมไทยและบุกเบิกนวนิยายชีวิตครอบครัวกลุ่มชนชั้นสูงที่ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ งานนวนิยายหรือวรรณกรรมช่วงนี้จึงสะท้อนโลกทัศน์และแนวคิดของผู้เขียนต่อเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

ในขณะที่สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างโลกยุคเก่าและโลกยุคใหม่ ระหว่างการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และประชาธิปไตย การรับการศึกษาและวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในระบบคิดแบบประเพณีนิยม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปสู่ระบบธนาทุนภาพ ซึ่งภาพการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนี้ได้ปรากฏในงานเขียนของดอกไม้สดอย่างชัดเจน ในความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้รวมถึงเรื่องบทบาทและสถานภาพของสตรีไทยด้วยจากหลักฐานเอกสาร เรื่องบันทึกความเห็นในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2468 หลังขึ้นครองราชย์ไม่นาน พระองค์ทรงมีพระราชบันทึกถึงเจ้าพระยาอมรราช (ปั้น สุขุม) และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน) ว่า ทรงเห็นเด็กในกรุงเทพฯ เทียวเล่นพ่่านไม่ได้ช่วยการงานของพ่อแม่ ทำให้มีโอกาสจะเสียคนมากขึ้น แต่ถ้าได้เข้าโรงเรียนได้ศึกษาเล่าเรียน ก็จะช่วยลดโอกาสที่จะเสียคนได้บ้าง⁷⁹ จากบันทึกดังกล่าวนี้ จึงทำให้มีการจัดการศึกษาภาคบังคับในกรุงเทพฯ ขึ้นโดยยกเลิกการเก็บเงินศึกษาพลี ดังนั้นการจัดการศึกษาภาคบังคับจึงเริ่มในปีพ.ศ. 2468 รวมถึงการจัดการศึกษาสำหรับสตรีด้วย รัชกาลที่ 7 ทรงเห็นว่าสตรีไทยยังขาดการศึกษาในระดับสูงกว่ามัธยมศึกษาอยู่มาก ทำให้เด็กหญิงที่มีสติปัญญาดีเมื่อเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาไม่ได้พัฒนาศักยภาพอย่างต่อเนื่องหลังจากการเปิดโอกาสให้ความเสมอภาคสตรีทางการศึกษาในระดับปริญญาตรีที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เปิดรับนักศึกษาไม่จำกัดเพศก็ปรากฏหลักฐานว่ามีสตรีสมัครเข้ารับการศึกษามากขึ้น โดยเฉพาะในสาขาวิชาแพทย์ มีสตรีเข้ารับการศึกษได้ถึง 7 คน ใน พ.ศ. 2470

ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาเรื่องสถานภาพสตรีในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 นั้นควรจะมีศึกษาเปรียบเทียบเพิ่มเติมก่อนและหลังสมัยรัชกาลที่ 7 เพื่อเห็นถึงพัฒนาการของสถานภาพสตรีไทยในระยะต่อมาได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

⁷⁸ ตรีศิลป์ บุญจรรยา. นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.

⁷⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, หมายเลขเอกสาร ร.7 ศ. 2/4 เรื่องบันทึกความเห็นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 9 มกราคม 2468.

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, หมายเลขเอกสาร ร.7 ศ. 2/4 เรื่องบันทึกความเห็นพระบาทสมเด็จพระ

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 9 มกราคม 2468.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารส่วนบุคคล นายเอก วิสกุล. สบ..9.2.1 “หนังสือพิมพ์และหนังสือ

ปฐมฤกษ์ เล่ม1-2.

กุลสตรี,ปีที่ 1 พ.ศ. 2449.ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

สุภาพบุรุษ,ปีที่ 1 (มกราคม-มีนาคม พ.ศ. 2472) (มิถุนายน-กันยายน,ธันวาคม 2472) (สิงหาคม 2473)

นารีนาถ,ปีที่ 1 พ.ศ. 2469.ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

นารีนิเทศ,ปีที่ 1 เล่มที่ 1 พฤศจิกายน 2469. ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

นารีเกษม,ปีที่ 1 เล่มที่ 1 ตุลาคม 2469.ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

สตรีนิพนธ์, ปีที่ 1 พ.ศ. 2447.ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

สตรีไทย,ปีที่1 พ.ศ. 2469-2470.ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

สุภาพนารี,ปีที่ 1 พ.ศ. 2469.ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

หญิงสาว,ปีที่ 1. พ.ศ.2469-2470.ห้องอ่านหนังสือพิมพ์ชั้นที่ 1 (ไมโครฟิล์ม,หอสมุดแห่งชาติ)

หนังสือและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

กรมศิลปากร, (2504) ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411 พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา.

----- . ประวัตินักเขียนไทยเล่ม 1 (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม 2524) กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
จัดพิมพ์ พ.ศ. 2524,

กอบแก้ว มุตทอง, (2531) “การศึกษาสถานภาพและค่านิยมของสตรีไทยที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ช่วงปี พ.ศ.
2431-พ.ศ. 2476” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411 (2504) พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา.

จิรบุช โสภ. (2542) “บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขา
ประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ณัฐวดี ชนะชัย. (2530) สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ.
2439-2485) วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดอกไม้สด. (นามแฝง) (2516) ศัตรูของเจ้าหล่อน. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

----- . ผู้ดี (2514) พระนคร: แพร่พิทยา.

ดูปลาดู, หลุยส์. (2533) สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์. (2526) โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503 วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธัญญา สังขพันธานนท์. (2559) แว่นวรรณคดี ทฤษฎีร่วมสมัย ปทุมธานี : สำนักพิมพ์นาค

บุญยงค์ เกศเทศ. (2517) สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงพ.ศ. 2325-2394
(รัชกาลที่1-3) สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย กรุงเทพฯ : ม.ศรีนครินทรวิโรฒ.

บุญเดิม ไพเราะ. (2519) “สถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในสังคมไทย” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขา
สังคมวิทยา แผนกสังคม บัณฑิตวิทยาลัย กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์

เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์. (2539) “ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479” วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

พรศิริ บุรณเขตต์. (2540) “นางใน : ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5” วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิมพ์ฤทัย ชูแสงศรี. (2533) “ความคิดผู้หญิงในนิตยสารผู้หญิง พ.ศ. 2500-2516” วิทยานิพนธ์

มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542) “แนวความคิดเรื่อง ‘การเข้าสมาคม’ และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-
2475” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภัทรรัตน์ พันธุ์ประสิทธิ์. (2552) “ความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของผู้หญิงชนชั้นกลาง
ระดับล่างตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาวิณี บุณนาค. (2554) ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงพ.ศ. 2478 : ศึกษาจากคดีความและฎีกา” วิทยานิพนธ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มาลี พฤกษ์พงศาวลี. (2551) “ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง” กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

ลำพรรณ น่วมบุญลือ. (2519) “สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรธิภา สัตยานุศักดิ์กุล. (2559) “หญิงชั่ว ในประวัติศาสตร์ไทย : การสร้างความเป็นหญิงโดยชนชั้นนำ

สยามช่วงต้นรัตนโกสินทร์ – พ.ศ. 2477” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วารุณี โอสธารมย์. การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา
บัณฑิต (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

วิภา เสนานาญ กองกะนันท์.(2540) กำเนิดนวนิยายไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

วิณา เอี่ยมประไพ. (2555) “การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของสตรีฝ่ายในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่

7 รายงานผลการวิจัย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ศรีบูรพา. (2525) สงครามชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพฯ : จตุจักรการพิมพ์.

_____. (2546) ลูกผู้ชาย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

สมิทธิ์ ถนอมศาสนะ. การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นกลางไทยกับ “เรื่องอ่านเล่น” ไทยสมัยใหม่
ทศวรรษ 2460–ทศวรรษ 2480. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ถึงหญิงใหญ่ (2508) พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

สภาสตรีแห่งชาติ. (2518) สถานภาพสตรีไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สภาสตรีแห่งชาติ.

สาระ มีผลกิจ. (2542) “สตรีในราชสำนักสยามตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394-2468” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อรรถพล คงสืบ. (2562) พลวัตของ“ผู้หญิง” ในนวนิยาย “ผู้ดี” ของดอกไม้สดช่วงปีทศวรรษ 2470

อากาศดำเกิง หม่อมเจ้า (2541) ละครแห่งชีวิต ฉบับพิมพ์พ.ศ. 2541 กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์สนามหลวง
บทความในวารสารที่เกี่ยวข้อง

ลิษา ฮอง. “อิสรภาพกับความคิดเป็นตัวของตัวเองของผู้หญิงคนหนึ่งในสยามคริสต์ศตวรรษที่ 19” แปลโดย
วารุณี โอสถานนท์. จุลสารไทยคดี 8,1 (สิงหาคม 2526): 6-7.

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. “ผู้หญิงชาววัง” ศิลปวัฒนธรรม 18,3 (มกราคม 2540):126-129.

ศิริพร สะโครบาเน็ค. “การเรียกร้องสิทธิสตรีของหญิงไทย (พ.ศ. 2398-2475)” สตรีทัศน์ 1,3 (สิงหาคม-
ตุลาคม 2526): 28-35.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. “สถานภาพทางสังคมของสตรีในสมัยปฏิรูปประเทศ” วารสารอักษร (จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย) 23,2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2534): 3-19.

อดิสร คักดีสูง และเปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์. “สถานภาพงานวิจัยผู้หญิงในมิติประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

พ.ศ. 2519-2561” อินทนิลทักษิณสาร ปีที่ 14 ฉบับที่ 2 (2019) สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Barne ,Scot. (2006) Woman ,Man ,Bangkok : Love, sex an popular Culture in

Thailand Chiangmai : Silkworm Books.

Cannadine, David. (1999) The Decline and Fall of the British Aristocracy.1st Vintage Book

ed. New York : Vintage Books.

Gilbert, Felix The End of the European Era, 1890 to the Present . New York: W. W.

Norton,1970.

Joseph J. Wright,Jr. (1991) The Balancing Act, A History of Modern Thailand,1991.

Phillips, Anne (1987) Feminism and Equality.

Reynolds, Craig J. “A Nineteen Century Thai Buddhist Defense of Polygamy and Some

Remark on the Social History of Woman in Thailand.” A Paper Prepared for The

Seventh Conference International Association of Historian of Asia, Bangkok 22-26
August 1977.

Time Magazine 28 October, 1974.อ้างมาจากสภาสตรีแห่งชาติ. (2518) สถานภาพสตรีไทยตั้งแต่อดีต
จนถึงปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สภาสตรีแห่งชาติ.

ภาคผนวก 1

การเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายใน

พระยศเจ้านาย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยามว่า ตำแหน่งพระยศเจ้านายแต่ครั้งกรุงเก่ามีอยู่ในพระราชกำหนด กฎมนเทียรบาล กำหนดพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงตำแหน่งของ ข้าราชการ โดยเฉพาะพระยศของเจ้านาย ประกอบด้วยพระยศชั้นต่างๆ ตามฐานะของพระมารดา ซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นลำดับมา เช่น พระยศเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า พระยศเจ้านายแต่ละชั้นยังมีฐานะแตกต่างกันทราบได้จากพระยศหน้าหน้าพระนาม

ราชประเพณีการเฉลิมพระยศเจ้านาย

พระยศของเจ้านายซึ่งทรงดำรงแต่เมื่อประสูตินั้น ภายหลังพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอิสริยยศตามราชประเพณี โดยเฉลิมพระยศบ้าง เลื่อนพระยศบ้าง เช่น เมื่อเจริญพระชันษาโสกันต์แล้ว โปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ทรงกรม ที่เรียกว่า “เจ้าต่างกรม” เลื่อนหม่อมเจ้า ซึ่งเป็นพระโอรสพระธิดา เจ้าต่างกรม และพระองค์เจ้าขึ้นเป็นพระองค์เจ้า และเฉลิมพระยศพระบรมวงศานุวงศ์ ให้ทรงดำรงพระอิสริยยศตามโอกาสอันควร

การเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายใน

“ฝ่ายใน” หมายถึง เจ้านายผู้หญิง รวมถึงข้าราชการสำนักผู้หญิงทุกชั้น ทุกวัย ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติราชการในเขตพระราชฐาน ดังนั้น “ฝ่ายใน” แต่โบราณมาจึงประกอบด้วย พระมเหสี พระสนม เจ้าจอม พระราชธิดา พระราชนัดดา ท้าวนางต่างๆ

เจ้านายฝ่ายในได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ เฉลิมพระยศเช่นเดียวกับเจ้านายฝ่ายหน้า คือเจ้านายผู้ชาย แต่มีจำนวนน้อยกว่าดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “เจ้าฟ้าผู้หญิงแลพระองค์เจ้าผู้หญิงเป็นต่างกรมได้ทุกชั้น เคยเป็นกรมสมเด็จพระ กรมพระ กรมหลวง กรมขุน กรมหมื่น มีทุกชั้น แต่นานๆ น้อยๆ ไม่มากเหมือนต่างกรมผู้ชาย...”

การเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในครั้งกรุงศรีอยุธยา – กรุงธนบุรี – กรุงรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชธิบายว่า “... แต่ก่อนๆ นั้นเวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออก พระมเหสี พระสนมเชิญเครื่องออกไปตามเสด็จท้องพระโรงด้วย เห็นจะเหมือนกับในเมืองพม่าทุกวันนี้ ซึ่งเราได้อ่านหนังสือที่คนอังกฤษแต่งว่า เวลาไปเฝ้าเจ้าแผ่นดินพม่า มีพระมเหสีแลพระสนมออกด้วย แต่ในเมืองเราผู้หญิงไม่ได้ออกมาเสวยชานานหนักหนาแล้ว ไม่ทราบว่าจะไม่ได้ไปด้วย แลเลิกออกเมื่อไหร่ เห็นจะเป็นด้วยผู้หญิงไม่ได้ออกรับแขก ดังนี้ จึงได้เสียบไป”

เจ้านายฝ่ายในที่ได้รับการเฉลิมพระยศสมัยอยุธยา

พระสุริโยทัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีกระแสพระราชดำริในธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม เกี่ยวกับการเฉลิมพระยศพระมเหสี ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ความว่า “เมื่อแรกก็ไม่ได้ยินออกชื่อ ออกเสียง ต่อจะสิ้นพระชนม์ แต่งองค์เป็นกษัตริย์ออกไปด้วย พระสวามีในกลางทัพ ช้างเข้าศึกไล่พระสวามีมา ก็ไล่ช้างออกรับช้างเข้าศึก กันช้างพระราชสวามีหนีพ้นไป เข้าศึกก็ฟันพระองค์ขาดกับคอช้าง...”

กรมหลวงโยธาทิพ

กรมหลวงโยธาเทพ

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีหลักฐานในพระราชพงศาวดาร กล่าวถึง เจ้านายฝ่ายใน ได้รับการเฉลิมพระยศให้ทรงกรม ชั้นกรมหลวง 2 พระองค์ คือ

กรมหลวงโยธาทิพ พระชนิษฐา

กรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดา

กรมหลวงโยธาเทพนั้นน่าจะทรงมีบทบาทสำคัญในพระราชสำนักมาก เพราะมีหลักฐานในบันทึกราชทูตที่เข้ามาเจริญพระราชไมตรี ราชทูตได้เข้าเฝ้าฯ ทูลเกล้าฯ ถวายของขวัญจากราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส และกรมหลวงโยธาเทพได้ทรงจัดสิ่งของมีค่าพระราชทานตอบแทนกลับไปด้วย

กรมหลวงโยธาทิพและกรมหลวงโยธาเทพทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระมเหสีในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา แต่ยังคงมีพระยศเป็นกรมหลวงเช่นเดิม

กรมหลวงอภัยนุชิต

กรมหลวงพิพิธมนตรี

ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เมื่อทรงบรมราชาภิเษกแล้ว โปรดเกล้าฯ สถาปนาหม่อมห้ามเดิม 2 คน ขึ้นเป็นพระอัครมเหสี และพระราชมเหสี เอลิมพระยศว่า กรมหลวงอภัยอนุชิต และกรมหลวงพิพัฒน์ตรี

เจ้านายฝ่ายในที่ได้รับการเฉลิมพระยศสมัยธนบุรี

กรมพระเทพามาตย์

มีหลักฐานในหมายรับสั่งการเชิญพระอัฐิสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ไปบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดบางยี่เรือนอก

การสถาปนาพระราชชนนี มีพระยศเป็นกรมพระเทพามาตย์ น่าจะทรงสถาปนาแต่เมื่อสมเด็จพระราชชนนียังมีพระชนมชีพอยู่ และเป็นราชประเพณีที่ทรงสืบทอดธรรมเนียมในสมัยอยุธยา

การเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในซึ่งเป็นราชประเพณีที่มีมาแต่สมัยอยุธยาสืบทอดต่อมาในสมัยธนบุรีนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาราชธานีแห่งใหม่ ณ กรุงรัตนโกสินทร์ และทรงสถาปนาพระบรมราชวงศ์จักรีวงศ์ เมื่อพุทธศักราช 2325 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สอบค้นตำราราชประเพณีครั้งกรุงเก่าโดยเฉพาะที่เคยปฏิบัติแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศมาเป็นแบบอย่างของกรุงรัตนโกสินทร์สืบมา

เฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์

ทุกรัชกาลมีการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในตามโบราณราชประเพณี มีรายพระนาม ปรากฏในหนังสือเฉลิมพระยศเจ้านาย ดังนี้

รัชกาลที่ 1

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี)

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์)

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ)

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี)

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี (พระราชชายานารี ในรัชกาลที่ ๒)

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทร (พระราชธิดาในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท)

รัชกาลที่ 2

กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี)

รัชกาลที่ 3

สมเด็จพระศรีสุลาไลย (พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ 3)

พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ (พระองค์เจ้าหญิงวิลาส)

พระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุนกัลยาณสุนทร (พระองค์เจ้าหญิงลาภุ พระราชธิดาในรัชกาลที่ 2)

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี (สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวีในรัชกาลที่ 4)

รัชกาลที่ 4

สถาปนาพระเกียรติยศพระบรมอัฐิสมเด็จพระพันวัสสา เป็น กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี)

สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี

พระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ (สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี)

พระองค์เจ้าหญิงนภมลณีรัตน (หม่อมเจ้าหญิงนภมล ในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมสมเด็จพระเดชาดิศร)

พระองค์เจ้าหญิงชิดเชื้อวงศ์ (หม่อมเจ้าชิด ในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์)

กรมหลวงนรินทรเทวี (พระเจ้าน้องนางเธอ ในรัชกาลที่ 1)

กรมขุนอนันคนารี (พระเชษฐภคินีในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี)

กรมขุนรามนรินทร์สุตา (พระเจ้าหลานเธอ ในรัชกาลที่ 1)

รัชกาลที่ 5

กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี (สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุดาร์ตนาธิราชประยูร

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี

สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกา
เจ้า)

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์

พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเขตต์ดิยกุลยา

พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวี

พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคณาภิรัตน์

พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอัครวรราชกุลยา

พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันท

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามานีนภดารา

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล

พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ

พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี

พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย

พระองค์เจ้ายี่เซ่ง

รัชกาลที่ 6

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

สมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระเทพนารีรัตน์

สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา

สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี

สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี (สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา)

พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี

พระนางเธอ ลักขมีลักขณ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแก้วกัลยาณี

รัชกาลที่ 7

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอตุลญาเจ้า

สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทนต์มหาราชินี พระอัครราชเทวี

พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาพรรณ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามาลีเศวรส

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณิวัฒนา

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทุรัตนา

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัสสวาสดี

รัชกาลที่ 8

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์

สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

รัชกาลที่ 9

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต

เฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในเมื่อสถาปนาพระบรมราชจักรีวงศ์

พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จปราบดาภิเษกขึ้นครองสิริราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ จึงทรงสถาปนาเฉลิมพระยศพระ บรมวงศ์ เจ้านายฝ่ายในที่ทรงรับสถาปนาและทรงกรมในโอกาสนั้น ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์ใหญ่ และ พระองค์น้อย คือ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี (สา)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว)

ต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกรมพระราชทานสมเด็จพระราชธิดา คือ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงแจ่ม กรมหลวงศรีสุนทรเทพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงประไพวดี กรมหลวงเทพวดี

และตั้งกรมสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าหญิงพิกุลทอง พระราชธิดาในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เป็น กรมขุนศรีสุนทร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี (สา)

เป็นพระเชษฐภคินีพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีเรื่องเล่าว่าเมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงพระเยาว์พระชนม์ได้ 5 พรรษา ทรงวิ่งเล่นจนยังพระองค์ไม่ทัน ล้มลงบนกองเพลิงที่สุ่มไว้ในฤดูหนาว พระพี่น้องทั้งสองพระองค์ทรงอุ้มพระองค์ออกจากกองเพลิงนั้น โดยมีได้รับอันตรายใด ๆ แล้วทรงวิ่งเล่นต่อไป

พระภักดา นามว่า หม่อมเสม รับราชการ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นที่พระอินทรักษา เจ้ากรมตำรวจใหญ่ซ้ายฝ่ายพระบรมราชวัง มีพระโอรส 3 พระองค์ พระธิดา 1 พระองค์ ภายหลังเสียกรุงแล้ว เสด็จมาประทับอยู่ที่สวนมังคุดกับพระโอรสธิดา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว ทรงสถาปนาเฉลิมพระยศสมเด็จพระพี่น้องทั้งสองพระองค์ ให้ทรงกรม ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี มีพระตำหนักอยู่หลังพระมಹาณเทียร เรียกว่า พระตำหนักใหญ่ หรือ พระตำหนักเขียว ทรงรับพระราชภาระว่าราชการเป็นใหญ่ทั่วไป ว่าการวิเศษในพระคลังเงินพระคลังทองและสิ่งของต่าง ๆ ในพระราชวังชั้นใน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี (สา) สิ้นพระชนม์เมื่อวันศุกร์เดือน 12 แรม 10 ค่ำ จ.ศ. 1161 ตรงกับวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2342 พระชันษา 70 เศษ

เฉลิมพระยศสมเด็จพระบรมราชชนนี

ตามโบราณราชประเพณีพระมหากษัตริย์จะทรงสถาปนาสมเด็จพระบรมราชชนนี เป็นกรมพระเทพามาตย์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ ใน พ.ศ. 2352 ปีต่อมาทรงตั้งกรมเฉลิมพระยศสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็น กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเฉลิมพระยศเจ้าจอมมารดาเรียบ สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง ขึ้นเป็น สมเด็จพระศรีสุลาภ โดยทั่วไปขนานพระนามว่า สมเด็จพระพันปีหลวง

สมเด็จพระเจ้าฟ้าบุญรอด พระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระชนม์ชีพในรัชกาลที่ 3 ผู้คนมักขนานพระนามว่า สมเด็จพระพันวัสสา จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระยศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็น กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี) มีการประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายโดยตรงเป็นครั้งแรก นับแต่นั้นจึงมีประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายพระองค์อื่น ๆ สืบมา

ในรัชกาลที่ 5 ทรงเฉลิมพระยศสถาปนาสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็น กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี (สมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี)

นอกจากการสถาปนากรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงสถาปนาเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในให้ดำรงพระบรมราชอิสริยยศเสมอสมเด็จพระบรมราชชนนี ด้วย คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุทธาสินีนาฏประยุรวงศ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุทธาสินีนาฏประยุรวงศ์

พระนามเดิม พระองค์เจ้าหญิงลุ่มม่อม เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อวันอังคารที่ 8 ธันวาคม พุทธศักราช 2361 ทรงอภิเษกสมรสกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี (สมเด็จพระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ตั้งแต่ทรงพระเยาว์พระชันษา 7 ปี จนเสด็จสวรรคต และทรงอภิเษกสมรสกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ใน พ.ศ. 2411 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏประยุรวงศ์ ด้วยทรงพระราชดำริว่า ทรงอภิเษกสมรสกับพระบรมราชินีมาแต่เยาว์มา บำรุงรักษาราชตระกูลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ดำรงด้วยสุขสวัสดิ์นานาประการ ตั้งหนึ่งสมเด็จพระราชชนนี ตั้งแต่พระเยาว์มา

ต่อมาใน พ.ศ. 2416 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ดำรงพระบรมราชอิสริยยศเสมอสมเด็จพระบรมราชชนนี เป็น พระบรมมไยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุทธาสินีนาฏประยุรวงศ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพรัก “สมเด็จพระยาย” หรือที่ชาววังมักขนานพระนามว่า “ทูลกระหม่อมแก้ว” ยิ่งนัก ทรงปฏิบัติด้วยพระกตัญญูภาพ จนเสด็จสวรรคต เมื่อวันจันทร์เดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ จ.ศ. 1258 ตรงกับวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2439 พระชันษา 79 ปี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุทธาสินีนาฏประยุรวงศ์

พระราชพิธีเฉลิมพระยศสมเด็จพระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ 6 ทรงเฉลิมพระนามสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เป็น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ทรงเป็นประธานราชการฝ่ายในตั้งแต่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จสวรรคตเป็นต้นมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ที่ทรงเคารพนับถือเหมือนดังเช่นสมเด็จพระบรมราชชนนี เป็น สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ต่อมาเมื่อพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ทรงรับราชสมบัติเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 8 ใน พ.ศ. 2477 จึงทรงเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระ ศรีสวรินทิราบรมราชเทวี เป็น สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ในปีเดียวกัน ทรงสถาปนาพระราชชนนี ขึ้นเป็น พระราชชนนีศรีสังวาลย์ จนถึง พ.ศ. 2481 เมื่อเสด็จนิวัติประเทศไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระอิสริยยศ เป็น สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงพระราชดำริถึงพระคุณอันประเสริฐของสมเด็จพระราชชนนีที่ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจก่อเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองและประชาชนในทุก ๆ ด้านเป็นอเนกปริยาย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเฉลิมพระนาม สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ เป็น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในวันที่ระลึกฉัตรมงคล เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2513

เฉลิมพระยศสถาปนาสมเด็จพระอัครมเหสี

ตามโบราณราชประเพณีนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว ย่อมโปรดให้เฉลิมพระเกียรติยศพระชายาเดิมเป็นสมเด็จพระอัครมเหสี ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้สืบเนื่องราชประเพณีตั้งแต่วรรณคดีที่ 1 และรัชกาลที่ 2 เว้นแต่รัชกาลที่ 3 เนื่องจากเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์นั้นมิได้มีพระราชชายาอันทรงศักดิ์ที่สมควรจะเป็นพระมเหสี สำหรับรัชกาลที่ 4, 5 และ 6 ทรงสถาปนาสมเด็จพระอัครมเหสีภายหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว

สมัยรัชกาลที่ 7 ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้มีประกาศเฉลิมพระนามหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี พระวรราชชายา เป็น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บรมราชินี ทรงรับเครื่องบรมขัตติยราชอิสริยยศพร้อมสัปตปฎลเศวตฉัตร มีพระเกียรติยศเป็นพระอัครมเหสีสมบูรณ์ตามพระราชกำหนดกฎหมาย และพระราชประเพณีทุกประการ นับเป็นโอกาสแรกที่มีพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมราชินี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 ในพระราชพิธีนั้นได้มีประกาศสถาปนาเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ ขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระ

บรมราชินี ทรงรับเครื่องบรมขัตติยราชอิสริยยศพร้อมสัปตปฎลเศวตฉัตร ตามโบราณราชประเพณี ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินี ทรงรับพระราชภาระดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ใน ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงพระผนวช จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เฉลิมพระอภิไธย ว่า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙

เฉลิมพระยศพระราชธิดา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ประเพณีการตั้งกรมและเฉลิมพระยศพระราชธิดา เริ่มตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ๒ พระองค์ ให้ทรงกรม และเฉลิมพระอิสริยยศ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงจันทบุรี เป็น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ด้วยทรงพระเมตตาเนื่องจากทรงกำพร้าพระมารดา และเป็นนัดดาของพระเจ้านครเวียงจันทน์

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ทรงสถาปนา พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ในขณะนั้น คือ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส เป็น กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ นับเป็นพระราชธิดาพระองค์เดียวที่ได้ทรงกรม

รัชกาลนี้ มีกรณีพิเศษ คือ ทรงสถาปนา หม่อมเจ้าโสมนัส ในพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ เป็น พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี ด้วยทรงพระเมตตาอย่างยิ่ง ทรงบำรุงอุปถัมภ์ตั้งพระราชธิดา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์มีกระบวนแห่ เทียบเท่าพระยศเจ้าฟ้า

ในรัชกาลที่ ๔ พระราชธิดาทุกพระองค์ยังทรงพระเยาว์ จึงไม่ทันมีการสถาปนาให้ทรงกรม ต่อมาใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาทรงกรมพระราชธิดา ได้แก่

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์

กรมขุนสุพรรณภาควดี

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี

พระราชพิธีสถาปนาทรงกรมพระราชธิดา มีอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาพระอิสริยยศักดิ์ และเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนราชสุดา กิติวัฒนาดุลย์โสภาคย์ เป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามบรมราชกุมารี

เฉลิมพระยศพระเชษฐภคินี

การเฉลิมพระยศพระเชษฐภคินีสถาปนาทรงกรมในสมัยรัตนโกสินทร์มีมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในปีแรกแห่งการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ การสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๒ พระองค์ ดังได้กล่าวมาแล้ว

ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าโสมวดี ศรีรัตนราชธิดา เป็น กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ

พระนามเดิม พระองค์เจ้าโสมวดี ศรีรัตนราชธิดา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเที่ยง ประสูติเมื่อวันศุกร์ที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2395 ทรงพระปรีชาด้าน วิทยาการสมัยใหม่ และงานศิลปะ เช่น การจัดดอกไม้ ทรงรับพระภาระอภิบาล ทรงเป็น “ป้าโสม” ของ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรกของไทย มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทรงจดบันทึกจดหมายเหตุรายวันตามพระตำราสวดยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ตั้งแต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นทรงพระชนมายุ 6 พรรษา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าโสมวดี ศรีรัตนราชธิดา เป็น กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ

ในรัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้รักษาภูมิจางพระบรมมหาราชวังชั้นใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 พระชันษา 78 ปี

ในรัชกาลที่ 9 ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เป็น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

พระราชธิดาในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาทางวิทยาศาสตร์ สาขาวิชาเคมี จากมหาวิทยาลัยโลซาน ทรงได้รับ Diplôme de Chimiste A เมื่อ พ.ศ. 2491 และยังทรงศึกษาวิชาการวรรณคดี และปรัชญาด้วยความสนพระทัย ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ต่อประชาชนและประเทศชาติทั้งด้านการศึกษา ทรงรับงานเป็น อาจารย์ประจำ อาจารย์พิเศษ และทรงบรรยายพิเศษในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทรงส่งเสริมการเรียนการสอน และสนับสนุนการพัฒนาเยาวชนด้วยทรงรอบรู้ด้านวิชาการและในฐานะ “ครู” จนได้รับการทูลเกล้าฯ ถวาย

ปริญญาคุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์หลายสาขาวิชา และทรงได้รับการเทิดทูลพระเกียรติจากรัฐบาลและองค์กรนานาชาติหลายแห่ง ด้านสังคมสงเคราะห์ สาธารณสุข และสาธารณกุศลอื่น ๆ ทรงรับมูลนิธิ สมาคม องค์กร และหน่วยงานต่าง ๆ ไว้ในพระอุปถัมภ์เป็นจำนวนกว่า ๖๐ แห่ง ได้ประทานพระราชทรัพย์และแนวทางการดำเนินงานให้กับหน่วยงานนั้น ๆ เพื่อเสริมสร้างคุณภาพการปฏิบัติหน้าที่ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

นอกเหนือจากพระกรณียกิจแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทรงสานต่อพระราชภารกิจของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ยังทรงพระปรีชาด้านวรรณกรรม ทรงพระนิพนธ์หนังสือจำนวนมากนับเป็นแหล่งความรู้อย่างหลากหลาย ในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมายุ 6 รอบ ใน พ.ศ. 2538 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สถาปนาเฉลิมพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

สถาปนาเฉลิมพระยศด้วยความชอบในราชการและการส่วนพระองค์

การสถาปนาเฉลิมพระยศฝ่ายในเนื่องด้วยความชอบในราชการและการส่วนพระองค์นั้น เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย ซึ่งมักจะทรงพระราชดำริถึงคุณูปการและอุปการคุณของเจ้านายฝ่ายในพระองค์นั้น ตัวอย่างเช่น

รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนา พระองค์เจ้าหญิงบุตรี พระราชธิดาในรัชกาลที่ 3 เป็นพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา) ด้วยทรงบำรุงรักษาสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเมื่อทรงพระเยาว์ ทรงเป็นผู้รักษาถวายพระบรมมหาราชวัง และบังคับบัญชาพนักงานฝ่ายใน

“พระองค์เจ้าบุตรี ทรงเป็นเจ้านายฝ่ายในที่ทรงสนพระทัยใฝ่ศึกษาเรียนรู้วิชาการ จนเป็นที่ยอมรับว่าทรงรอบรู้อย่างแตกฉานด้านอักษรวิธี โบราณราชประเพณี วิชาเลขของไทย และวิชาดาราศาสตร์ ทรงได้รับยกย่องเป็น “พระอาจารย์” ของพระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เนื่องจากทุกพระองค์ทรงเริ่มการศึกษาเบื้องต้นในสำนักของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา”

รัชกาลที่ 7 ทรงสถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 เป็นกรมหลวงทิพย์รัตนกิริฎกุลินี อธิบดีบัญชาการรักษาพระราชวังฝ่ายในตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ทรงสามารถสนองพระเดชพระคุณได้ตั้งพระราชประสงค์ ทรงพระปรีชาสามารถเป็นที่ยอมรับ โดยเฉพาะงานการช่าง และหัตถศิลป์

พ.ศ. 2534 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระนาม พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระมารดาพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์ใหญ่ เป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตตามาตุ

“...ด้วยทรงเพียบพร้อมด้วยพระกัลยาณธรรมาศัย และพระจริยาวัตรอันสุกษณนุ่มนวลสม่าเสมอ มีพระหฤทัยโอบอ้อมอารีแก่บุคคลทั่วหน้า มีพระศรัทธาหนักแน่นในพระพุทธศาสนา และในการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อชาติบ้านเมืองตลอดจนการสาธารณกุศล ...”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา

พระนามเดิม พระองค์เจ้าหญิงบุตรี เป็นพระราชธิดาพระองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาอิง (ท้าวสมศักดิ์ในรัชกาลที่ 5) ประสูติเมื่อวันอังคารที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2371 ทรงเจริญพระชันษาในยุคมสมัยที่สังคมไทยเปิดรับวิทยาการสมัยใหม่โดยเฉพาะจากตะวันตก เป็นช่วงเวลาที่การพิมพ์และหนังสือเริ่มมีบทบาทสำคัญ ทรงสนพระทัยใฝ่ศึกษาเรียนรู้วิชาการ ทรงพระอักษรมากจนเป็นที่ยอมรับว่าทรงรอบรู้อย่างแตกฉานด้านอักษรวิธี โบราณราชประเพณี วิชาเลขของไทย และวิชาดาราศาสตร์

พระองค์เจ้าบุตรี ทรงบำรงรักษาสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้ทูลถวายอักษรวิธี และเครื่องราชประเพณีโบราณ ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติจนทรงรับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชเทวีในรัชกาลที่ 4 ยังได้ทรงเป็นผู้รักษากุญแจพระบรมมหาราชวัง และบังคับบัญชาพนักงานฝ่ายในทรงได้รับยกย่องเป็น “พระอาจารย์” ของพระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เนื่องจากทุกพระองค์ทรงเริ่มการศึกษาเบื้องต้นในสำนักของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา

พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ขึ้นเป็น พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา นับเป็นพระเจ้าอัยยิกาเธอโดยฝ่ายสมเด็จพระบรมราชชนนี ด้วยได้ และต่อมาทรงพยาบาลรักษาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุทธรัตนราชประยูร เมื่อทรงพระประชวรจนเสด็จสวรรคต นับเป็นความชอบในพระองค์อีกประการหนึ่ง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อวันอาทิตย์ที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2450 พระชันษา 80 ปี

เฉลิมพระยศพระอภิบาล

การสถาปนาเฉลิมพระยศพระอภิบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าหญิงแก้วกัลยา พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุชนกนิภาธร เป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแก้วกัลยาณี ด้วยความดีความชอบที่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณยาวนาน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหม่อมเจ้าหญิงมนัสวาสดี สุขสวัสดิ์ พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ขึ้นเป็นพระองค์เจ้านัศวาสดี ด้วยเป็นพระพี่เลี้ยงอนุบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ทรงพระเยาว์ จนกระทั่งเมื่ออภิเษกสมรสแล้วก็ได้ติดตามเสด็จไปประทับอยู่ด้วย ช่วยสนองพระเดชพระคุณดูแลกิจการในวังด้วยความจงรักภักดี

เครื่องอิสริยยศ

การเฉลิมพระยศเจ้านายทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในให้ดำรงพระอิสริยยศชั้นต่างๆ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องอิสริยยศเป็นเครื่องประกอบ หรือ สำแดงฐานะ หรือเป็นบำเหน็จความชอบพร้อมกัน เครื่องอิสริยยศเหล่านี้ ได้แก่ เครื่องราชูปโภคหมวดต่างๆ เช่น เครื่องราชศิราภรณ์ เครื่องสูง พระราชนิเวศน์ผ้าแพรพรรณและศักรดินา

ภายหลังเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องอิสริยยศและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ประกอบไว้ด้วยกัน

เครื่องอิสริยยศสำหรับเจ้านายฝ่ายใน

เจ้านายฝ่ายในได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศตามฐานะและพระยศเมื่อประสูติ ตามราชประเพณี และเมื่อได้รับการเฉลิมพระยศ จะได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศเพิ่มขึ้นตามชั้นพระยศ เช่น

สมัยอยุธยา

เครื่องอิสริยยศพระอัครมเหสี พระราชเทวี ได้แก่ มงกุฎ อภิรัม ๓ ชั้น เกือกทอง พระราชนิเวศน์มีจำลองเครื่องอิสริยยศพระอรรคชายา ได้แก่ มาลามวยหางหงส์ อภิรัม ๒ ชั้น เกือกกำมะหยี่ สักหลาด เทวียนมีมกรชู

สมัยรัตนโกสินทร์

การพระราชทานเครื่องอิสริยยศแก่เจ้านายฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เฉลิมพระยศใช้แบบแผนราชประเพณีครั้งกรุงเก่า และมีการปรับให้เหมาะสมกับยุคสมัย

เครื่องอิสริยยศพระราชทานพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายในสมัยรัชกาลที่๕

เครื่องอิสริยยศพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุประดิษฐาภิชาตขึ้นเป็น กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ได้แก่

- พานหมากเสวยทองคำ เครื่องลงยา

- หีบหมากเสวยไม้แดงหุ้มทองคำลงยาตรามงกุฏ
- ชั้นน้ำพานรองทองคำพร้อมจอก
- กากระบอกลองทองคำพร้อมถาดรอง
- บัวพระโขนงทองคำ
- ฉัตรและเครื่องสูง
- ฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น
- เครื่องสูงทองแผ่ลวด ไม่มีขมุขสาย

เครื่องอิสริยยศพระราชทานสมเด็จพระอัครมเหสีสมัยรัชกาลที่ ๗

เครื่องอิสริยยศพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้แก่

- พระสัปตปฎลเศวตฉัตร
- เครื่องสูงหักทองขวาง
- พานพระศรีทองคำลงยาลายบัวเครื่องพร้อม
- หีบพระศรีทองคำลงยาลายบัว พร้อมพานทองคำลงยาลายบัว
- พระสุพรรณศรีทองคำลงยาลายบัว
- ชั้นพระสุธารสทองคำลงยาลายบัวพร้อมพานรองทองคำลงยา
- กาพระสุธารสทองคำลงยาพร้อมถาดรองรูปไข่
- ชั้นสรงพระพักตร์ทองคำลงยาลายบัวพร้อมพานรอง และคลุมปักดินทอง

ภาคผนวก 2

ราชานรีที่มีบทบาทในการส่งเสริมสถานภาพสตรี

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงพระดำริให้เริ่มการศึกษาสตรี ยกกระดับความรู้ความสามารถของสตรีให้ก้าวควบคู่ไปกับบุรุษเพื่อจรรโลงชาติบ้านเมืองสู่ความเป็นอารยะ ทั้งยังทรงเป็นผู้นำที่กล้าหาญและเสียสละทั้งในยามบ้านเมืองปกติและยามคับขัน โดยเฉพาะเรื่องการรักษาพยาบาลประชาชนผู้เจ็บไข้ได้ป่วย อีกทั้งยังทรงเป็นที่รักของสตรีและเป็นความหวังของพสกนิกรผู้ยากไร้

พระราชประวัติ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2406 ปีกุน ประสูติ ณ พระตำหนักใหญ่ในพระบรมมหาราชวังแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเป็นพระราชธิดาลำดับที่ 66 ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงเป็นพระธิดาพระองค์ที่ 4 ของเจ้าจอมมารดาเปี่ยม ต่อมาได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศในรัชกาลที่ 6 เป็นสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา เมื่อประสูติได้ครบเดือน สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงจัดให้มีพระราชพิธีสมโภชตามอย่างโบราณราชประเพณีผูกขวัญพระเจ้าลูกเธอ และพระราชทานพระนามตามดวงประสูติว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีมากมายต่อชาติบ้านเมือง แม้ว่าพระองค์ท่านจะไม่ได้เล่าเรียนมากเท่ากับสตรีในปัจจุบัน แต่ทรงมีสายพระเนตรยาวไกลและใฝ่เรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง ทำให้ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยปรึกษาข้อราชการจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ พระองค์โปรดงานศิลปกรรมและวรรณกรรม จนทรงพระราชนิพนธ์โคลงฉันท์กาพย์กลอนได้อย่างไพเราะและถูกต้อง หลักฐานสำคัญคือ ลายพระหัตถ์ทรงเขียนได้ตอบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวเสด็จประพาสประเทศในทวีปยุโรป สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงมีพระราชดำริว่า อันความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติจะบรรลุผลสำเร็จได้ย่อมขึ้นอยู่กับการศึกษาของประชาชนทั้งหญิงและชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีไทยในสมัยนั้นยังมีสถานภาพล้าหลังกว่าบุรุษเป็นอย่างมาก เพราะสตรีไทยยังไม่มีโอกาสที่จะได้รับสิทธิทางการศึกษาและขาดผู้อุดหนุนชักนำ จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเปิดโอกาสให้สตรีไทยได้รับความรู้อันนำไปสู่ความเป็นอารยหญิงเท่าเทียมกับสตรีในต่างประเทศ โดยทรงมั่นพระทัยว่า ผู้มีสติปัญญาย่อมจะช่วยเหลือเป็นกำลังจรรโลงประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปในอนาคต จึงทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวนหนึ่งเพื่อตั้งโรงเรียนสตรี ณ ตึกมณณนัฏฐาและจักรเพชรต่อกันที่ตำบลปากคลองตลาด เปิดสอนเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2447 พระราชทานนามว่า โรงเรียนราชินี โดยทรงมีพระราชดำริว่า ให้นักเรียนสตรีได้มีความรู้ทางด้านการฝีมือและสามารถอ่านออกเขียนได้ ทั้งให้มีการอบรมศีลธรรมจรรยาตามแบบประเพณีนิยม ทั้งนี้ ทรงมอบให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารรับพระราชภารกิจไปจัดทำ ทรงจัดส่ง

ครูสตรีออกไปศึกษาวิชาในด้านต่างๆ เพิ่มเติม เช่น การดนตรี การฝีมือและภาษาอังกฤษ ณ ประเทศญี่ปุ่น ต่อมามีการขยายการศึกษาของกุลสตรีอีกหลายแห่งทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด เช่น โรงเรียนเสภา โรงเรียนวิเชียรมาตุ จังหวัดตรัง โรงเรียนราชินีบูรณะ จังหวัดนครปฐม โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ตลอดพระชนม์ชีพของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงใช้ชีวิตที่ต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงและทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สตรีน้อยคนนักจะได้เผชิญในสถานะพระราชมารดา ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดารวมกันถึง 14 พระองค์ ทรงฟันฝ่าปัญหาและอุปสรรคนานัปการร่วมกับพระราชสวามี ทำให้บ้านปลายพระชนม์ชีพมีพระพลานามัยทรุดโทรมลงอย่างรวดเร็วกว่าบรรดาพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ต้องมีแพทย์ถวายพระโอสถและการรักษาพยาบาลอยู่เป็นประจำ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตโดยมิได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า ทำให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประชวรทรุดตัวลงอย่างรวดเร็ว และเสด็จสวรรคตเมื่อ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2463

ภาคผนวก 3

นางสนองพระโอษฐ์และนางพระกำนัลในสมัยรัชกาลที่ 7

นางสนองพระโอษฐ์ (lady-in-waiting) หมายถึงสตรีผู้ช่วยส่วนพระองค์ในราชสำนัก ซึ่งถวายเป็นการรับใช้แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี เจ้าฟ้าหญิง หรือสตรีสูงศักดิ์ นางสนองพระโอษฐ์มักจะมีพื้นหลังมาจากครอบครัวที่มีฐานะทางสังคมสูงแต่มีฐานะต่ำกว่าสตรีที่ตนรับใช้ ซึ่งแม้ว่านางสนองพระโอษฐ์คนใดจะรับค่าตอบแทนหรือไม่ก็ตาม มักจะไม่ถูกพิจารณาว่าเป็นคนรับใช้หรือข้าราชการบริพาร

นางสนองพระโอษฐ์ หมายถึงกลุ่มของสตรีผู้มีฐานะครอบครัว บรรดาศักดิ์ และตำแหน่งหน้าที่ทางการที่หลากหลาย ซึ่งความแตกต่างกันในฐานะ บรรดาศักดิ์ และตำแหน่งหน้าที่เหล่านี้มักจะมีเกียรติศักดิ์สูง พระบรมวงศานุวงศ์หญิงหรือสตรีผู้สูงศักดิ์อาจทรงสามารถเลือกนางสนองพระโอษฐ์ได้ด้วยพระองค์เองหรือไม่ก็ได้ แต่แม้ว่าจะทรงมีสิทธิในการเลือกนางสนองพระโอษฐ์ได้อย่างเสรี หากตามประวัติศาสตร์แล้ว การตัดสินใจดังกล่าวมักจะได้รับอิทธิพลจากองค์พระมหากษัตริย์ พระราชบิดา พระราชมารดา พระราชสวามี หรือเหล่าเสนาบดีของพระมหากษัตริย์

การแต่งตั้งนางสนองพระโอษฐ์และนางพระกำนัลในสมัยรัชกาลที่ 7 สะท้อนให้เห็นถึงพระราชประสงค์ที่ทรงจัดระเบียบแบบแผนตามแบบตะวันตก รวมทั้งประกาศวางระเบียบตำแหน่งหน้าที่ให้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของท้าวนาง นับเป็นพระราชกุศโลบายให้มีความเชื่อมต่องานระหว่างประเพณีเดิมกับประเพณีใหม่⁸⁰

ในสมัยรัชกาลที่ 7 นางสนองพระโอษฐ์เป็นสตรีมีศักดิ์ซึ่งสมรสแล้ว

นางสนองพระโอษฐ์ (Lady in waiting) ในสมัยรัชกาลที่ 7

1. คุณหญิงมโนปกรณนิติธาดา (นิติ์ หุตะสิงห์) ธิดาพระยาวิสูตรโกษา (ฟัก สาณะเสน) สมรสกับพระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์)
2. คุณหญิงเนื่อง บุรินวราฐ (เนื่อง สิงหเสนี)
3. หม่อมหลวงคลอง (สนิทวงศ์) ไชยยันต์
4. หม่อมพริ้ว (บุญนาถ) กฤดากร ณ อยุธยา
5. คุณหญิงอภิบาลราชไมตรี (ริน บุญนาถ)

นางพระกำนัล(Maid of honour)ในสมัยรัชกาลที่ 7

1. ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์ เทวกุล กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนางพระกำนัลเมื่อ 22 มีนาคม พ.ศ. 2471 เมื่อเสกสมรสกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลมงกุฎพงษ์บริพัตร
2. หม่อมหลวงบัว สนิทวงศ์ กิติยากร

⁸⁰ หม่อมราชวงศ์พยุหธิสาณ ชุมพล. *กุลสตรีศรีสยาม สง่างามทุกกาลสถาน* (กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า ,2560),หน้า 64.

3. นางสาวกอบแก้ว วิเศษกุล (หม่อมกอบแก้ว อาภากร)
4. นางสาววันดี บุนนาค
5. นางสาวสดี บุนนาค
6. นางสาวโพยม ณ นคร

ภาคผนวก 4

ประวัติของนักประพันธ์สตรีนาม “ดอกไม้สด”

หม่อมหลวงบุปผา นิมมานเหมินท์⁸¹(ราชสกุลเดิม : ฤๅษ ; 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2448-17 มกราคม พ.ศ. 2506) เป็นสตรีชาวไทยเจ้าของนามปากกา ดอกไม้สด ภริยาของนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ ราชบัณฑิต และนักการเมืองชาวไทย และยังเป็นพี่สาวของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ หรือนามปากกา บุญเหลือ ซึ่งเป็นนักเขียนสตรีเช่นกัน

ประวัติครอบครัว

หม่อมหลวงบุปผา เป็นธิดาลำดับที่ 31 ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์หลาน ฤๅษ) และหม่อมมาลัย เกิดที่วังบ้านหม้อ เวลาต่อมามารดาและบิดาแยกทางกันเมื่อเธออายุ 4 ขวบ หม่อมเจ้าหญิงชมในกรมหลวงวงศาธิราชสนิทซึ่งมีศักดิ์เป็นอาของเจ้าพระยาเทเวศร์ฯขอไปเลี้ยงในพระบรมมหาราชวัง ด้วยความที่หม่อมเจ้าหญิงชมเป็นผู้ยึดมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนาส่งผลให้หม่อมหลวงบุปผายึดมั่นในพระพุทธศาสนามาตั้งแต่เยาว์วัย

การศึกษา

เมื่ออายุ 13 ปีท่านกลับมาอยู่บ้านและเข้าเรียนที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ จนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 ทางภาษาฝรั่งเศส ขณะศึกษาท่านได้รับการฝึกฝนด้านกิริยามารยาทและความเป็นระเบียบเรียบร้อย ท่านได้รับการส่งเสริมให้รักการอ่านหนังสือจากแม่ซีมาร์กาเร็ต ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้อยากแต่งหนังสือในเวลาต่อมา

ผลงานเขียน

เริ่มต้นอาชีพนักเขียนโดยเขียนบทละคร “ดีผัว” และเริ่มเขียนหนังสือในปีพ.ศ. 2472 เรื่องศัตรูของเจ้าหล่อน งานเขียนของดอกไม้สดถือได้ว่าเป็นนิยายกึ่งพาฝันกึ่งสมจริงรุ่นบุกเบิก งานส่วนใหญ่ของท่านจะ

⁸¹ กรมศิลปากร. **ประวัตินักเขียนไทย เล่ม 1** กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษา กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2524, หน้า 72-74.

เป็นเรื่องชีวิตครอบครัว โดยเฉพาะเรื่องความรักของคนหนุ่มสาว ท่านเป็นนักเขียนคนแรกๆ ที่ให้ความสำคัญกับตัวละครฝ่ายหญิงมาก

ในระยะแรกของดอกลำดวนมีความเป็นโรมานซ์ แต่ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ส่งผลกระทบต่อชีวิตของท่านในฐานะที่เคยเป็นราชสกุลและเคยใช้ชีวิตในวัง นวนิยายของท่านจะมีลักษณะเรียลลิสติกมากขึ้น เช่นเรื่อง “ผู้ดี” และในปีพ.ศ. 2491 มีผลงานเรื่อง “พลเมืองดี” และปีพ.ศ. 2492 เรื่อง “วรรณกรรมชิ้นสุดท้าย” ท่านเขียนได้เพียงสองบทก็ต้องหยุดเพราะปัญหาด้านสุขภาพ ในปีพ.ศ. 2497 ท่านเดินทางไปรักษาตัวที่ประเทศออสเตรเลีย และสมรสกับศาสตราจารย์สุกิจ นิมมานเหมินท์ (ผู้เขียน คนแห่ หลี) ในเดือนกันยายนปีเดียวกันที่ซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ต่อมาในปีพ.ศ. 2502 ติดตามสามีไปประเทศอินเดีย ซึ่งไปรับตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงนิวเดลี

ผลงานสร้างชื่อเสียง ได้แก่

พ.ศ. 2472 ศัตรูของเจ้าหล่อน, นิจ, และ นันทวัน

พ.ศ. 2473 ความผิดครั้งแรก

พ.ศ. 2475 กรรมเก่า

พ.ศ. 2476 สามชาย (เคยเป็นหนังสืออ่านนอกเวลาอยู่สมัยหนึ่ง)

พ.ศ. 2477 หนึ่งในร้อย (อยู่ในหนังสือที่ดีที่คนไทยควรอ่าน) และอุบัติเหตุ

พ.ศ. 2478 ชัยชนะของหลวงนฤบาล

พ.ศ. 2480 ผู้ดี (กระทรวงศึกษาคัดเลือกเป็นหนังสืออ่านนอกเวลาจนถึงปัจจุบัน)

พ.ศ. 2483 นี่แหละโลก (ได้รับรางวัลนวนิยายของชาวเอเชีย แล้วตีพิมพ์เป็นภาษาญี่ปุ่น)

พ.ศ. 2492 วรรณกรรมชิ้นสุดท้าย (แต่งไม่จบเพราะป่วย)

หม่อมหลวงบุปผาหรือดอกลำดวน ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2506 ด้วยโรคหัวใจวาย ณ บ้านพักสถานเอกอัครราชทูตไทย กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย ตลอดอายุขัย 57 ปี มีผลงานนวนิยายทั้งสิ้น 12 เรื่อง และเรื่องสั้น 20 เรื่องและเขียนไม่จบอีก 1 เรื่อง รวมพิมพ์เป็นเล่ม 14 เล่ม

กำเนิดผลงานของดอกลำดวนไม่เพียงแต่เพราะดอกลำดวน เป็นนักเขียนหญิงในท่ามกลางของนักเขียนชายเท่านั้น แต่งานของดอกลำดวนได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มี “เสียง” ในสังคม⁸²

⁸² อีราวดี ไตลังคะ. นวนิยายของดอกลำดวน คำประกาศของผู้หญิงยุคใหม่ , หน้า 64-70.

นวนิยายเรื่องผู้ดี⁸³ ได้เสนอภาพของผู้หญิงที่แตกต่างจากยุคสมัยที่ผ่านมา กล่าวคือ “ผู้หญิง” เริ่มมีพื้นที่ทั้งทางสังคมและทางความคิดมากขึ้น นวนิยายเรื่องผู้ดีของดอกไม้สดเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นในทศวรรษที่ 2470 ยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ในสังคมสยามทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ทั้งภายในภายนอก เช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 วิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำ การขยายตัวทางการศึกษา นำมาซึ่งการปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาดังกล่าวมีผลต่อความคิด ค่านิยมและโลกทัศน์ของคนในยุคสมัย งานวรรณกรรมก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยเช่นกัน ทั้งแนวคิดโครงสร้างของเรื่อง เทคนิคการเขียนและกลวิธีที่ใช้ในการเขียนงานวรรณกรรมที่มีความเป็นสำนึกนิยม เป็นเหตุเป็นผล และมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น⁸⁴ จากบทประพันธ์ของ “ดอกไม้สด” ซึ่งเป็นนามปากกาของ หม่อมหลวงบุปผา นิมานเหมินท์ เป็นวรรณกรรมเสมือนตัวแทนของกลุ่มสตรีชนชั้นนำในสังคมไทยและบุกเบิกนวนิยายชีวิตครอบครัวกลุ่มชนชั้นสูงที่ได้รับผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ งานนวนิยายหรือวรรณกรรมช่วงนี้จึงสะท้อนโลกทัศน์และแนวคิดของผู้เขียนต่อเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

⁸³ ดอกไม้สด (นามแฝง) 2516 ผู้ดี . กรุงเทพฯ : บรรณาการ.

⁸⁴ ตรีนีลป์ บุญขจร.นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2542.